

УДК 631.1:311.172

Б.Й. ПАСХАВЕР, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, головний науковий співробітник
Державна установа «Інститут економіки
та прогнозування НАН України»

Агросфера: тенденції і перспективи розвитку

Постановка проблеми. Не вперше в кризове лихоліття сільське господарство виконує роль макроекономічного стабілізатора, стримуючи темпи рецесивного падіння. У 2009 році загальнонаціональний ВВП – мінус 14,8%, сільське господарство – мінус 2%, у 2014 році в цілому по всіх галузях ВВП становить мінус 6,8%, сільське господарство – плюс 2,9%. Частка й авторитет аграрної галузі зростають, плекаючи надію на її спроможність бути «локомотивом» національної економіки. Деякі з цих сподівань ймовірні, інколи – передчасно оптимістичні (100 млн т зерна). Потрібен реалістичний аналіз закономірностей розвитку аграрного ресурсного потенціалу та його результативності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перспективам розвитку національної аграрної сфери присвячені новітні роботи Ю.О. Лупенка [16], О.В. Шубравської [17], К.В. Бондаревської [18], де розглядаються умови й чинники зростання агропродовольчого виробництва.

Мета статті – ретроспективна та прогнозна оцінка тенденцій наявності й ефективності ресурсів живої та уречевленої праці в сільському господарстві України.

Виклад основних результатів дослідження. Відоме народне прислів'я «Один із

сошкою, а семеро з ложкою» виникло давно, але при народженні було статистично помилковим: частка селян у загальній чисельності населення набагато перевищувала частку міських мешканців. У 1913 році в Україні 81% людності – жителі села, частки сільського і міського населення зрівнялися лише у 1963 році. На нинішній час (2015 р.) в Україні 31% сільського населення.

Слід також сказати, що сто років тому майже все сільське населення займалося виробництвом сільськогосподарської продукції, а наразі у значній частині сільських мешканців інші професії й джерела доходів. Тому світова статистика виділяє групу сільського (rural) населення (місце проживання) і групу аграрного (agricultural) населення (професія й основне місце зайнятості). Саме другий показник – сучасна характеристика участі агросфери у соціальному та економічному житті країни. Інформація (табл. 1) дає можливість оцінити людський потенціал агросфери України у світлі міжнародних порівнянь.

Наведені дані доводять про дію інтенсивної тенденції до урбанізації населення планети: чисельність городян зростає значно швидше від чисельності сільського й аграрного населення, що збільшує їхню частку в загальному підсумку. Для країн європейської цивілізації характерне не тільки відносне, а й абсолютне скорочення чисельності сільського та аграрного населення: за перше

© Б.Й. Пасхавер, 2015

десятиліття поточного століття в Європі чисельність виробників сільськогосподарської

продукції скоротилася з 60 до 44 млн осіб, тобто більше ніж на чверть.

1. Частка сільського й аграрного населення країн світу

Країна	У % до всього населення			
	сільське		аграрне	
	2000 р.	2011 р.	2000 р.	2010 р.
Україна	32,9	31,3	15,8	11,4
Європа	29,1	27,0	8,3	5,9
Франція	23,1	14,3	3,2	2,0
Німеччина	26,9	26,1	2,5	1,6
Велика Британія	21,3	20,4	1,8	1,5
Росія	26,6	26,2	10,6	8,1
Польща	38,8	39,1	18,9	14,8
Азія	62,7	55,1	32,3	28,7
Казахстан	44,3	46,4	19,6	15,3
Узбекистан	62,6	63,8	37,8	20,6
Китай	64,1	49,5	...	...
Японія	21,4	8,9	3,8	2,1
Індія	72,3	68,7	53,1	48,4
Америка	23,2	19,8	13,6	10,6
США	20,9	17,6	2,2	1,7
Канада	20,5	19,3	2,5	1,8
Бразилія	18,8	15,4	15,9	10,8
Африка	64,5	60,5	53,9	49,1
Австралія	12,8	10,8	4,6	3,9
Весь світ	53,4	48,0	29,6	26,8

Джерело: FAO Statistical Yearbook 2013, p. 22-25.

Показники урбанізації в Україні значно вищі світових позначок, але суттєво поступаються показникам найбільш розвинутих країн. За інформацією, яка аналізується, у першій декаді ХХІ ст. в Україні чисельність усього населення скоротилася на 7%, сільського – на 12, аграрного – на 33%. Це означає, що процес урбанізації в Україні має два напрями: зовнішня міграція (зміна місця проживання «село-місто»), внутрішня міграція (зростання несільськогосподарської зайнятості серед сільських мешканців). Які прогнозні перспективи такої тенденції?

У згаданому прислів'ї висловлюється нарікання на тяжку долю селянина через надмірне навантаження кількості «нахлібників» на одного «годувальника». Нині фермер розвинутої країни заінтересований у розширенні кола платоспроможних покупців своєї продукції. Судячи з даних таблиці, наразі в світовому вимірі один аграрний працівник здатний забезпечити продовольством чотирьох людей, в Україні – майже дев'ятьох, у США – майже 60 осіб. Продуктивність аграрної праці зростає, і можна з високим ступенем вірогідності прогнозувати, що чисельність людей, повноцінне хар-

чування яких здатна забезпечити виробнича діяльність одного сільськогосподарського працівника, з часом збільшуватиметься. З цього випливає, що частка аграрного населення в його загальній чисельності матиме тенденцію до постійного скорочення. В історичній перспективі аграрії – висококваліфікована, високопродуктивна та високододаткова професійна група з відносно малою питомою вагою у загальній масі населення, яка вже не визначає (як селянство в минулому) особливостей національного менталітету, його національної ідентичності. Яким чином ця прогнозна тенденція узгоджується з намірами «відродження» села?

Відродження – відбудова, відновлення того, що вже було, хай на вищому рівні, але все ж таки повторення минулого. Що саме з історії вітчизняного села бажано повторити і закріпити?

Урбанізація зменшує частки сільського й аграрного населення. Чи можна цей процес повернути назад, або хоча б призупинити? Світова тенденція виключає таку можливість.

Нині в розвинутих країнах фермери межують угіддями, але не сусідують будинками. Пішли в минуле тини і паркани, ворота

та хвіртки, будинки фермерів, як колись поміщицькі садиби, не створюють сільської вулиці.

Нещодавно доступ до інформаційних потоків мешканців сільських територій був значно обмеженішим, ніж у городян, що зумовлювало відмінності сільської й міської культури. Наразі багатоканальне телебачення, всесвітня мережа Інтернет, мобільний зв'язок створюють інформаційне поле, доступність до якого мало залежить від розміру населених пунктів. Це уніфікує культуру та світогляд жителів міста і села, усуває особливості, що їх відрізняють.

Перелічені тенденції показують, що відродження села, або навіть селозбереження як соціальний намір – нереальна мета, ностальгічна мрія. Розвиток сільських територій правильніше тлумачити як **принципово новий** етап у руслі перетворень наздоганяючої економіки за стандартами й результатами розвинутих країн. У 2012 році в США дохід фермерського домогосподарства від аграрної та не аграрної форм діяльності в 1,5 раза перевищував відповідний показник у середньому по країні [14, table IX-43]. Гід-

ний взірєць для розвитку сільських територій України.

Відомо, що обсяги виробництва базових галузей економіки України поки що не вишли на рівень 1990 року. Рецесивна динаміка стримує темпи урбанізації країни, але навіть за цих умов світова урбаністична тенденція не оминає України: чисельність її аграрного населення скорочується абсолютно і відносно. Особливо значні зрушення в цьому напрямі фіксує статистика сектора сільськогосподарських підприємств (табл. 2). Як бачимо, високі темпи зростання продуктивності аграрної праці та скорочення чисельності аграрної зайнятості мало місце ще в радянський період. Ринкові перетворення, вимоги конкурентоспроможності прискорили ці процеси. Втрата значної кількості робочих місць для найманої робочої сили – складна і драматична проблема сучасного життя сільських територій. Вона потребує для свого розв'язання потужного комплексу соціальних амортизаторів. Але одночасно слід визнати, що високі темпи зростання продуктивності аграрної праці – прогресивна тенденція, яку не можна не вітати й не підтримувати.

2. Зайнятість і продуктивність праці в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	1980	1990	2013
Зайнято в сільському господарстві працівників, тис. осіб	5121	3953	679
Площа сільськогосподарських угідь:			
усього, млн га	39,6	38,7	20,4
із розрахунку на 1 працівника, га	7,7	9,8	30,0
Вироблено валової продукції сільського господарства (в постійних цінах 2010 р.):			
усього, млрд грн	166,0	199,2	136,6
із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, тис. грн	4,2	5,1	6,7
із розрахунку на 1 працівника, тис. грн	32,4	50,4	201,2

Джерело: [1, с. 339, 400]; [4, с. 42, 49, 50].

Попри скорочення чисельності працівників, завдяки злету продуктивності праці, сектор сільськогосподарських підприємств підвищує свою присутність у національному аграрному виробництві. У 2014 році, оперуючи лише 20% аграрної зайнятості, даний сектор виробляв 55% валової продукції сільського господарства. Але це не означає, що другу групу виробників аграрної продукції – господарства населення – слід вважати неперспективною. По-перше, ця категорія господарств хоч і меншими темпами, але збі-

льшує обсяги свого виробництва, а по окремих продуктах залишається його беззаперечним лідером. По-друге, господарства населення нині відіграють провідну роль у розв'язанні проблеми працевлаштування на сільських територіях. По-третє, навіть суто аматорське землеробство заслуговує опікування й підтримки як елемент культури, як форма проведення відпочинку та дозвілля, як джерело органічного харчування.

Історичні традиції формують масовий попит населення до землеробства навіть у його

мікроформах. У сільських місцевостях України налічується 5 млн домогосподарств, які майже всі мають земельні наділи з середнім розміром трохи більше 1 га. Серед городян 4 млн сімей – члени колективних садів і колективних городів із середнім розміром земельної ділянки близько 10 сотих гектара. Тобто, категорія господарств населення охоплює більше половини домогосподарств країни. Ринкові перетворення збільшили професійну складову цієї землеробської спільноти. Якщо у 1990 році особисте підсобне господарство вважалося місцем основної зайнятості для 530 тис. осіб, то у 2013-му 2,8 млн ненайманих працівників вітчизняна статистика визнавала неформальною зайнятістю у сільському господарстві [3, с. 333].

Хоча для більшості господарств населення виробництво аграрної продукції – додаткова зайнятість. Посилення ринкової орієнтації суттєво вплинуло на рівень товарності виробничої діяльності цієї категорії господарств. У 2000 році з власної виробленої сільськогосподарської продукції лише чверть – продано, решту – самоспоживано. У 2013 році продано частку, що становила 44% [5, с. 243].

Зростання товарності – результат ринкового розшарування й поступового формування групи відносно (для цієї категорії) великих і високотоварних господарств. На початок 2014 року майже 2,5 млн агровиробників використовували 9,5 млн га сільськогосподарських угідь як ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва. Збільшується кількість домогосподарств, землекористування яких перевищує 5 або навіть 10 га, тобто формуються фермерські господарства західноєвропейського типу. Розвиток ринку аграрних земель сприятиме збільшенню цього сегмента агровиробництва, а це – стимулюватиме не селищну, а садибну форму розселення.

Кількісні критерії поділу населення на міське та сільське породжують проблему визначення мінімальної густоти населення, за межами якої повинен включатися механізм антидепресивної протидії знелюдненню сільської місцевості. Що формує багатство нації: концентрація людського капіталу чи безкрайні простори? Міжнародні зіставлен-

ня не виявляють залежності між рівнем економічного розвитку країни і густотою заселення її території. Наприклад, Канада й Нідерланди – країни з приблизно однаковим душевим ВВП, але густість населення в Канаді більше ніж 100-разово менша нідерландської. Уявлення про оптимальну густість аграрного населення теж має значні національні відмінності: у Західній Європі середній територіальний розмір ферми – 20 га, у США – 175 га. Як прогноз на майбутнє можна передбачати, що будівництво мережі шляхів, технічний прогрес щодо засобів транспорту і зв'язку впливатимуть на уявлення про мінімальну необхідну густість населення сільських територій у бік зменшення цього показника.

Таким чином, довгостроковий прогноз розвитку сільських територій України повинен орієнтуватися на відповідні характеристики найбільш розвинутих країн. Якщо Україна виявиться спроможною подолати рецесивні провали й забезпечити сталий розвиток національної економіки, процес урбанізації продовжиться, і завдання полягає в тому, щоб зробити цей процес якомога соціально комфортнішим.

Отже, в процесі розвитку ресурсу живої праці в агросфері діятиме поєднання двох тенденцій: абсолютне та відносне скорочення чисельності працівників при одночасному підвищенні продуктивності їхньої праці. Такий прогноз ґрунтується на впевненості щодо здатності України налагодити наздоганяючу економіку.

Протилежна динамічна тенденція характерна для уречевленої праці, яка застосовується в аграрній сфері при її сталому розвитку: між 1960 і 1990 роками валова продукція сільського господарства України збільшилася на 75%, основні фонди галузі у порівнянних цінах зросли майже в 6 разів, енергетичні потужності – більш ніж 5-разово, внесення мінеральних добрив – у 9 разів, споживання електроенергії – у 13 разів. Тобто, ресурсовіддача матеріальних засобів виробництва падала, але за рахунок збільшення фондозабезпеченості зростала продуктивність праці й землі.

У радянський період постійне збільшення матеріальних витрат на одиницю аграрної

продукції зумовлювало зростання собівартості та зниження рентабельності аграрного виробництва, що компенсувалося підвищенням закупівельних цін і дотацій до цін роздрібних. У 1965 році рентабельність колгоспного виробництва в Україні дорівнювала 44%, у 1980-му – знизилася до 2%, у 1990 році – знову піднялася до 40%. Між 1965 та 1990 роками державні закупівельні ціни на зернову продукцію зросли більше ніж утричі, роздрібні ціни на хлібопродукти (хліб, борошно й крупи) майже не змінилися (+7%).

Ринкові трансформації пострадянського періоду в агросфері України проходили болісно, виникли нові тенденції: скорочувалися обсяги виробництва і його ресурсна база. Головний речовий виробничий ресурс агросфери – її основні засоби, наявність та динаміка яких – складна облікова проблема,

що заслуговує спеціального розгляду. За даними останніх офіційних статистичних публікацій, між 1990 і 2012 роками фізичний обсяг основних засобів сільського господарства збільшився на 42%, ціни на цей ресурс зросли лише на 21% [3, с. 77, 79].

Разючі протиріччя між цими цифрами й іншою (теж офіційною) інформацією викликають недовіру як до твердження про зростання фізичного обсягу аграрних основних засобів, так і до мізерного рівня дефлятора. Всі натуральні показники по видах основних засобів сільського господарства доводять про скорочення їхньої наявності у пострадянський період. Оскільки остання статистична інформація про індекси фізичного обсягу основних засобів в національній економіці подана за 1990–2012 роки, наведемо дані про аграрні основні засоби за той же період (табл. 3).

3. Основні засоби сільського господарства України (усі категорії господарств)

Показник	1990 р.	2012 р.	2012 р. до 1990 р., %
Худоба основного стада, тис. гол.:			
корови	8378,2	2554,3	30,5
свиноматки	1090,0	487,9	44,8
вівцематки	3251,0	731,7	22,5
коні	738,4	376,6	51,0
Багаторічні насадження, тис. га:			
плодово-ягідні	851	255	30,0
виноградні	176	78	44,3
Сільськогосподарська техніка, тис. од.:			
трактори всіх марок	453	322	71,1
зернозбиральні комбайни	106	55	51,9
вантажні автомобілі	296	166	56,1
Введення в дію будівель та споруд:			
для ВРХ, тис. скотомісць	207,9	14,4	6,9
для свиней, тис. скотомісць	128,5	2,8	2,2
для овець, тис. скотомісць	28,0	0,1	...
зрошувальні землі, тис. га	44,3	0,3	0,7
зерно-насіннесховища, тис. т	486,6	90,1	18,5
сховища для картоплі, овочів та фруктів, тис. т	220,9	78,7	35,6
силосні й сінажні споруди, тис. м ³	1449,7	289,3	20,0

Джерело: [3, с. 141, 158, 193].

За нашими розрахунками, вартісна оцінка основних засобів сільського господарства України у порівнянних цінах зменшилася на 30%. На жаль, цю низхідну тенденцію поки

що не вдається подолати через кризу інвестиційного забезпечення національної економіки в цілому та її аграрної сфери, зокрема (табл. 4).

4. Капітальні інвестиції в Україні

Рік	У % до 1990 р.		Частка сільського господарства, %
	усі галузі	сільське господарство	
1990	100,0	100,0	21,3
2000	25,2	4,2	3,6
2008	85,4	32,8	7,2
2009	49,9	16,4	6,1
2010	49,6	19,0	7,1

2011	59,0	25,5	6,0
2012	64,0	28,8	6,4
2013	56,9	28,7	7,0
2014	43,2	24,3	8,2

Джерело: Статистичні щорічники України за відповідні роки.

Між 1980 і 1990 роком капітальні інвестиції в усі галузі економіки України зросли на 23%, а в аграрну галузь – на 42%, що збільшило галузеву частку в загальному обсязі інвестицій із 18,7 до 21,3%. Наступна трансформаційна криза різко зменшила можливості національного нагромадження, а національне агровиробництво ще й до того виявилось інвестиційно непривабливим. Наразі частка аграрної зайнятості в загальній економічній активності населення України в 2,5 рази перевищує частку сільського господарства у капітальних інвестиціях.

Другий недолік сучасної статистики основних засобів – багаторазова недооцінка їхньої реальної вартості. На теперішній час в умовах інтенсивного інфляційного процесу власники основних засобів мають право на свій розсуд індексувати їхню балансову вартість до її «справедливої», тобто ринкової величини. Через відсутність обов'язковості та єдиних методичних правил такої індексації виникають нереально значні відмінності у галузевій динаміці звітної вартості основних засобів (табл. 5). Саме сільське господарство виявляється галуззю з найбільшою недоіндексацією вартості основних засобів.

5. Основні засоби України (у фактичних цінах)

Галузь	1990 р.		2012 р.		2012 р. до 1990 р., разів
	млрд крб	у % до підсумку	млрд грн	у % до підсумку	
Виробничі основні засоби	317	66,3	7590	83,0	23,9
У тому числі:					
сільське господарство	78	16,2	134	1,5	1,7
промисловість	154	32,2	1604	17,6	10,4
будівництво	12	2,6	76	0,8	6,3
транспорт і зв'язок	59	12,3	5635	61,6	95,5
торгівля й громадське харчування	14	3,0	141	1,5	10,1
Невиробничі основні засоби	161	33,7	1558	17,0	9,7
Усі галузі	478	100,0	9148	100,0	19,1

Джерело: [1, с. 243; 3, с. 77, 78].

Про кричуще занижений дефлятор основних засобів агросфери доводять такі приклади. У 1990 році балансова вартість трактора із середньою потужністю 60 кВт становила 6,15 тис. руб., у 2012-му сільськогосподарські підприємства придбали 3010 тракторів середньою потужністю 91 кВт, середньою вартістю 489 тис. грн, тобто ціна однієї машини зросла у 80 разів, а одиниці потужності – в 52 рази. В 1990 році балансова вартість вантажного автомобіля у власності аграрних підприємств дорівнювала 9,3 тис. крб., у 2012 році ціна вантажного автомобіля – 302,5 тис. грн, тобто більше майже у 33 рази. Заниження звітної балансової вартості основних засобів сільського господарства призводить до неправдиво завищеної ефективності цього виробничого ресурсу і може завадити визначенню необхідних інвестиційно відтворювальних потреб аграрної галузі.

Друга частина речового ресурсу агросфери – матеріальні оборотні фонди, вартісну оцінку витрат яких дає показник проміжного споживання. На відміну від показника основних фондів, при аналізі проміжного споживання питання належної індексації (недооцінки) не постає, оскільки цей показник обчислюється в поточних цінах. Але аналіз динаміки розмірів проміжного споживання теж вимагає визначення факторів фізичного обсягу та цінового зростання (табл. 6).

Існує значна наукова література, присвячена питанням паритету цін придбання і реалізації агросфери. Через вибух цінового диспаритету в останній декаді минулого століття високорентабельна аграрна галузь перетворилася у майже суцільно збитковий

сегмент національної економіки. Якщо у 1990 році менше 1% сільськогосподарських підприємств були збитковими, то 1999-й закінчили зі збитками 84% їхньої загальної кількості. У подальшому цінова ситуація щодо агрогалузі поліпшувалася: останніми

роками сільське господарство – лідер галузевих показників рентабельності. Але негативні для агросфери наслідки цінових зрушень пострадянського періоду відчуються й нині, про що переконливо показує статистика національних рахунків.

6. Національні рахунки сільського господарства України (всі категорії господарств)

Показник	1990 р.	2013 р.	2013 р. до 1990 р., %
Випуск:			
у фактичних цінах, млрд крб/грн	62,9	308,1	489,3
індекс фізичного обсягу	–	–	91,0
індекс цін (дефлятор)	–	–	538,2
Проміжне споживання:			
у фактичних цінах, млрд крб/грн	22,2	179,3	807,7
питома вага у випуску, %	35,3	58,2	164,9
індекс фізичного обсягу	–	–	87,2
індекс цін (дефлятор)	–	–	926,3
Валова додана вартість:			
у фактичних цінах, млрд крб/грн	40,7	128,8	316,5
питома вага у випуску, %	64,7	41,8	64,6
індекс фізичного обсягу	–	–	96,9
індекс цін (дефлятор)	–	–	326,6

Джерело: Національні рахунки України за 2005 р. – Стат. зб. – К., 2007. Розрахунки Держстату України.

Між 1990 і 2013 роками випуск усіх галузей національної економіки у порівнянних цінах, тобто за фізичним обсягом, зменшився на 10%, а випуск сільського господарства – на 9%. Отже, агрогалузь не була відстаючою. Але економіка функціонує у поточних цінах, в яких частка сільського господарства у загальногалузевому підсумку випуску дорівнювала у 1990 році 18,3%, у 2013-му – 9,1%, або ж зменшилася удвічі, а питома вага нерідко впливає на повагу й увагу.

Важливий наслідок цінового диспаритету в агросфері – зростання частки проміжного споживання у складі випуску: 1990 рік – 35,3%, 2013-й – 58,2%. Якщо за аналізований період дефлятор випуску (ціни реалізації) – 5,4 раза, то дефлятор проміжного споживання (здебільшого ціни придбання) – 9,3 раза. При цьому, на наш погляд, останній дефлятор занижений, про що показує завищення індексу фізичного обсягу проміжного споживання. До такого висновку підштовхують такі порівняння.

За період 1990-2013 років національні рахунки показують зменшення фізичного обсягу проміжного споживання на 13%. Статистика матеріальних витрат у натуральному вимірі доводить про набагато вищі темпи

скорочення річного використання оборотних фондів.

Більше 70% матеріальних витрат тваринництва – корми. За відповідний період витрати кормів в Україні скоротилися утричі [3, с. 168]. Найбільш вагомі виробничі витрати у рослинництві – добрива, паливо, насіння. За період, що аналізується, річне споживання мінеральних добрив у сільському господарстві країни зменшилося в 2,8 раза, а органічних – майже припинилося [3, с. 156]. За даними енергетичного балансу, в цей період використання сільським господарством паливних ресурсів скоротилося у 3,4 раза, електроенергії на виробничі цілі – в 5 разів [3, с. 86]. У 1990 році сільськогосподарські підприємства витратили на посівну кампанію 4,4 млн т зерна, у 2013-му всі категорії господарств – 2,9 млн т.

Як і по основних засобах, у розрахунках проміжного споживання завищення індексу фізичного обсягу використаних оборотних засобів пояснюється заниженням цінового індексу (дефлятора). Статистика національних рахунків показує, що аграрні ресурси, охоплені поняттям «проміжне споживання», між 1990 і 2013 роком подорожчали у 9,3 раза (табл. 6). Але статистика сільського господарства (табл. 7) дає утричі більшу цифру. На ко-

ристь цієї різниці вказують дані статистики цін виробників промислової продукції: між 1990 і 2013 роком такі ціни зросли щодо елек-

троенергії у 28 разів, азотних добрив – у 44, бензину автомобільного – у 128, дизельного палива – у 190 разів [10, с. 118].

7. Матеріальні витрати сільськогосподарських підприємств України

Показник	1990 р.	2013 р.	2013 р. до 1990 р., %
Корми			
Витрачено кормів, млн т корм. од.	78,2	12,2	15,6
Витрати на корми, млн крб/грн	7895,5	20494,5	259,6
Ціна 1 т корм. од., крб/грн	101,0	1680,0	1663,2
Мінеральні добрива			
Внесено у поживних речовинах, тис. т	4241,6	1489,5	35,1
Витрати на мінеральні добрива, млн крб/грн	1342,9	14754,1	1098,7
Ціна 1 т поживних речовин крб/грн	316,6	9905,4	3128,7
Енергетичні матеріали			
Спожито млн т умовного палива	10,6	3,1	29,2
Витрати на пальне і паливо, млн крб/грн	1148,3	13589,6	1183,5
Ціна 1 т умовного палива, крб/грн	108,3	4383,7	4047,8
Електроенергія			
Спожито на виробничі цілі, млрд кВт-год	19,0	3,8	20,0
Витрати на електроенергію, млн крб/грн	264,5	1969,4	744,6
Ціна 1 тис. кВт-год, крб/грн	13,92	518,26	3723,2
Індекс цін по перерахованих видах матеріальних витрат, %	–	–	2805,0

Джерело: [13, с. 31]; [3, с. 87, 88, 156, 168]; [12, с. 58, 59].

Для характеристики інфляційного цінового удару, який зазнало сільське господарство, варто привернути увагу до такої деталі. Аграрна галузь – малоенергоємна: виробляючи 9% національного ВВП, вона витрачає менше 2% енергоресурсів, але лідирує у споживанні дизельного палива (газойлів).

За роки гіперінфляції (1991–1996) ціни у національній грошовій одиниці зросли у сільськогосподарських виробників у 60 тис. разів, у виробників промисловості – у 300 тис. разів, деномінація – одна до 100 тис., а ціни на дизельне пальне збільшилися в 1,1 млн разів.

Втрата агросферою значної частини матеріального ресурсного потенціалу (основних та оборотних фондів) – наслідок досі неподоланої трансформаційної кризи, а нестійка динаміка відбудови інвестиційної активності актуалізує питання об'єктивної оцінки перспектив розвитку аграрної галузі. Яка ймовірність того, що справдяться «локомотивні» сподівання?

Аграрною визнається країна, де превалює сільське населення, а продукція сільського господарства має найвищу питому вагу в галузевій структурі національної економіки. Україна була такою не тільки в стародавні часи. Навіть після періоду індустріалізації в 30-х роках минулого століття у 1940 році сільське населення – дві третини загальної

чисельності, продукція сільського господарства майже вдвічі (1,94) більше продукції промисловості. Але на фініші радянської доби у 1990 році вже дві третини населення – міське, продукція промисловості – 61%, сільського господарства – 20% валового суспільного продукту; в складі національного доходу промисловість – 42%, сільське господарство – 28% [1, с. 10, 11]. Тобто, в радянські часи народногосподарська вага сільського господарства поступалася промисловості, але була набагато більша, ніж відповідні показники будь-якої іншої галузі.

Традиційність агросфери, її значна питома вага в національній економіці зумовлюють відносно стримані темпи зростання: високі темпи, як правило, характерні для новітніх галузей. Таблиця 8 містить довготривалий динамічний ряд виробництва валової продукції сільського господарства. Останніми трьома п'ятиріччями радянського періоду при значних інвестиціях виробництво сільськогосподарської продукції на душу населення в Україні зростало приблизно на 1% за рік. Цей помірний, але висхідний тренд був зруйнований дезінтеграцією економічного простору колишнього СРСР, що викликало тяжкі кризові наслідки для України: між 1990 і 2000 роком обсяги українського аграрного виробництва зменшилися майже удвічі, а в секторі сільського-

сподарських підприємств – більше ніж утричі. В нинішньому столітті в національній агросфері сформувалася відбудовна тенденція, але для прогнозних передрікань потрібне аналітичне пояснення нечувано високих темпів зростання обсягів сільськогосподарського виробництва у поточній п'ятирічці. Чи вдасться зберегти такі темпи хоч наполовину?

Успіхи агросфери в 2011-2014 роках – свідчення значного технологічного й органі-

заційного прогресу. Вище були наведені дані про позитивну динаміку продуктивності праці в галузі. До цього можна додати інформацію про рекордні темпи зростання продуктивності землі та худоби. Середньорічні показники поточної п'ятирічки перевищують аналогічні цифри своєї попередниці за врожайністю картоплі на 23%, соняшнику – на 33, цукрових буряків – на 35, зернових культур – на 37%, за річним удоєм від однієї корови – на 13%.

8. Динаміка виробництва сільськогосподарської продукції в Україні

Рік і період	Валова продукція сільськогосподарства в середньому за рік, млрд грн ¹⁾			Темпи зростання			Середньорічний темп приросту, %		
	усі категорії господарств	у тому числі:		усі категорії господарств	у тому числі:		усі категорії господарств	у тому числі:	
		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення		сільськогосподарські підприємства	господарства населення
1961-1965	174,3	110,1	64,2	111,4	...	...	2,20	...	...
1966-1970	203,8	133,2	70,6	116,9	121,0	110,0	3,20	3,90	1,90
1971-1975	236,6	159,4	77,2	116,1	119,7	109,3	3,05	3,65	1,80
1976-1980	255,5	176,7	78,8	108,0	110,9	102,1	1,55	2,10	0,40
1981-1985	261,9	180,1	81,8	102,5	101,9	103,8	0,50	0,40	0,75
1986-1990	283,3	201,3	82,0	108,2	111,8	100,2	1,60	2,25	0,05
1991-1995	216,5	129,1	87,4	76,4	64,1	106,6	-5,25	-8,50	1,30
1996-2000	153,2	67,9	85,3	70,8	52,6	97,6	-6,65	-12,05	-0,50
2001-2005	168,7	66,6	102,1	110,1	98,1	119,7	1,95	-0,40	3,65
2006-2010	179,4	89,0	101,1	106,3	133,6	99,0	1,25	6,0	-0,20
2011-2014	242,5	128,3	114,2	135,2	144,6	113,0	6,20	9,6	2,50

1) У постійних цінах 2010 р.

Джерело: [4, с. 39, 42, 43].

Слід також звернути увагу на макроекономічний чинник – попит, який визначає обсяги товарної продукції. Інформація про динаміку платоспроможного попиту на внутрішньому й зовнішньому продовольчих ринках наведена у таблиці 9. Найбільший успіх

національний агропродовольчий комплекс здобув на зовнішньому ринку, де середньорічна виручка у поточній п'ятирічці подвоїлася, але тенденція до зростання була нестійкою.

9. Агропродовольчий ринок України

Показник, рік	Загальна вартість	До попереднього року, %		
		індекс вартості	індекс цін	індекс фізичного обсягу
Грошові витрати населення на харчування з розрахунку на 1 особу за рік, грн				
2010	6407	100,0	100,0	100,0
2011	7228	112,8	106,4	106,0
2012	7509	103,9	97,9	106,1
2013	7952	105,9	97,8	108,3
2014	8340	104,9	112,2	93,5
Експорт агропродовольчої продукції, млрд дол. США				
2010	9,9	100,0	100,0	100,0
2011	12,8	128,8	130,0	99,1
2012	17,9	139,8	98,9	141,3
2013	17,7	98,4	100,1	98,3
2014	16,8	94,9	89,2	106,4

Джерело: Витрати і ресурси домогосподарств України. Стат. збірники за відповідні роки. Статистичні щорічники за відповідні роки.

Тенденцію внутрішнього ринку, на жаль, мусимо поділяти на довоєнну та сучасну. У 2011-2013 роках темпи зростаючого продовольчого споживання були домірні темпам збільшення аграрного виробництва. У 2014 році «стрибок» інфляції знизив купівельну спроможність споживачів, і душевий рівень продовольчих витрат скоротився на 6,5%. Зменшилася й чисельність покупців на внутрішньому продовольчому ринку. Негативна сумісна дія цих факторів призвела до скорочення у 2014 році роздрібного товарообороту на 9%, обороту ресторанного господарства – на 12, продажу агропродовольчої продукції на міських ринках – майже на 17% [8, с. 6].

Згідно з офіційним валютним курсом, пропорція внутрішнього та зовнішнього продовольчого ринків у 2013 році становила 71:29, у 2014 році – 63:37, тобто через девальвацію національної валюти зменшується привабливість внутрішнього продовольчого ринку для агровиробників.

У поточному 2015 році спалах інфляції не вдається загасити. За перше півріччя споживчі ціни на продовольчі товари зросли в 1,5 раза. У виробництві продукції тваринництва виникла від’ємна динаміка, якої вже давно не було. В черговий раз підтверджується вирішальний вплив попиту на розвиток аграрного виробництва з його традиційною продукцією. Без висхідної тенденції до зростання реальних доходів населення, його купівельної спроможності нема підстав розраховувати на значні темпи збільшення агропродовольчого споживання і виробництва.

Висновки. У поточній п’ятирічці сільське господарство досягло значних успіхів у нарощуванні обсягів виробництва, значно

підвищивши темпи його зростання. У минулому (2014) році сприятливою для галузі була і цінова кон’юнктура: сільськогосподарські підприємства суттєво збільшили рентабельність та прибутковість виробничої діяльності, зменшилася частка збиткових підприємств. У поточному (2015) році ціни реалізації в галузі поки що не поступаються за темпами зростання цінам придбання. Таким чином, аграрна галузь зберігає потенціал подальшого розвитку високими темпами.

Але на заваді цій висхідній тенденції виникла загрозлива перешкода: падіння доходів населення скорочує платоспроможний попит на продовольчому ринку. У першій половині 2015 року споживчі ціни в країні зросли майже в 1,5 раза при збільшенні середньої заробітної плати лише на 15%. У результаті внутрішня торгівля скоротилася щодо оптового товарообороту на 18%, роздрібного – на 25%. Кризу внутрішнього продовольчого ринку посилює зменшення агропродовольчого експорту.

Виробники сільськогосподарської продукції та продовольства змушені реагувати на падіння попиту скороченням обсягів виробництва: у першому півріччі 2015 року продукція тваринництва знизилася на 5,1%, продукція харчової промисловості – на 12,4%.

Отже, перспективи розвитку агропродовольчого комплексу нині здебільшого визначає зовнішній фактор – ємність ринку його продукції. Тому піднесення доходів населення – не тільки мета і результат, а й, одночасно, чинник економічного зростання. Наміри компенсаційної індексації зарплат і пенсій, що пролунали, чекають термінового, рішучого та масштабного втілення у життя.

Список використаних джерел

1. Народне господарство Української РСР у 1990 р. – Стат. щорічник. – К., 1991.
2. Національні рахунки України за 2005 р. – Стат. збірник. – К., 2007.
3. Статистичний щорічник України за 2013 р. – К., 2014.
4. Сільське господарство України за 2013 р. – Стат. збірник. – К., 2014.
5. Витрати і ресурси домогосподарств України у 2013 р. – Стат. збірник. – К., 2014.
6. Валова продукція сільського господарства України за 2014 р. – Стат. бюлетень. – К., 2015.
7. Основні засоби України за 2013 р. – Стат. бюлетень. – К., 2014.
8. Обсяги продажу та ціни основних сільськогосподарських продуктів на міських ринках за січень-грудень 2014 р. – Стат. бюлетень. – К., 2015.
9. Купівля матеріально-технічних ресурсів для виробничих потреб сільськогосподарськими підприємствами у 2014 р. – Стат. бюлетень. – К., 2015.
10. Індеси цін виробників за 2014 р. – Стат. збірник. – К., 2015.
11. Індеси споживчих цін за 2014 р. – Стат. збірник. – К., 2015.

12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 р. – Стат. бюлетень – К, 2014.
13. Годовой отчет Госагропрома УССР за 1990 г.
14. FAO Statistical Yearbook 2013. – Rome, 2013.
15. Agricultural statistics 2013. – Washington: 2013.
16. Лупенко Ю.О. Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 10-14.
17. Шубравська О.В. Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2015. – № 5. – С. 5-11.
18. Бондаревська К.В. Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України / К.В. Бондаревська // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 36-42.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2015 р.

*

УДК65.011.8:338.432

**І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН,
заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань науки і освіти
В.Є. ІВЧЕНКО, заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань аграрної політики та земельних відносин
В.В. ДЕМ'ЯНЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
помічник-консультант народного депутата України Кириленка І.Г.**

Структурні реформи в аграрному секторі України

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні реалії дедалі відчутніше загострюють питання оптимізації шляхів подальшого розвитку аграрного сектору України як одного з найважливіших аспектів реалізації державної довгострокової політики, спрямованої на відродження національної економіки на засадах поглиблення її інтеграції зі світовою економічною системою, зокрема з ЄС, а також утвердження в нашій країні світових правових і демократичних цінностей, властивих сучасним розвинутим громадянським суспільствам світу.

Передусім це пов'язано з тим, що саме в Україні аграрний сектор через нинішні обставини стає вирішальною складовою економіки держави та вже відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні її економічної й соціальної стабільності.

Нині аграрна галузь є єдиною складовою вітчизняної економіки, яка в умовах по суті воєнного стану та неминучого в цьому зв'язку економічного спаду продовжує демонструвати стабільність і певну перспективу зростання: у 2014 році саме в цьому сегменті національної економіки сформовано п'яту частину валового внутрішнього продукту держави та забезпечено майже 31% її зовнішньої торгівлі [2].

Важливо взяти до уваги й те, що близько третини населення України проживає у сільській місцевості та безпосередньо пов'язане з виробництвом аграрної продукції, що надає аграрному загалу країни додаткової ваги як суттєвому чиннику формування громадянського суспільства і забезпечення соціальної стабільності в Україні.

Слід також зауважити, що, на відміну від промисловості, де процеси роздержавлення та подальшої трансформації власності на основні засоби виробництва набули стрім-

---

© І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук,
2015

12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2013 р. – Стат. бюлетень – К, 2014.
13. Годовой отчет Госагропрома УССР за 1990 г.
14. FAO Statistical Yearbook 2013. – Rome, 2013.
15. Agricultural statistics 2013. – Washington: 2013.
16. *Лупенко Ю.О.* Формування перспективної моделі сільського господарства України / Ю.О. Лупенко // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 10-14.
17. *Шубравська О.В.* Розвиток сільськогосподарського виробництва України: чинники зростання / О.В. Шубравська // Економіка АПК. – 2015. – № 5. – С. 5-11.
18. *Бондаревська К.В.* Тенденції розвитку аграрного сектору економіки України / К.В. Бондаревська // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 36-42.

Стаття надійшла до редакції 01.07.2015 р.

*

УДК65.011.8:338.432

*І.Г. КИРИЛЕНКО, доктор економічних наук,
член-кореспондент НААН,
заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань науки і освіти
В.Є. ІВЧЕНКО, заступник голови Комітету Верховної Ради України
з питань аграрної політики та земельних відносин
В.В. ДЕМ'ЯНЧУК, кандидат сільськогосподарських наук,
помічник-консультант народного депутата України Кириленка І.Г.*

Структурні реформи в аграрному секторі України

Постановка проблеми. Сучасні вітчизняні реалії дедалі відчутніше загострюють питання оптимізації шляхів подальшого розвитку аграрного сектору України як одного з найважливіших аспектів реалізації державної довгострокової політики, спрямованої на відродження національної економіки на засадах поглиблення її інтеграції зі світовою економічною системою, зокрема з ЄС, а також утвердження в нашій країні світових правових і демократичних цінностей, властивих сучасним розвинутим громадянським суспільствам світу.

Передусім це пов'язано з тим, що саме в Україні аграрний сектор через нинішні обставини стає вирішальною складовою економіки держави та вже відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні її економічної й соціальної стабільності.

Нині аграрна галузь є єдиною складовою вітчизняної економіки, яка в умовах по суті воєнного стану та неминучого в цьому зв'язку економічного спаду продовжує демонструвати стабільність і певну перспективу зростання: у 2014 році саме в цьому сегменті національної економіки сформовано п'яту частину валового внутрішнього продукту держави та забезпечено майже 31% її зовнішньої торгівлі [2].

Важливо взяти до уваги й те, що близько третини населення України проживає у сільській місцевості та безпосередньо пов'язане з виробництвом аграрної продукції, що надає аграрному загалу країни додаткової ваги як суттєвому чиннику формування громадянського суспільства і забезпечення соціальної стабільності в Україні.

Слід також зауважити, що, на відміну від промисловості, де процеси роздержавлення та подальшої трансформації власності на основні засоби виробництва набули стрім-

---

© І.Г. Кириленко, В.Є. Івченко, В.В. Дем'янчук,
2015

кого розвитку вже в перші роки незалежності, в аграрному секторі ці процеси відбувалися значно повільніше і на даний час все ще не завершені.

У свою чергу це об'єктивно гальмує інноваційні процеси, провокує інституційну кризу галузі, веде до уповільнення темпів виробництва, загострення диспаритетних явищ тощо.

Особливу стурбованість викликає нарощування обсягів вітчизняного експорту сільськогосподарської сировини, зокрема зерна, оскільки ситуація на світовому продовольчому ринку в цьому сегменті достатньо швидко змінюється, і в разі відсутності адекватної довгострокової стратегії розвитку галузі продовження реалізації чинної концепції розвитку аграрного сектору вітчизняної економіки може мати наслідком істотне зменшення прибутковості галузі [4].

Мета статті – вивчення та аналіз тенденцій виробництва аграрної продукції у сільськогосподарських підприємствах та господарствах населення протягом 1990–2014 років відповідно до заходів, що їх було здійснено в ході реалізації аграрної реформи в Україні. За результатами досліджень запропоновано оцінки сучасного стану галузі, а

також пропозиції щодо її розвитку на довгострокову перспективу.

Виклад основних результатів дослідження. Основний зміст аграрної реформи в Україні в період її новітньої історії полягав у ліквідації державної власності на землю, старих форм господарювання, приватизації земель сільськогосподарського призначення та здійсненні господарської реформи, якою передбачалося забезпечити розвиток нових форм господарювання в аграрному секторі й сучасної інфраструктури аграрного ринку. Також було скасовано державне замовлення на аграрну продукцію, а натомість запроваджено систему державної підтримки галузі, якою, зокрема, передбачено застосування пільгових режимів оподаткування вітчизняних виробників [1] (фіксований податок, особливий режим справляння ПДВ та ін.).

Ці та ряд інших ринкових підходів власне й стали основними засадами для розвитку аграрної галузі в Україні протягом останніх 24 років.

Слід зазначити, що від набуття Україною незалежності обсяги виробництва вітчизняної сільськогосподарської продукції поки що не досягли рівня 1990 року (рис. 1), і тому є багато, в т.ч. й об'єктивних, причин.

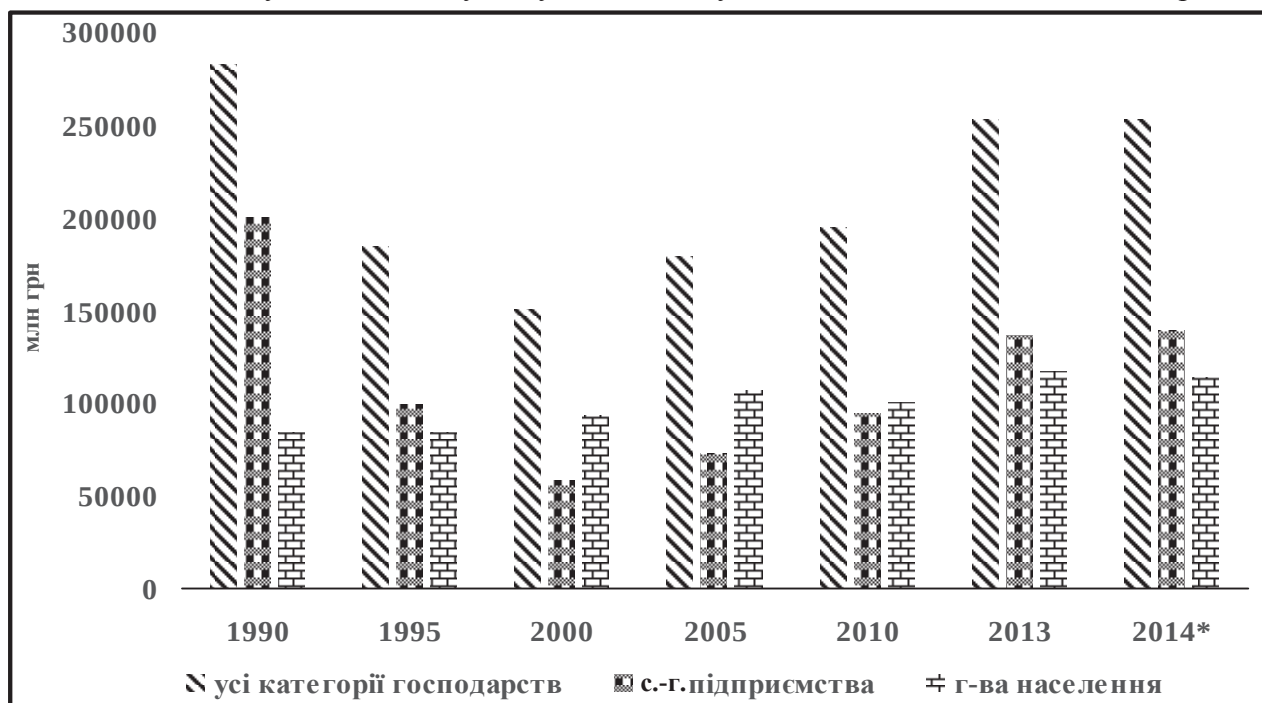

Рис. 1. Валова продукція сільського господарства України у 1990 – 2014 рр. у постійних цінах 2010 р. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Стійкий тренд на зростання, що розпочався з 2000 року, зумовлений, передусім, запровадженням Указу Президента України від 3 грудня 1999 р. № 1529 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», що забезпечило розвиток саме приватної системи господарювання в галузі. Вона полягала у ліквідації системи колективних сільськогосподарських підприємств, запровадженні нових, приватних форм господарювання, поширенні оренди насамперед розпайованих земель сільськогосподарського призначення. В результаті ставка на приватну ініціативу себе цілком виправдала, адже протягом лише 2001–2005 років зростання галузі становило майже 19%.

А за результатами 2014 року у вартісному виразі обсяг валової продукції сільського господарства України досяг рівня 252924,4 млн грн (у постійних цінах

2010 р.), що становило 93,2% до відповідного показника 1990 року.

Але при цьому треба зазначити, що обсяги валового виробництва продукції рослинництва й тваринництва у 2014 році становили – відповідно 127,4 та 57,1% до рівня 1990 року. Також доцільно додати, що за період із 1990 року питома вага продукції сільськогосподарських підприємств у загальному по державі обсязі валової продукції сільського господарства знизилася з 70,4 до 55%, а частка продукції господарств населення збільшилася з 29,6 до 45%.

За цей період у вартісному виразі у сільськогосподарських підприємствах обсяги виробництва продукції рослинництва знизилися на 10,7%, а тваринництва – зменшилися у 2,4 раза. Водночас у господарствах населення обсяги продукції рослинництва збільшилися у 2,6 раза, а тваринництва зменшилися на 25,8% [2].

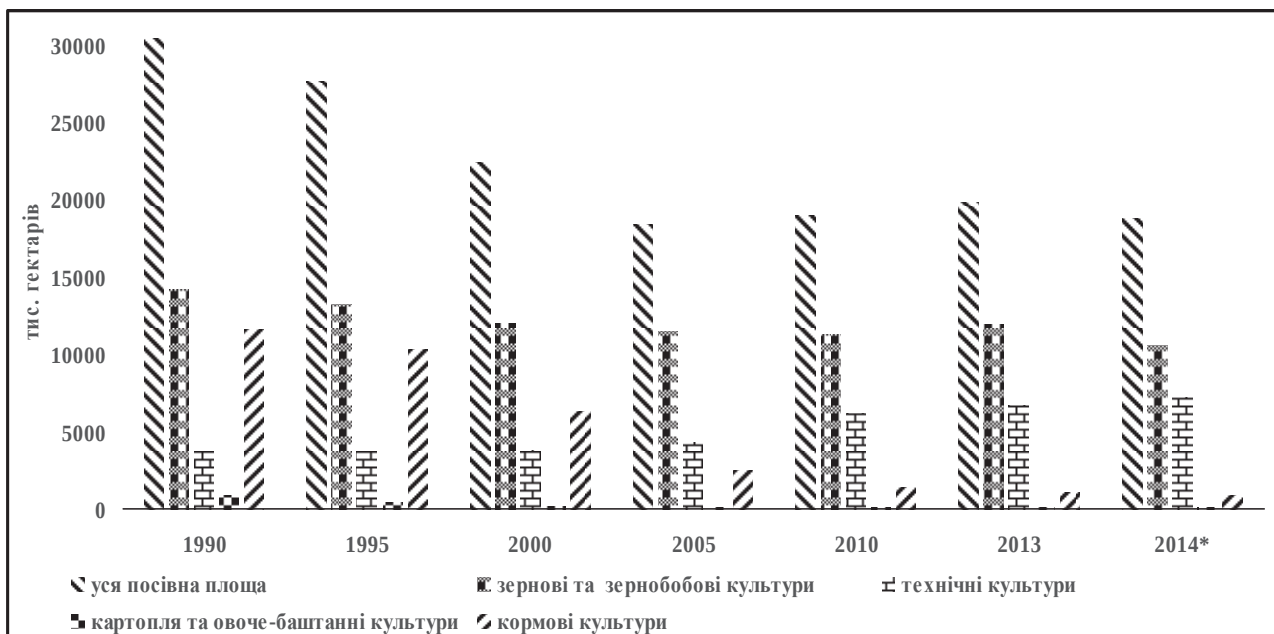

Рис. 2. Посівні площі сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах України у 1990 – 2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Важливо підкреслити, що за цей період суттєво змінилася також структура посівних площ у сільськогосподарських підприємствах (рис. 2).

Якщо у 1990 році зерновими та зернобобовими засівали 46,6% площ, технічними культурами – 12,2, картоплею й овоче-

баштаними – 3, кормовими – 38,1%, то у 2013-му – 60,3, 34, 0,4 та 4,7% відповідно.

У результаті в 2013 році обсяг виробництва зернових і зернобобових культур (рис. 3) навіть перевищив рівень 1990 року – 49659 тис. т проти 49563,8 тис. т, виробництво цукрових буряків знизилася до 9,1 млн т (у 4,9 раза), картоплі – до 659,4 тис. т

(у 7,3 раза), овочів – до 1158,7 тис. т (у 4,2 раза), плодів та ягід – до 444,2 тис. т (у 3 рази), винограду – до 384,2 тис. т (у 1,7 раза). Проте виробництво олійних культур зросло до 14,4 млн т (у 5,2 раза), у т. ч. соняшнику – до 9445,8 тис. т (у 3,8 раза), сої – до 2606 тис. т (у 26,2 раза), ріпаку – до 2,3 млн. т (у 17,7 раза).

Зрозуміло, що в умовах відсутності потужного, з мотивуючими закупівельними цінами державного замовлення на продов-

льчу сировину, доступу до вигідних кредитних ресурсів, невисокого рівня купівельної спроможності на внутрішньому ринку, занедбаності переробної промисловості й інших чинників – відбулася потужна комерціалізація вітчизняного сільського господарства.

Об'єктивно значно затратніше тваринництво (особливо м'ясне скотарство) поступово але невпинно витіснилося рентабельнішим зерном і особливо соняшником.

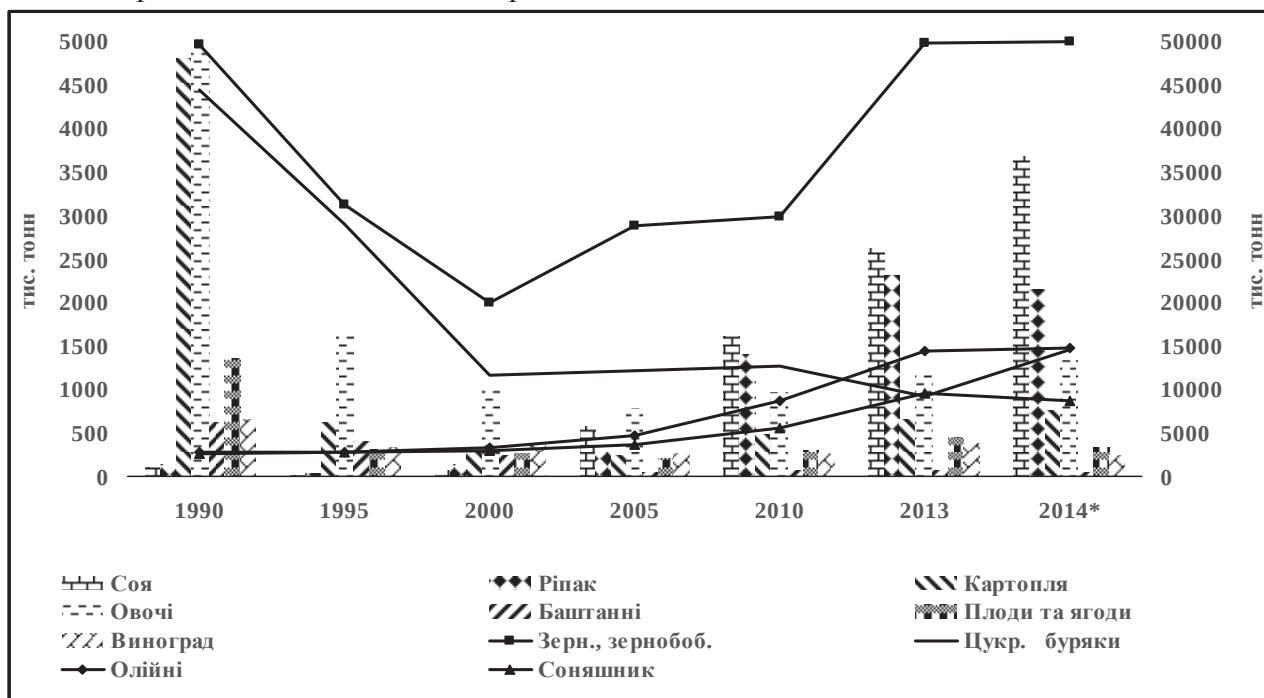

Рис. 3. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарських культур у сільськогосподарських підприємствах України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Ці взаємозв'язані зміни у структурі виробництва сільськогосподарської продукції в нових агропідприємствах супроводжувалися по суті руйнацією галузі тваринництва (рис. 4).

Протягом 1990–2013 років поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 19576,8 тис. гол. (у 14 разів), у т. ч. корів – на 5616,4 тис. гол. (у 10,8 раза). Поголів'я свиней зменшилося на 10514,3 тис. гол. (у 4 рази). І лише поголів'я птиці після періоду його різкого зменшення у 1990–2000 роках у 2014 році практично досягло рівня 1990 року (132072,5 тис. гол. проти 132966,6 тис. гол.). І це логічно, адже галузь має швидкий обіг капіталу та постійну й по-

тужну бюджетну підтримку, особливо протягом 2006–2009 років.

Але кардинальна зміна базового ресурсу тваринництва (поголов'я худоби) продовжує відчутно позначатися на обсягах виробництва продукції тваринництва (рис. 5).

Так, упродовж 1990–2013 років виробництво молока у сільськогосподарських підприємствах зменшилося з 18,6 до 2,58 млн т (у 7,2 раза), в цілому виробництво м'яса знизилося у 2,2 раза – до 1,44 млн т. При цьому виробництво яловичини й телятини зменшилося з 1,8 млн т до 110,5 тис. т (у 16,4 раза), свинини – з 893,7 до 362,3 тис. т (у 2,5 раза), а виробництво м'яса птиці збільшилося з 356,8 до 966,6 тис. т (у 2,7 раза).

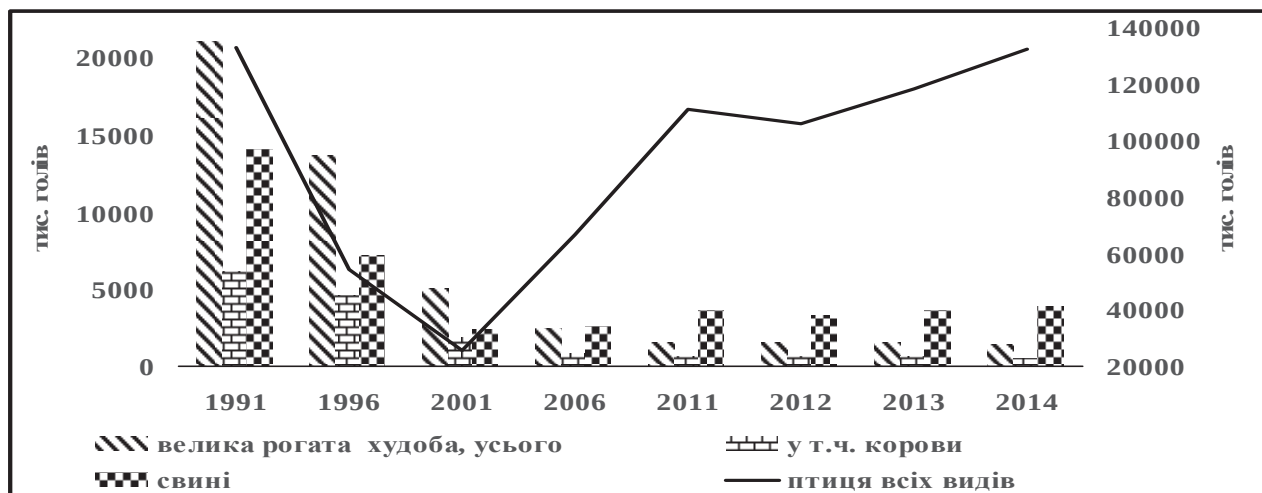

Рис. 4. Динаміка поголів'я худоби та птиці у сільськогосподарських підприємствах у 1991–2014 рр. (на 1 січня)

Джерело: Державна служба статистики України.

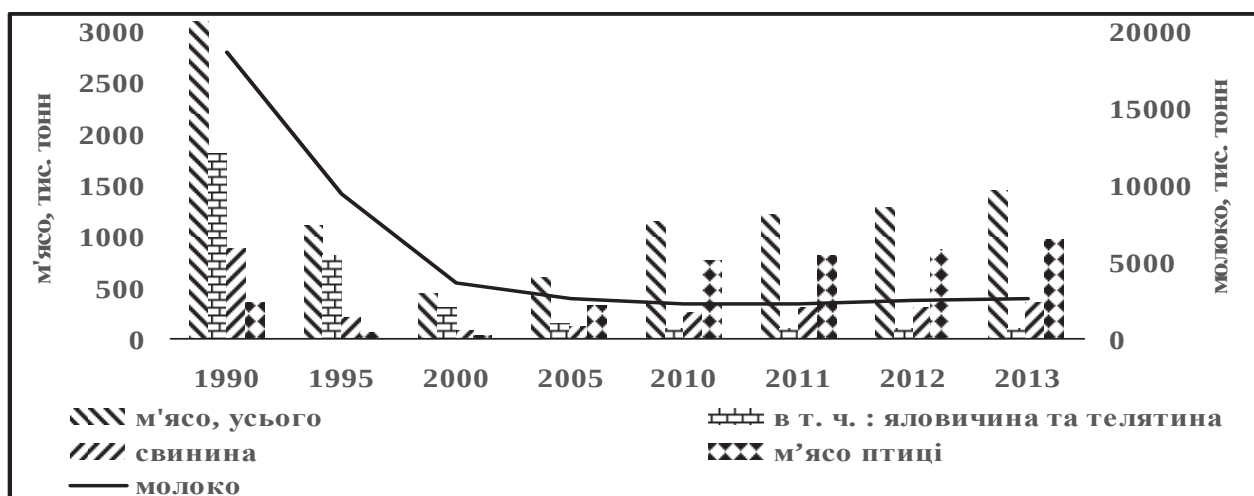

Рис. 5. Виробництво молока та м'яса (у забійній масі) у сільськогосподарських підприємствах у 1990–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

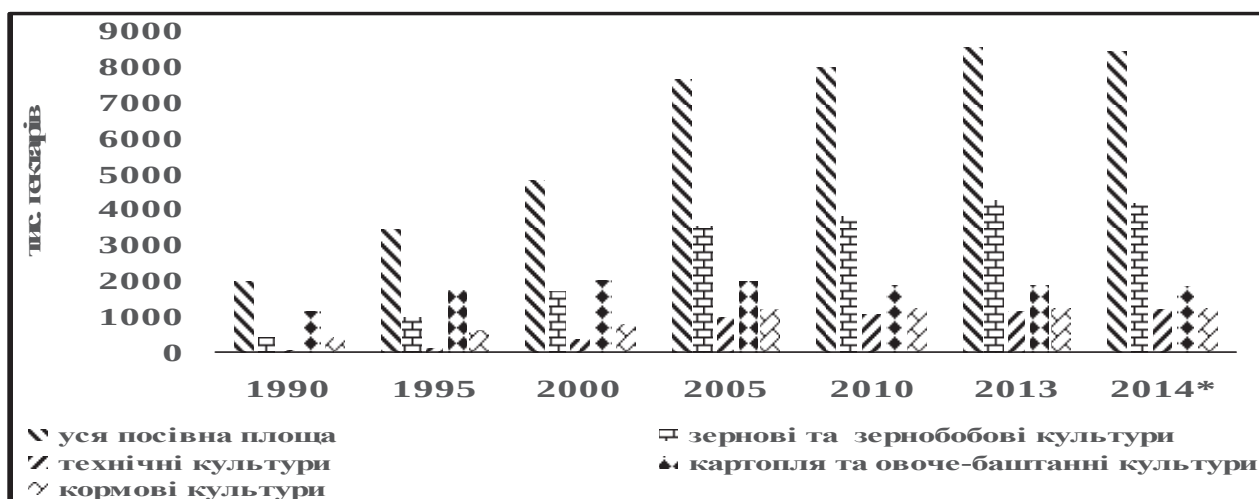

Рис. 6. Посівні площі сільськогосподарських культур у господарствах населення України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Водночас протягом 1990–2013 років завдяки приєднанню своїх паїв до ОСГ площі посівів сільськогосподарських культур у господарствах населення України (рис. 6) зросли на 6533,9 тис. га (у 4,3 раза): зернових і зернобобових – на 3869,7 тис. га (у 10,8 раза), технічних – на 1107,2 тис. га (у 37,7 раза), картоплі й овоче-баштанних культур – на 727,3 тис. га (на 63%).

У господарствах населення у 1990 році співвідношення площ посівів зернових і зернобобових, технічних, картоплі й овоче-

баштанних та кормових культур становило – відповідно 19,8; 1,5; 58,1; 20,6%, а в 2013-му – 50; 13,4; 22,1; 14,5%.

Зазначимо, що ці зміни були зумовлені переважно потребами внутрішнього ринку й наявності забезпеченого попиту на продукцію, що вироблялася. Ще раз підкреслимо: економічно не вигідно великим виробникам продукція поступово перемістилася в господарства населення, які, зрозуміло, знаходяться у більш вигідніших податкових умовах.

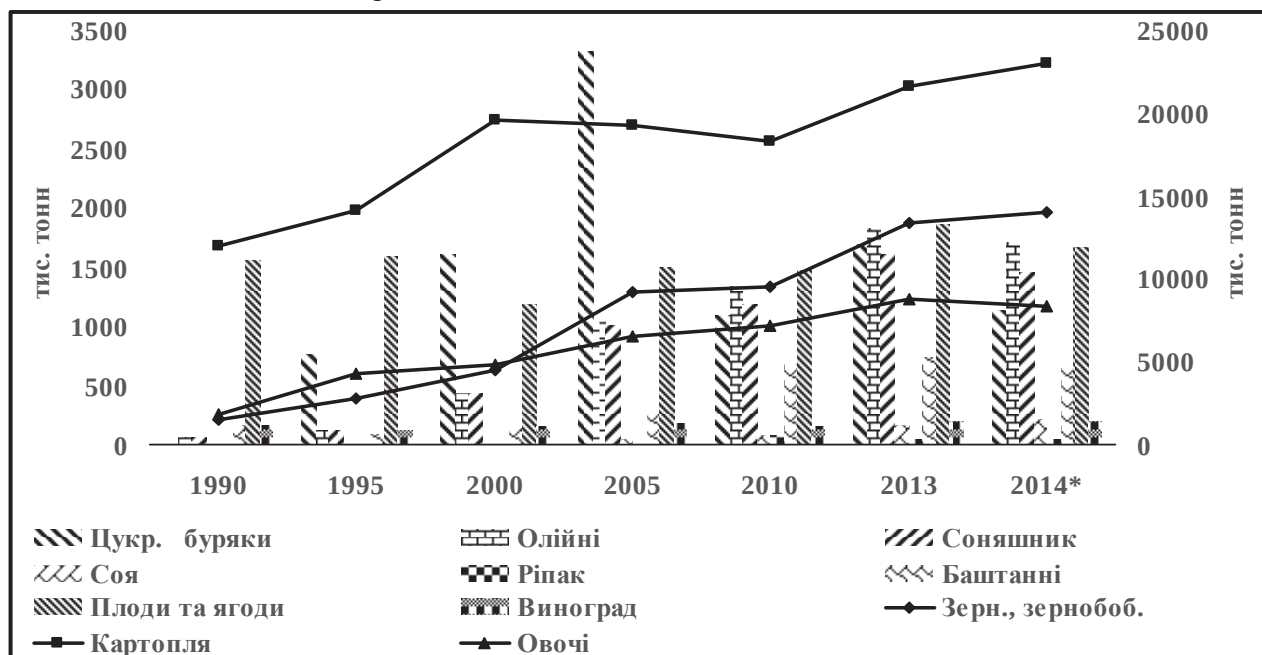

Рис. 7. Динаміка виробництва основних видів сільськогосподарських культур у господарствах населення України у 1990–2014 рр. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Так, виробництво продукції рослинництва в господарствах населення (рис. 7) у 2013 році, зокрема зернових і зернобобових культур, становило 13,4 млн т, що у 9,3 раза перевищило обсяги їх виробництва у 1990 році, олійних культур – збільшилося до 1,82 млн т, зокрема соняшнику – 1,6 млн т, що відповідно у 30 та 26 разів більше від їх виробництва у 1990 році. Слід також зазначити, що до 2000 року в господарствах населення практично не вирощували сою й ріпак у комерційних цілях, а в 2013-му їхнє виробництво становило – відповідно 168,3 та 45,2 тис. т, у 2014-му – 207,3 і 48,5 тис. т. Виробництво цукрових буряків у господарствах населення у 2013 році зросло до 1688,6 тис. т (проти 2,8 тис. т у 1990-му),

картоплі – до 21,6 млн т (в 1,8 раза більше від 1990-го), овочів – до 8,7 млн т (у 4,9 раза). Також зросло виробництво й традиційних для особистих господарств населення культур – баштанних – до 730,5 тис. т, плодів та ягід – до 1,8 млн т і винограду – до 191,2 тис. т, що перевищує обсяги, одержані у 1990 році, в 4,3, 1,2 раза та 12,1% відповідно.

У результаті на продовольчих селянських базарах зросли обсяги реалізації «домашньої» олії, овочів, фруктів, стабільно насиченим і задоволеним є попит на свіже м'ясо, молоко, яйця, що забезпечується достатньою власною кормовою базою, особливо зернофуражем. А тому цілком логічно, що за даними Державної служби статистики

Україні [2] нині в господарствах населення зосереджена більша частина поголів'я худоби та птиці: на початок 2014 року вони утримували 68,3% поголів'я великої рогатої худоби (у т. ч. корів – 77,5%); 51 – свиней; 85,7 – овець і кіз; 42,6% птиці всіх видів. Отже, основний ресурс розвитку тваринництва наразі зосереджений саме в господарствах населення.

І хоча в ОСГ протягом 1990–2013 років (рис. 8) поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 443,6 тис. (на 12,5%), у т. ч. корів – на 243,2 тис. гол. (на 11,1%), свиней – на 1,3 млн (на 24,5%), птиці – на 14,9 млн гол. (на 13,2%), це доводить скоріше не про кризу в цьому сегменті аграрної економіки, а про проблему купівельної спроможності споживачів.

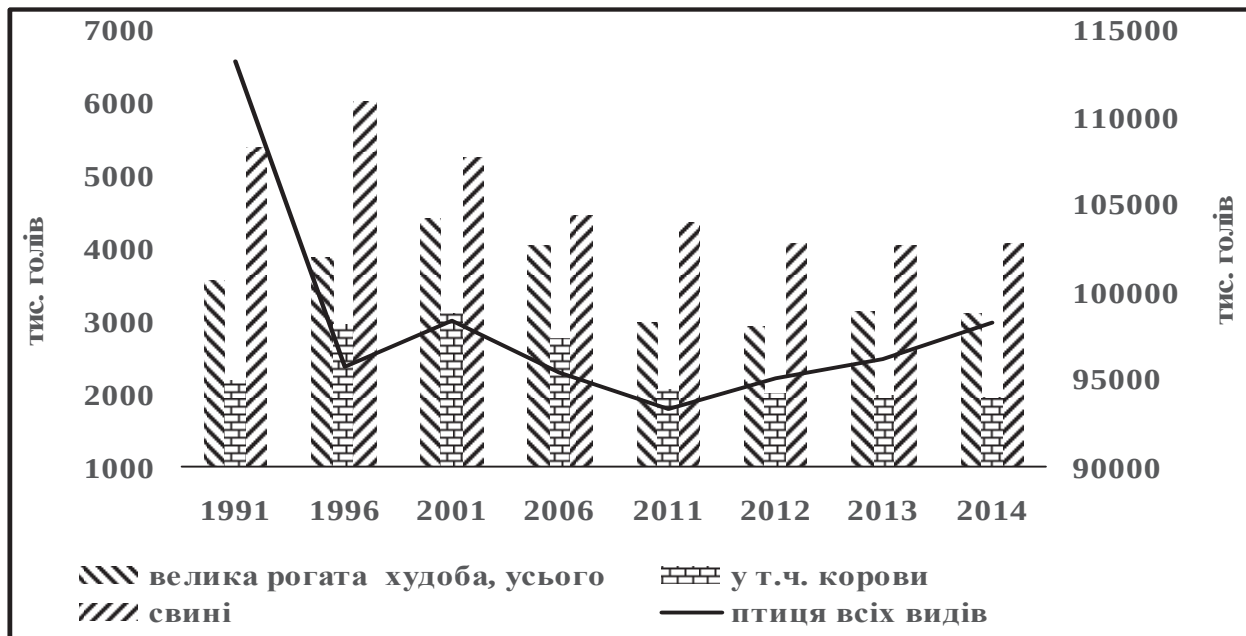

Рис. 8. Динаміка поголів'я худоби та птиці в господарствах населення у 1991–2014 рр. (на 1 січня)

Джерело: Державна служба статистики України.

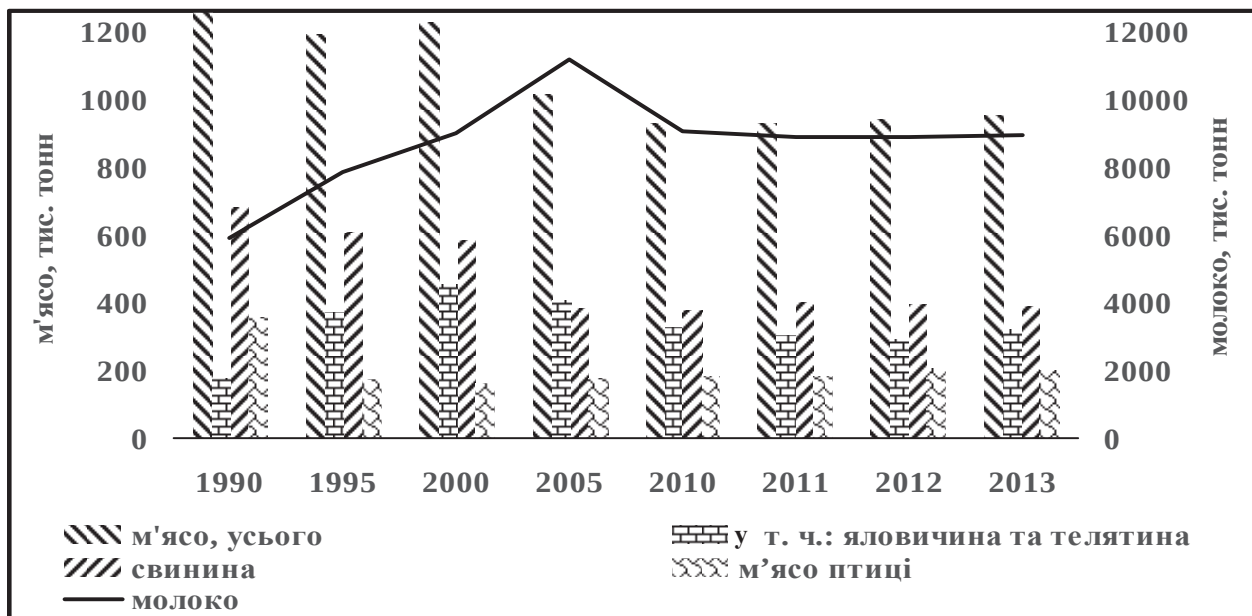

Рис. 9. Виробництво молока та м'яса (у забійній масі) в господарствах населення у 1990–2013 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

А тому відсутність різких коливань поголів'я худоби та птиці дала змогу запобігти в господарствах населення різких спадів виробництва тваринницької продукції (рис. 9) – обсяги виробництва молока у 2013 році порівняно з 1990-м зросли на

3,03 млн т (на 51,6%), загальне виробництво м'яса зменшилося на 310,7 тис. т (на 24,7%), у т. ч. свинини – на 2966 тис. т (на 43,4%), м'яса птиці – на 149,9 тис. т (на 42,6%). При цьому виробництво яловичини збільшилося на 140 тис. т. (в 1,8 раза).

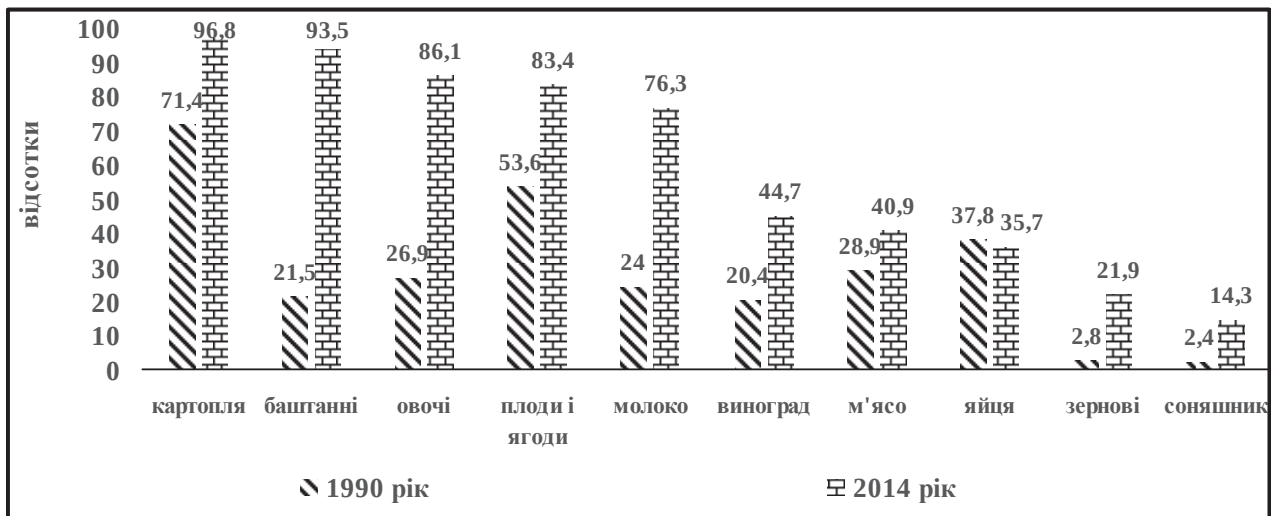

Рис. 10. Питома вага продукції, виробленої в господарствах населення, у загальному виробництві окремих видів продукції у 1990 та 2014 роках

Джерело: Державна служба статистики України.

До цього слід додати, що стабільно висока питома вага господарств населення перетворила їх у цілком сформовану частину вітчизняного сільськогосподарського виробництва, яке нині забезпечує практично повністю виробництво картоплі, баштанних культур, плодів та ягід, більшу частину молока, 44,7% винограду, понад 40% м'яса,

майже 40% яєць, п'яту частину вітчизняного виробництва зернових культур і 14,3% сояшнику (рис. 10). Як було зазначено вище, у вартісному відношенні продукція господарств населення нині становить 45% валової продукції сільського господарства України.

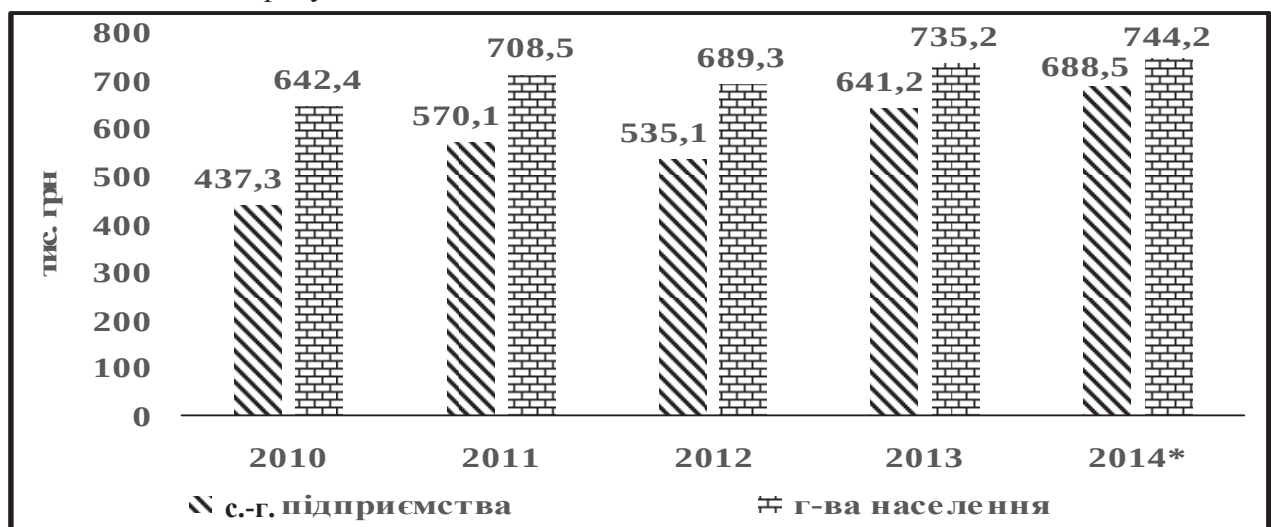

Рис. 11. Валова продукція сільського господарства в сільгосппідприємствах і господарствах населення України у 2010–2014 рр. із розрахунку на 100 га с.-г. угідь, у постійних цінах 2010 р. (*дані за 2014 р. наведені без урахування тимчасово окупованої території АР Крим і м. Севастополя)

Джерело: Державна служба статистики України.

Зазначимо, що ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в господарствах населення суттєво вища, ніж у сільгосппідприємствах, про що показують дані рисунка 11, а також має вищий рівень стабільності.

Щодо показників використання земельного ресурсу, що є нині в розпорядженні

сільськогосподарських виробників України, то вони дуже далекі від рівня ефективності сільськогосподарського виробництва в країнах Європейського Союзу. Так, в ЄС-27 віддача гектара вища в 7,5 раза, в Італії – в 12,5 раза, у близькій нам Литві – утричі (рис.12).

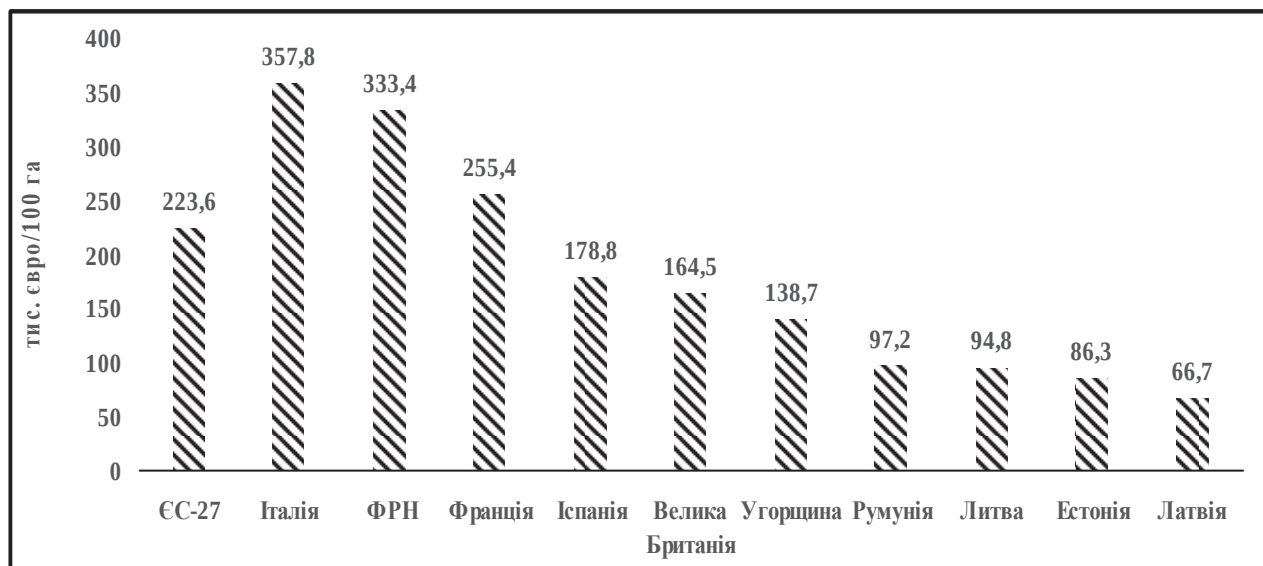

Рис. 12. Вартість сільськогосподарської продукції (basic prices) в ЄС-27 та окремих країнах ЄС із розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь у 2012 р.

Джерело: European Commission [4].

Разом із тим орієнтація на європейський досвід ведення сільськогосподарського виробництва для України є надзвичайно актуальною, і не лише з огляду на створення зони вільної торгівлі з Європейським Союзом. У числі головних орієнтирів – структурні переваги. В країнах ЄС немає, як в Україні, таких величезних землекористувачів (по 100 тис. га і більше). Натомість основу сільськогосподарського виробництва становлять невеликі (10 га) сімейні ферми. Зрозуміло, що на таких площах економічно набагато вигідніше вирощувати овочі, фрукти, ягоди, виноград, а також займатися тваринництвом.

У нас – навпаки: у структурі виробництва переважають відносно низькозатратні, але з мінімальною віддачею гектара технічні, олійні й зернові культури. В разі останніми роками зросла присутність України на зернових ринках світу. Але нічого, крім обвалу цін та падіння доходів аграріїв, це нам не принесло.

Агрохолдинги, які й спровокували цей бум в АПК, на нинішній час себе вичерпали.

Подальше їхнє домінування в галузі спричинення розорення дрібних фермерів, зростання рівня безробіття на селі, занепад соціальної сфери, а також деградацію ґрунтів, виснаження чорноземів, скочування аграрної України в розряд сировинних придатків світу.

У цілому, зважаючи на вищевикладене, економічний стан у сільському господарстві країни є надзвичайно напруженим, прибутковість галузі залишається сумнівною, адже її рентабельність у сільськогосподарських підприємствах протягом останніх 15 років становила від 6,8 до 27% і показує чіткі тенденції до падіння (рис. 13), що не може забезпечити розширене відтворення виробництва.

З іншого боку, господарства населення з їхніми архаїчним укладом повністю залежні від особливостей ситуативного попиту на внутрішньому ринку та потреб переробних підприємств і практично знаходяться поза увагою держави.

Рис. 13. Рівень рентабельності виробництва продукції сільського господарства у сільськогосподарських підприємствах

Джерело: Державна служба статистики України.

Аналіз ситуації переконливо доводить, що протягом останніх 14 років Україна виробляла й експортувала аграрну продукцію переважно з низькою доданою вартістю, що і спровокувало становлення в країні експортної моделі сировинного характеру, за якої обсяги постачання продукції на світові ринки формуються на засадах ситуативного попиту.

Це стосується передусім вирощування й експорту зернових культур, збільшення яко-

го в майбутньому до 80 – 100 млн т не лише безперспективно в економічному сенсі, адже з року в рік валові збори зернових культур у світі збільшуються (за оцінками Міжнародної ради по зерну [7] виробництво пшениці в світі у 2019/20 МР зросте до 732,3 млн т, кукурудзи – до 1,02 млрд т, ячменю – до 149 млн т), що зумовлює стрімке зниження цін на них, а й створює загрозу для розвитку вітчизняного сільського господарства.

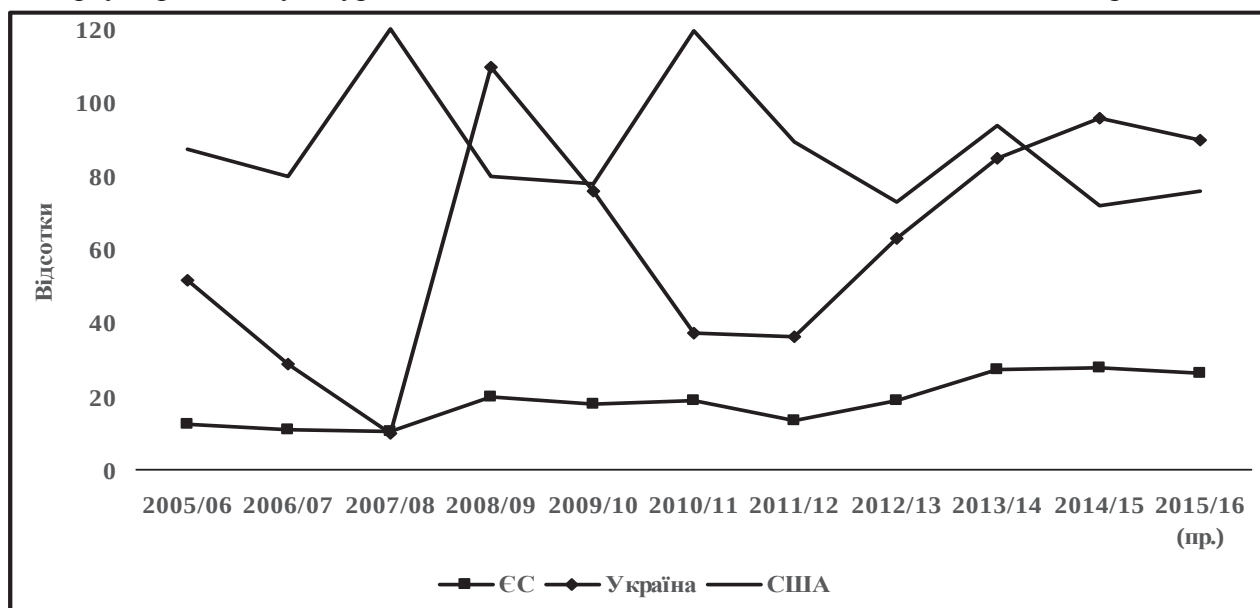

Рис. 14. Динаміка співвідношення обсягів експорту та внутрішнього споживання окремих світових експортерів зерна пшениці у 2005/06 – 2015/16 маркетингових роках

Джерело: Перераховано за даними USDA [8].

Останнє можна проілюструвати на прикладі аналізу динаміки співвідношення обсягів експорту та внутрішнього споживання зерна пшениці України, країн ЄС і США, які входять до групи її провідних світових експортерів (рис. 14).

Характерно, що в країнах ЄС цей показник протягом останніх 10 маркетингових років та прогнозу на 2015/16 МР не перевищив 27,4%, а впродовж останніх трьох маркетингових років простежується тенденція до його зниження. У США, яка є провідним світовим експортером пшениці, цей показник за 2005/06 – 2013/14 маркетингових років становив від 72,9 до 120,1%. Разом із тим

тут також простежується тенденція до зниження цього показника до 75,9% за останні роки. В Україні, навпаки, з 2011/12 МР встановилася чітка тенденція до збільшення обсягів експорту пшениці. Слід відзначити, що суттєве перевищення обсягів експорту над обсягом споживання будь-якого продукту, а для України це можна поширити на фуражні зернові й олійні культури, яка не має нині надійно гарантованих каналів збуту цієї продукції, будь-який збій у механізмах реалізації такої продукції (внаслідок можливих обставин непереборної сили, локауту тощо) може мати наслідком практично миттєве виникнення системної кризи галузі.

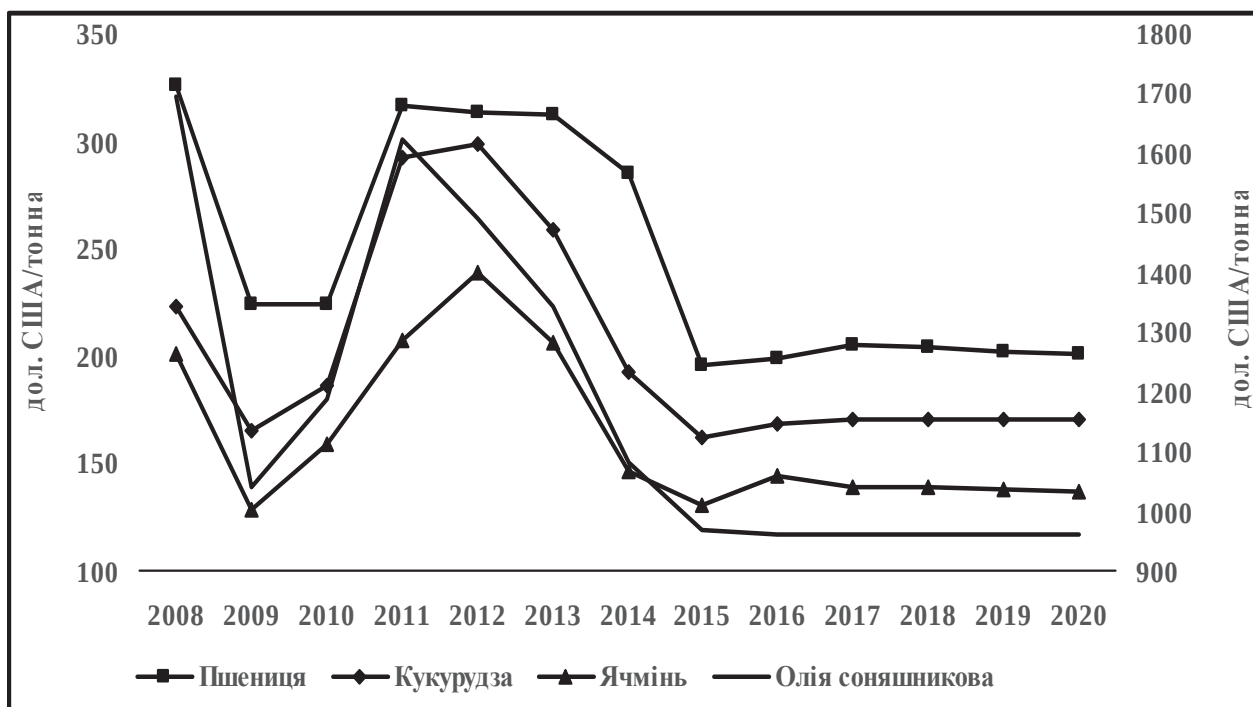

Рис. 15. Динаміка цін на зерно пшениці, кукурудзи та ячменю в міжнародній торгівлі у 2008–2014 рр. і прогноз на 2015–2020 рр.

Джерело: IMF [9].

З іншого боку, як уже було зазначено, відсутні економічні підстави для суттєвого збільшення експорту зерна. Адже, за оцінками Міжнародного валютного фонду, порівняно з 2014 роком до 2020 року ціни на зерно пшениці можуть знизитися на 29,7%, зерно кукурудзи – на 11,7, ячмінь – на 6,1, соняшникову олію – на 11% (рис. 15).

Тенденції, що сформувалися у вітчизняному сільськогосподарському виробництві, негативно впливають на виробництво відповідної продукції харчової промисловості (рис. 16). Упродовж останнього десятиріччя

виробництво яловичини й телятини (свіжа чи охолоджена) зменшилося на 91,7 тис. т (у 2,8 раза), ковбасних виробів – на 51 (16,5%), маргарину – на 33 (11%), масла вершкового – на (5%), сирів жирних – на 145 (у 2,1 раза), борошна – на 709 (24,1%), хлібобулочних виробів – на 929 тис. т (у 1,7 раза). Аналогічна ситуація з переробкою продовольчої продукції. За цей період збільшилося лише виробництво свинини (свіжа чи охолоджена) – на 136 тис. т і м'яса й субпродуктів свійської птиці – на 420 тис. т.

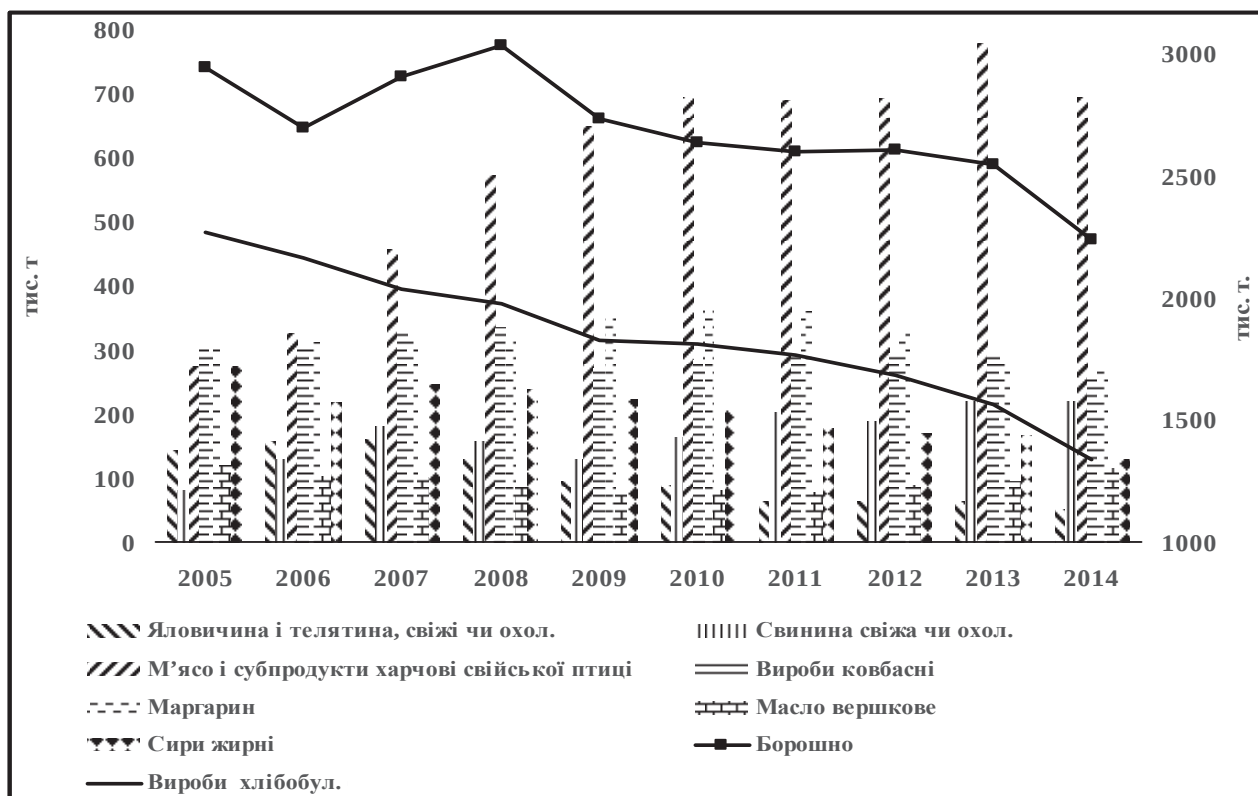

Рис. 16. Виробництво продукції харчової промисловості України у 2005–2014 рр.

Джерело: Державна служба статистики України.

До викладеного слід додати, що нинішній стан і тенденції виробництва та експорту вітчизняної аграрної продукції зовсім не враховують ситуації на світовому ринку продовольства, на якому найближчим десятиріччям очікується зниження цін на сільськогосподарську сировину, зокрема зерно, й можливе істотне підвищення цін на продукцію тваринництва та готову продукцію, які мають вищу додану вартість [4].

Це означає, що аграрна політика держави повинна включати в себе передусім структурну складову. На зміну некерованій агрохолдинізації повинно прийти неминуче розукрупнення вертикально інтегрованих структур, пріоритет тим господарствам, що займаються овочівництвом, тваринництвом, надання реальних преференцій експорту продукції АПК з високою доданою вартістю.

І саме у цьому контексті актуальними стають питання розвитку невеликих фермерських господарств, які відіграли важливу стабілізаційну роль у розвитку сільського господарства в період його переходу до ринкових відносин. І нині вони забезпечують виробництво найнеобхідніших продовольчих ресурсів, є місцем докладання праці для

зайнятих у ній осіб, залишаються вагомими складовою сільської економіки та постачальниками свіжих продуктів для місцевих продовольчих ринків.

У ринкових умовах у середовищі господарств населення відбулися й продовжують відбуватися трансформаційні зрушення, наслідком яких є їхнє розшарування за характером сільськогосподарської діяльності. Частка господарств, які виробляють продукцію для власного споживання, зменшується, а частка тих, що виробляють переважно товарну продукцію, зростає. У нинішніх умовах це особливо треба враховувати, починаючи з негайної розбудови інфраструктури (особливо заготівельної) і закінчуючи малою механізацією та інформаційно-дорадчим супроводом сімейних ферм.

Очевидно, що структурні зміни в аграрному секторі держави можуть бути зумовлені також розв'язанням проблеми ринку землі.

Але для цього потрібно завершити інвентаризацію і розмежування земель сільськогосподарського призначення державної, комунальної та приватної власності, удосконалити орендні відносини, спростити проце-

дуру реєстрації прав оренди земельних ділянок. Орендна плата за використання земельних ділянок має сплачуватися, як правило, у грошовій формі. Мають бути законодавчо закріплені мінімальні строки оренди, при цьому слід стимулювати середньострокові й довгострокові орендні відносини. Необхідна ефективна система підтримки сільгоспвиробників і база для функціонування відкритого, конкурентного, справедливого ринкового середовища. Треба остаточно впорядкувати кадастр, який усе ще має численні вади, та задуматися про ренту. І це ще не весь перелік. Нині нічого з цього не працює й працює далеко не скоро. На наш погляд, треба максимально розвивати та вдосконалювати оренду угідь.

Щодо плати за орендовані землі. За чинними оцінками, на сучасному етапі в оренді знаходиться 79,3% розпайованих земель; середня плата за оренду паю становить 1946 грн, більшість паїв (51,3%) надані в оренду від 1 до 5 років, а 35,4% – на строк від 6 до 10 років [10]. До цього слід додати, що низька плата за оренду паїв не лише ставить під сумнів результати аграрної реформи в Україні, а також є певного роду економічним нонсенсом, адже власники головного в галузі ресурсу (землі) мають право на справедливіший характер розподілу продукції.

Отже, розмір плати за оренду паїв має бути економічно обґрунтованим, а не ґрунтуватися, як нині, на «залишковому принципі»; треба також відпрацювати правовий та фінансовий механізми застави права на оренду земель, адже без цього неможливо сформувати ефективну систему фінансування галузі, а відтак і реалізації інноваційної складової її подальшого розвитку.

Також очікують вирішення питання створення ефективної системи захисту ґрунтів, відновлення й інституційної розбудови служби моніторингу земель, посилення повноважень громад на розпорядження землями сільськогосподарського призначення, особливо в умовах очікуваної децентралізації та адміністративно-територіальної реформи.

Висновки. Наведений аналіз показує, що протягом 1990–2014 років розвиток вітчизняного сільськогосподарства ґрунтувався на двох її найбільших структурних складо-

вих – сектору сільськогосподарських підприємств різного типу і господарств населення, які протягом новітньої історії України сформувалися у практично рівнозначні за обсягами виробництва.

Наразі сектор сільськогосподарських підприємств, особливо великих, орієнтований переважним чином на виробництво й експорт зернових та олійних культур, а також задоволення потреб олієжирової промисловості. Упродовж 1990–2014 років площі посіву зернових і технічних культур у сільгосппідприємствах збільшилися в кілька разів, що створило реальну загрозу розвитку процесів дегуміфікації ґрунтів. Рентабельність по суті монокультурного виробництва у сільгосппідприємствах падає, а її рівень не забезпечує його розширеного відтворення.

Сектор господарств населення орієнтований на внутрішній ринок та забезпечує практично повністю виробництво картоплі, баштанних культур, плодів і ягід, 76,3% молока, 44,7% винограду, понад 40 – м'яса, майже 40% яєць. У ньому виробляється 45% валової продукції сільського господарства України, але ОСГ донині не перебувають у зоні уваги та підтримки з боку держави, нею не координуються, а обсяги продовольства, що в них виробляються, залежать від ситуативного попиту населення й переробних підприємств.

У результаті обсяги неофіційного (фактично – тіньового) ринку в секторі селянських господарств останніми роками суттєво зростають. За експертними оцінками, по овочах він перевищує 80 %, м'ясу – 60, молоку – 40 %. При цьому ще кілька років тому ці показники були значно нижчими. Така тенденція зумовлена суттєвою різницею у цінах реалізації за офіційним (переробному підприємству, заготівельній організації, на організованому ринку) та неофіційним каналами реалізації (посередникам, що застосовують спрощені режими оподаткування), яка за даними фахівців становить: по молоку та яловичині – близько 2,5, по овочах – близько 4 разів. Насамперед страждають від такої несправедливості селянські домогосподарства, але і державу така ситуація теж не повинна влаштовувати, оскільки недосконалість маркетингових ланцюгів реалізації

продукції, виробленої селянськими господарствами, не забезпечує належного обсягу податкових надходжень, а рівень сплати податків суб'єктами аграрного ринку є мізерним (селянські господарства звільнені від сплати податку на доходи фізичних осіб, а посередники застосовують спецрежими оподаткування для фізичних осіб з фіксованими ставками).

Цю проблему покликані розв'язати ряд законопроектів, напрацьованих авторами даного дослідження.

Ми виходимо з того, що в умовах посилення кризових явищ в економіці й тотального безробіття на селі, вирощування сільськогосподарської продукції для багатьох сільських домогосподарств є єдиним реальним джерелом формування сімейних бюджетів. Отже, таку діяльність треба вноормувати та підтримати, особливо в частині справедливих та прозорих закупівель, а також дотримання вимог до якості продукції, необхідних для функціонування зони вільної торгівлі з ЄС.

Останнє, до речі, можливе лише за рахунок технологічного оновлення виробництва, в т.ч. й у малих сімейних фермах.

Поки що цього немає, а тому протягом останніх років у країні сформувалася модель сировинного експорту, яка не відповідає ситуації та прогнозам розвитку світового продовольчого ринку, де постійно зростає попит і ціна на продукцію тваринництва й готову продукцію харчової промисловості.

Продовження реалізації чинної моделі функціонування галузі спровокує нарощування дисбалансів, падіння прибутковості, подальшу деградацію ґрунтів, знищення поселенської мережі, що може поставити її на межу системної кризи та створити загрозу продовольчій безпеці держави.

Ситуація, що склалася, вимагає комплексного підходу щодо оптимізації розвитку вітчизняного АПК, бо саме тут тісно переплітаються соціальні, економічні, демографічні й інші злободенні проблеми.

Передусім має бути розроблена довгострокова (щонайменше до 2040 р.) стратегія державної політики агропромислового роз-

витку України, спрямована на реформування та виведення на інноваційний шлях двох основних складових галузі – сільгосппідприємств і господарств населення.

Розробленню й подальшому запровадженню підлягають питання єдиних для всіх суб'єктів виробництва та учасників аграрного ринку податкової політики й інструментів державної підтримки розвитку. При цьому захист прав інвесторів має бути законодавчо підтвердженим. Розвиток малого і середнього підприємництва в аграрній сфері має стати основним змістом завершального етапу аграрної реформи.

Нині податкові пільги мають вибірковий характер та поширюються лише на сільгоспвиробників, які мають юридичний статус, тоді як особисті селянські господарства не мають такого статусу й відповідно можливості скористатися ними (передусім, пільговим режимом справляння ПДВ). У них відсутнє джерело для компенсації вхідного ПДВ, при цьому зазначені витрати ОСГ лише при виробництві молока становлять близько 2 млрд грн.

Враховуючи негативну дію податкового фактора, селянські господарства змушені збувати продукцію за неофіційними каналами реалізації, які не передбачають відповідного відображення в системі статистики та сплати належних обов'язкових платежів.

Також мають бути передбачені заходи для формування потужного і стійкого до різного роду збурень на світовому продовольчому ринку експортного аграрного потенціалу держави, що ґрунтується не лише на сировині, але й на значно більших обсягах продукції тваринництва та переробки.

У цьому зв'язку є нагальна й об'єктивна необхідність забезпечити створення правових, економічних і соціальних передумов трансформації ОСГ в сімейні фермерські господарства з набуттям статусу юридичної чи фізичної особи – підприємця-виробника сільськогосподарської продукції, забезпечення їм повноцінної участі в аграрному ринку й однакової системи оподаткування з фермерськими господарствами та агрохолдингами.

Список використаних джерел

1. Гайдучський П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні: історико-економічні аспекти / П.І. Гайдучський // Економіка АПК. – 2015. - №1. – С. 5 – 13.
2. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Дослідження договорів оренди землі// Проект «Агроінвест» АМР США [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.agroinvest.org.ua/files/Resources/Land_Leases_Presentation_24_06_2014.pdf.
4. Кириленко І.Г. Перспективи вітчизняного АПК в світлі прогнозів світового ринку продовольства / І.Г. Кириленко, В.В. Дем'янчук // Економіка АПК. – 2015. - №1. – С. 21 – 28.
5. Яцук І. Грунти потребують захисту [Електронний ресурс] / І. Яцук, В. Панасенко. – Режим доступу: <http://www.iogu.gov.ua/publikaciji/statti/grunty-potrebuyut-zahystu/>.
6. European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/agriculture>.
7. Five-year global supply and demand projection/International grains council [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igc.int/en/grainsupdate/igcexpprices.aspx>.
8. United States Department of Agriculture, Foreign Agricultural Service [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fas.usda.gov>.
9. International Monetary Fund [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/np/res/commod/index.aspx>.

Стаття надійшла до редакції 04.08.2015 р.

* * *

Новини АПК

Зовнішньоторговельний обіг між Україною та Єгиптом зростає

Наша мета – відкривати нові зовнішні ринки задля впевненості українських аграріїв у завтрашньому дні. Нині географія ринків збуту вітчизняної аграрної продукції суттєво змінюється і вже не спрямована на Росію. Про це наголосив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Він зазначив, що в I півріччі 2015 року найбільшим імпортером української продукції АПК є Китайська Народна Республіка, далі – Арабська Республіка Єгипет. «Зовнішньоторговельний обіг між Україною та Єгиптом за результатами семи місяців цього року склав 663 млн дол. Україна на своїх родючих чорноземах виробляє більше аграрної продукції, ніж споживає. Натомість Єгипет має велику кількість населення та невеликий обсяг виробництва, був, є і залишатиметься імпортозалежним», – повідомив очільник Міністерства.

Міністр наголосив, що за зазначений період експортовано продукції на суму 630,6 млн дол., а це – 8,5% від загального аграрного експорту України. До трійки найбільш затребуваних продуктів увійшли зернові злаки – 468,6 млн дол., олія – 69,6 млн дол., тютюн та вироби з нього – 36,2 млн дол.

«Цьогоріч розпочався експорт живих тварин до Єгипту. За них країна вже виручила 7,7 млн дол., також масла тваринного – 3,3 млн дол., продуктів переробки плодів та овочів – 0,5 млн дол., плодів, горіхів і цедри – 0,4 млн дол. Зокрема, Мінагрополітики України отримало офіційну пропозицію від Єгипту щодо поставок м'яса птиці в обсязі понад 12 тис. т», – зауважив Міністр.

«Під час робочого візиту в Єгипет у ході зустрічі з Міністром сільського господарства і освоєння земельних ресурсів країни Салахаддином Гілялем обговорено питання активізації співпраці в агропромисловому комплексі обох країн за введення нового русла Суецького каналу. За офіційними підрахунками, транзитний час для вантажів у південному напрямку скорочено на 8 год, а до 2023 року уряд Єгипту передбачає збільшення кількості транзитних суден із 49 до 97 у день. Переконалий, що нове русло забезпечить додаткові можливості для транспортування українського продовольства, стане для нашої держави своєрідним вікном як в Африку, так і на Близький Схід», – наголосив очільник аграрного відомства.

Міністр зазначив, що співпраця між Україною та Арабською Республікою Єгипет відбувається у форматі Спільної комісії з економічного та науково-технічного співробітництва. «Я є головою української частини комісії. Тому докладу максимум зусиль, щоб найближчим часом у Києві провести її сьоме засідання для подальшого сприяння активізації співробітництва між нашими країнами», – запевнив Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України

В.В. ВІТВИЦЬКИЙ, доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Ю.В. ВАКУЛІНА, науковий співробітник
Черкаський науково-дослідний центр продуктивності
агропромислового комплексу

Земельна рента і системи вимірювання продуктивності в рослинництві

Постановка проблеми. Діяльність в аграрному секторі забезпечується наявними природно-виробничими умовами, засобами виробництва, матеріальними і грошовими ресурсами, а також землею, яка, віддаючи свою родючість, створює додаткову вартість через застосування живої й уречевленої праці. На нашу думку, ця проблема потребує глибокого різнобічного аналізу та переоцінки системи вимірювання земельної ренти з погляду продуктивності сільськогосподарських підприємств.

На нинішній час існує чимало методик визначення земельної ренти, але їхнє застосування в сучасних умовах господарювання вітчизняними аграрними підприємствами обмежено. Необхідність її визначення постає при здійсненні функцій управління: планування, обліку, звітності, міри і мотивації праці й інших процесів в організації виробництва, оскільки шляхи витрачання ресурсів прямо пов'язані з використанням земель. Актуальність полягає в тому, що від природно-виробничого середовища (землі) залежать витрати та рівень її продуктивності, що є важливим аспектом при прийнятті управлінських рішень для підвищення конкурентоспроможності підприємства. Також вплив земельної ренти на продуктивне аграрне виробництво та її визначення для конкретних природно-виробничих умов підтверджується тим, що земельні відносини в Україні відо-

бражають пряму залежність одержаних результатів діяльності суб'єктів господарювання від рівня якості орендованих ними земель, а також рівня плати за ренту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Рентні відносини досліджували вчені різних напрямів економічної науки, такі як: М.Й. Малік [7], П.І. Гайдуцький [3], Ю.О. Лупенко [14], К. Маркс [8], В.Я. Месель-Веселяк [9, 14], Дж. С. Мілль [10], Д. Рікардо [11], П.Т. Саблук [12], А. Сміт [13], М.І. Туган-Барановський [15], М.М. Федоров [17], Ф. Фолдварі [19], Д. Хеннессі [20], О.М. Шпичак [18] та ін.

Мета статті – проаналізувати роль системи вимірювання продуктивності у взаємозалежності природно-виробничих умов і витрат на виробництво продукції сільського господарства, які зумовлюються рентою.

Виклад основних результатів дослідження. Словники й енциклопедії визначають ренту як певний вид постійного доходу, що надходить від непов'язаного з підприємством капіталу, землі, майна, цінних паперів тощо. За словником-енциклопедією рента – це додатковий дохід, який підприємець одержує понад визначений прибуток на затрачені працю і капітал [5, с. 500]. Економічна енциклопедія розглядає ренту як економічну форму реалізації земельної власності, основні форми якої – диференціальна, монопольна, абсолютна, і джерелом її є праця орендаря та найнятої ним робочої сили, поява синергічного ефекту від взаємодії

землі й землеробської діяльності людини, а також частина доходів споживачів, яку вони сплачують за рідкісні продукти землеробства. Економічна рента – особливий її вид у формі додаткового доходу, який одержує підприємець у результаті зменшення витрат на одиницю продукції порівняно з іншими виробниками [4, с. 195]. Універсальний словник-енциклопедія визначає, що рента – це усяка довготермінова виплата, одержана за використання засобу чи фактора виробництва, що перевищує його альтернативну вартість [16, с. 1054].

Щодо самих дослідників земельної ренти, то Д. Рікардо [11, с. 65] розглядав її як різницю між суспільною та індивідуальною вартістю продукту і поєднав таким чином теорію ренти з трудовою теорією вартості і законом вартості. К. Маркс визначав земельну ренту як монопольну ціну землі [8, с. 332], а М. Туган-Барановський охарактеризував її як "нетрудовий дохід, що впливає з користування стійкими корисними властивостями землі", а її зростання – як ознаку прогресу землеробства, переходу його до інтенсивнішого та продуктивнішого господарства [15, с. 661-664].

Сучасні зарубіжні вчені використовують нові підходи до визначення ренти. Наприклад, Ф. Фолдварі вводить поняття георенти (Geo-Rent) і пояснює її зміст тим, що вона є грошовим потоком, що не залежить від наслідків конкретних дій на тій чи іншій ділянці, або наявних на ній цінних будівель або насаджень [19, с. 108].

Можна сказати, що рентним потенціалом певної одиниці виробничого ресурсу є надлишок доходів власника ресурсу над доходом від кращої альтернативи його використання, зумовлений, по-перше, перевищенням продуктивності застосування цієї одиниці ресурсу порівняно з граничними умовами використання ресурсу; по-друге, перевищенням оцінки споживачами граничного продукту галузі порівняно з граничними витратами на його створення, але лише тією мірою, якою це перевищення зумовлене технологічними обмеженнями можливостей виробництва, але не штучними (інституціональними) перешкодами [6, с. 20].

На нашу думку, земельна рента має всі ознаки економічної ренти й визначається

такими основними характеристиками: природно-виробничими умовами, родючістю, місцем розташування землі від ринків збуту та рівнем інтенсивного й екстенсивного впливу на неї. Вказані умови визначають поняття «якість земельних ділянок», що в результаті прямо впливають на визначення ренти. Вплив на ренту різних показників висвітлений у працях багатьох учених. Так, Д. Хеннесі зазначає, що на волатильність ренти впливають якісні показники і місцезонавання, врожайність та ефективність [17, с.1]. Із цим варто погодитись, оскільки ціна оренди землі визначається критеріями розміщення й віддачі землі щодо ефективності, тобто вона залежить безпосередньо від товаровиробника, який, виробляючи продукт через відповідні процедури та процеси, створює її додаткову вартість. Тому ефективність, на наш погляд, є похідною від продуктивності діяльності підприємства, оскільки саме продуктивність – це результат виробничої діяльності який визначає співвідношення доходів і витрат.

Система вимірювання продуктивності сільськогосподарських підприємств повинна давати комплексну оцінку наявним ресурсам і визначати відповідний рівень оптимальних витрат для виробництва тієї чи іншої культури залежно від природно-виробничих умов, тобто якості землі.

Кожен чинник та фактор по-різному впливають на обмеження виробничого процесу залежно від природно-виробничих умов. На наш погляд, при вимірюванні земельної ренти слід використовувати три основних методи: нормативний; багатофакторну модель продуктивності; багатокритеріальний метод вимірювання продуктивності.

Нормативна методологія і багатофакторні моделі паспортизації полів, багаторічних насаджень та інших сільськогосподарських угідь розроблені НДІ продуктивності АПК України, які виражаються величиною затрат часу й витрат матеріальних ресурсів на обробіток 1 га землі при різних природно-виробничих умовах залежно від нормоутворювальних факторів: площа ділянки, конфігурація, рельєф, наявність перешкод, висота над рівнем моря, питомий опір ґрунту, вологість ґрунту, полеглість сільськогосподарських культур, спосіб руху агрегатів тощо. Для

всіх природно-виробничих умов України розроблено 14 основних багатofакторних моделей за принципом ієрархічної побудови з можливістю фасетного використання на різних територіях від найменшого показника впливу на обмеження в Степу до абсолютно-го (найбільшого) показника по обмеженню на продуктивність праці, техніки, засобів виробництва в гірських та передгірних районах Карпат і Криму та в заплавах річок Дунаю з Тисою й Прутом, Дністра, Південного Бугу, Дніпра з Прип'яттю і Десною.

Дані моделі представлені до використання через відповідну кількість груп із певними показниками, що враховують сукупність тих чи інших умов для кожної сівоzmіни, підрозділу та підприємства в цілому для зручності використання за видами технологічних операцій і засобами механізації. В широкому спектрі вони дають можливість за допомогою багатокритеріальної моделі визначити результативність продуктивності землі. На їхній основі було створено ієрархічну побудову нормативних матеріалів з їх фасетним використанням для галузі рослинництва України. Наприклад, наявність перешкод на земельній ділянці призводить до зростання показника по обмеженню використання ресурсів, що визначає групу даної ділянки: чим вища група, тим рівень витрачання ресурсів пального й людино-годин

зростатиме, а продуктивність знижуватиметься відносно першої групи. Кожна група передбачає свій рівень витрачання ресурсів, тому вплив факторів аналізується за статтями витрат, що входять до калькуляцій. Витрати, що формують собівартість продукції рослинництва, можуть бути скориговані за рахунок визначення факторів і чинників впливу природно-виробничих умов. Умови виробництва повною мірою або частково все ж впливають на рівень витрат.

Визначення окремих показників витрат за статтями калькуляції під час виробничого процесу в рослинництві передбачає, передусім, вимір затрат часу на обробіток 1 га площі, за результатами чого є можливість визначити затрати живої й уречевленої праці через рівень мото- та людино-годин. Затрачені мото-години є основою для визначення витрат на амортизацію, поточний і капітальний ремонт, технічне обслуговування машин та агрегатів, пальне тощо. Затрати живої праці, що визначені кількістю людино-годин, людино-днів є основою для розрахунку оплати праці й відрахувань на соцзаходи робітників, рівня матеріального заохочення. Таким чином, затрати на живу та уречевлену працю прямо залежать від природно-виробничих умов, що має кожна окрема ділянка землі (рис. 1).

Рис. 1. Групування витрат на виробництво продукції рослинництва залежно від характеру впливу умов виробництва (земельної ренти)

Джерело: Розробка авторів.

Менше впливають мають статті витрат, що виникають під час придбання ресурсів (насіння, добрива, засоби захисту рослин тощо).

Загалом фактори й чинники, які впливають на дохідність залежно від форм впливу

на продуктивність агрегату, що обробляє земельну ділянку, об'єднують у кілька груп: постійні, тимчасові, агротехнічні або технологічні (рис. 2) [2, с. 8].

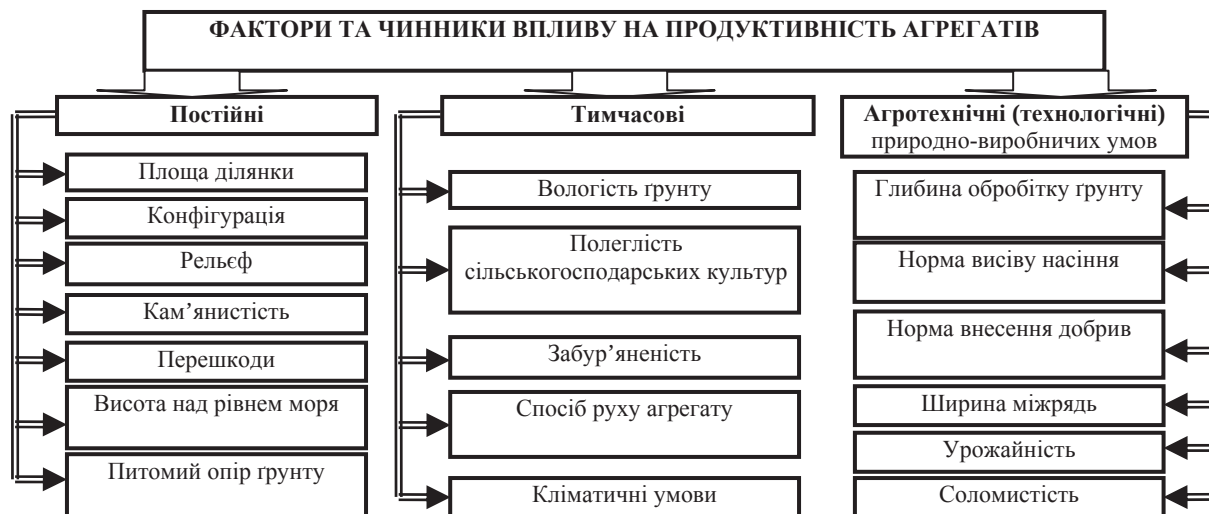

Рис. 2. Фактори та чинники впливу на продуктивність агрегатів

Джерело: Розробка авторів.

Використання інструментів системи вимірювання продуктивності дають змогу визначити умови формування ренти. Саме система вимірювання продуктивності підприємства відображає основні аспекти впливу природних умов на дохідність виробництва. Отже, рента є основним чинником у формуванні вартості землі з огляду на встановлений системою вимірювання рівень виробничих витрат.

Усі зазначені чинники та фактори ми називаємо нормоутворювальними, або стандартоутворювальними, на підставі яких формуються постійні величини – норми, що дає змогу суб'єкту господарювання розробити моделі останнього й здійснити стійкий прогноз поточної та майбутньої діяльності, визначити основні параметри і результати наступного виробничого циклу, й мати уявлення, яке поле або яка земельна ділянка дасть оптимальну величину прибутку за оптимальних витрат трудових і матеріальних ресурсів. Нормативне (стандартизоване) регулювання виконання трудових процесів, зазначених у картах ресурсного забезпечення, визначаються нормоутворювальними чинниками – природно-виробничими та організаційно-технологічними умовами виробництва, які безпосередньо або опосередковано впливають на продуктивність агрегатів

(норму продуктивності). Важливим аспектом є система обробітку ґрунту, що використовується підприємством.

Як показує досвід, для збереження якості земельних ресурсів, що приносить підприємству оптимальні прибутки на 1 грн витрачених коштів, інтенсивні системи землеробства потребують використання економічно обґрунтованих нормативних стандартів процесів і стандартів процедур, які виражаються нормами й нормативами для конкретних підприємств.

Нормативна методологія є важливим засобом управління витратами на виробництво, яка забезпечує вирішення цілого ряду задач (рис. 3).

Для адаптації системи вимірювання продуктивності до тих чи інших умов розробляються карти ресурсного забезпечення виробництва підприємства на підставі оптимізованих величин – норм, стандартів. Такі карти розкривають інформацію про забезпечення основних виробничих процесів, поділених на операції, та розмір витрат ресурсів у натуральних і грошових одиницях. Це дає змогу визначити рівень рентних відносин контролем та аналізом виробничих процесів протягом усього операційного циклу: з етапу підготовки ґрунту до посіву й закінчуючи збиранням урожаю.

Рис. 3. Передумови використання нормативної методології для формування диференційної ренти

Джерело: Розробка авторів.

Важко уявити процес управління підприємством, планування та прогнозування виробничих процесів, що є вихідною управлінською функцією, без використання таких карт ресурсного забезпечення з урахуванням природно-виробничих умов. Визначення системи із конкретною схемою діяльності підприємства є основою даної функції. Функція організації здійснює розподіл запланованих завдань між виконавцями, формуючи таким чином структуру та алгоритм досягнення поставлених цілей і основної мети підприємства, в якій людський ресурс об'єднаний спільною працею. Планування, облік, звітність та контроль у підприємствах є вихідними управлінськими функціями, що реалізуються повною мірою. Підприємства активно використовують даний інструмент для проектування майбутньої діяльності, аналізу й коригувань поточної, змін і доповнень умов виробництва. Важливим аспектом є використання інформаційного забезпечення планування.

Вважаємо, що система вимірювання продуктивності живої та уречевленої праці підприємств – це структура процесів, що визначають певні величини використання ресурсів, насамперед земельних, у тому числі для досягнення оптимізованого прибутку. Формуючи диференціальну ренту II, аграрні підприємства враховують ряд чинників, що допомагають оптимізувати суми витрат на 1 га площі, одержаного прибутку на 1 грн витрат, пов'язаних з утриманням земельної ділянки.

Оскільки рента залежить від природно-виробничих умов, проаналізуємо їх на прикладі підприємства Черкаської області. Наприклад, у СТОВ «Іскрене» Шполянського району, що обробляє 2129 га сільськогосподарських угідь, рівень витрат по відділках: Георгіївка (1042 га), яке належить до третьої групи, й Іскрене (1087 га) – п'ята група з різними умовами виробництва, має значне відхилення (табл. 1). Особливо це стосується матеріальних витрат.

**1. Витрати на 1 га при виробництві продукції рослинництва СТОВ «Іскрене»
Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр., грн**

Витрати за елементами	Рік / відділок											
	2009		2010		2011		2012		2013		2014	
	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене	Георгіївка	Іскрене
Витрати на оплату праці	163,3	191,4	204,7	237,2	281,7	323,4	273,4	319,5	308,9	357,1	408,5	472,2
Відрахування на соціальні заходи	44,7	51,3	75,7	85,2	106,3	118,5	102,4	117,9	115,8	131,5	151,9	175,6
Матеріальні витрати	1471,7	1724,2	1668,5	1994,8	3285,2	3806,9	3493,8	4003,6	3673,7	4294,6	3033,1	3506,1
Амортизація основних засобів	6,9	7,5	8,7	9,2	6,2	6,6	41,6	44,9	93,5	99,0	114,0	131,8
Інші витрати, включаючи плату за оренду	487,4	537,5	485,1	568,3	502,6	582,5	746,7	862,9	796,9	915,0	816,4	943,8
Усього витрат	2173,9	2511,8	2442,7	2894,8	4182,1	4837,9	4657,9	5348,8	4988,8	5797,1	4523,9	5229,4

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Як бачимо, рівень витрат по відділку Іскрене, що за природно-виробничими умовами належить до п'ятої групи, за всі роки перевищує суму витрат на 1 га по відділку Георгіївка (рис. 4). Це пояснюється важкими

умовами роботи на полях вказаного відділка, оскільки круті схили та складна конфігурація, хоч і з кращими родючими ґрунтами, ускладнюють обробіток землі.

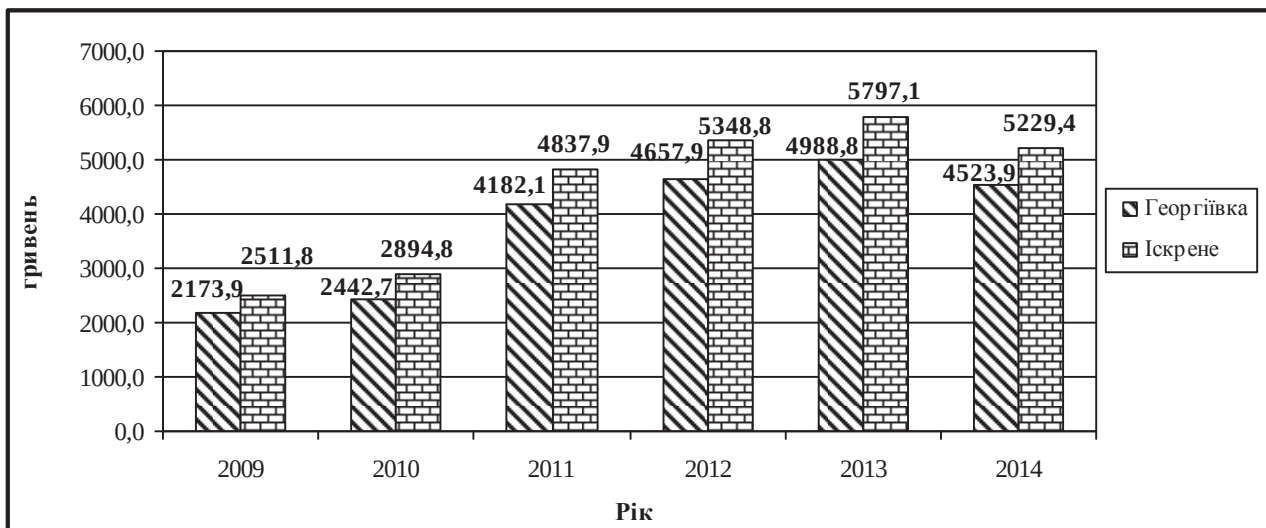

Рис. 4. Загальна сума витрат на 1 га при виробництві продукції рослинництва СТОВ «Іскрене» Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр., грн

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Дані таблиці 1 показують, що сума матеріальних витрат (на насіннєвий матеріал, мінеральні добрива, паливно-мастильні матеріали, ремонт та запасні частини) по роках від 14,6 до 19,6% перевищує по відділку Георгіївка, що належить до третьої групи, а за статтею "витрати на оплату праці" – від 14,8 до 17,2% за відповідні роки. Особливо показовий низький рівень витрат на оплату праці, частка якої в загальних витратах становить 6-7%. Можна зробити висновок, що

однією з проблем підприємства є недооцінка людського фактора в діяльності підприємства й у виробничому процесі зокрема, використовується недосконала система стимулювання робітників до продуктивної праці.

Необхідність змін системи управління підприємством у цілому і зокрема виробничого процесу також підтверджується загальним рівнем покриття витрат на 1 грн одержаного чистого доходу від реалізації продукції рослинництва загалом по підприємству

(рис. 5). За шість років даний показник зріс більше ніж у півтора раза, що є негативним явищем у діяльності підприємства, що при-

зводить до зниження суми чистого прибутку, а то й до збитковості.

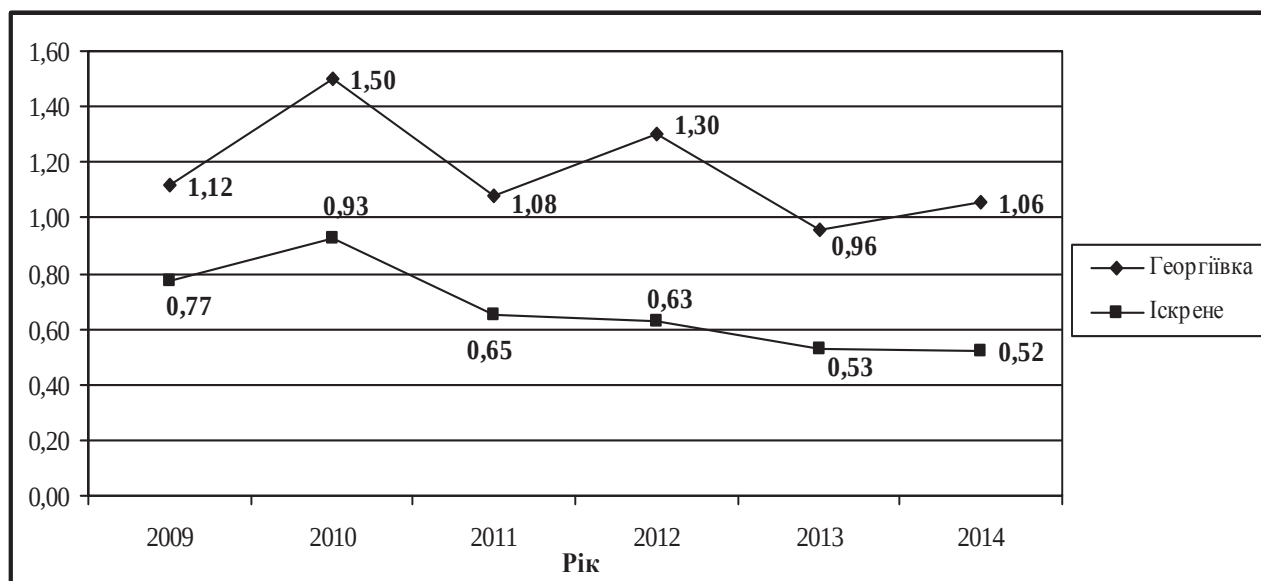

Рис. 5. Рівень покриття витрат на 1 грн реалізованої продукції рослинництва по відділках Георгіївка та Іскрене у СТОВ «Іскрене» Шполянського району Черкаської області за 2009-2014 рр.

Джерело: Власні розрахунки авторів.

Проведений аналіз впливу виробничих умов на витрати підприємства та його дохідність доводить про необхідність використання системи вимірювання продуктивності й запровадження її в підприємстві. Отже, як бачимо, рівень витрат прямо залежить від

використання виробником природно-виробничих умов, що зумовлює диференціальну ренту І.

Загалом по Черкаській області налічується 1660 сільськогосподарських підприємств (табл. 2).

2. Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь на 1 липня 2013 року*

Показник	Кількість підприємств, од.	До загальної кількості, %	Площа сільськогосподарських угідь, га	До загальної площі сільськогосподарських підприємств, %
1	2	3	4	5
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	1660	100	785705	100
У тому числі площею, га:				
до 5,0	80	4,82	23	0,003
5,1-10,0	85	5,12	87	0,01
10,1-20,0	175	10,54	176	0,02
20,1-50,0	380	22,89	1162	0,15
50,1-100,0	226	13,61	2999	0,38
100,1-500	323	19,46	32200	4,10
500,1-1000,0	114	6,87	58488	7,44
1000,1-2000,0	167	10,06	221562	28,20
2000,1-3000,0	46	2,77	100100	12,74
3000,1-4000,0	17	1,02	54911	6,99
4000,1-5000,0	22	1,33	92761	11,81
5000,1-7000,0	11	0,66	64568	8,22
7000,1-10000,0	8	0,48	67454	8,59
більше 10000,0	6	0,36	89214	11,35

* Групування діючих сільськогосподарських підприємств усіх ОПФ, включаючи активні фермерські господарства.

Джерело: Головне управління статистики у Черкаській області.

Дані таблиці показують, що частка сільськогосподарських угідь, які обробляли дрібнотоварні підприємства (5,0-500,0 га) у складі 1269 підприємств, становила у 2013 році тільки 4,7% від загальної площі угідь, при цьому у середньому на одне підприємство припадало 28,9 га. Із 1660 зареєстрованих підприємств, що мали землю, 327 обробляли від 500,1 до 3000,0 га і лише 64 – від 3000,1 до 10000 га. Частка великотоварних підприємств у загальній кількості агропідприємств становила у 2013 р. лише 3,9%, але вони обробляли 47,0% усіх сільськогосподарських угідь. На одне підприємство

во за групами від 500,1 – 3000,0 га, від 3000,1 – 10 000,0, від 10 000,0 га й більше – у середньому припадало – відповідно 1 162,5; 4 822,3 та 14 869,0 га на одне підприємство.

Фахівцями НДЦ «Черкасиагропромпродуктивність» досліджуються природно-виробничі умови підприємств області з присвоєнням їм відповідних груп. У середньому по області підприємства належать до другої групи (табл. 3). Але нормоутворювальні чинники впливають на невеликі відхилення по групах.

3. Розподіл існуючих підприємств Черкаської області за групами

Групи полів	Кількість підприємств	Площа, тис. га	Структура площ, %
I	145	190,4	24,2
II	138	206,5	26,3
III	140	152,9	19,5
IV	241	129,4	16,5
V	286	47,8	6,1
VI	251	34,2	4,4
VII	187	11,4	1,5
VIII	272	13,1	1,7
Разом	1660	785,7	100,0

Джерело: Розробка авторів за даними НДЦ «Черкасиагропромпродуктивність».

Як видно з даних таблиці 3, 13,6% площ належать до п'ятої-восьмої груп, тобто є значна кількість суб'єктів господарювання, які ведуть діяльність на невеликих ділянках землі та які постійно потребують фінансової підтримки, оскільки одержувані ними доходи не покривають витрати, понесені на виробництво продукції.

Враховуючи, що ранжування груп полів здійснюється від першої до чотирнадцятої, найефективнішим є обробіток ділянок першої-п'ятої груп залежно від культури, оскільки різниця у витратах становить близько 5-7% на кожну групу. Саме тому діяльність малих суб'єктів господарювання, які обробляють ділянки до 100 га, низькорентабельна або збиткова, оскільки вони не мають змоги застосовувати ресурси в оптимальних розмірах, що потребує значних фінансових впливів. Тому доцільним буде подальша активізація на селі кооперативного руху, об'єднання сільськогосподарських малих виробників, що уможливить раціонально використовувати земельні наділи, оптимізовано витратити наявні ресурси та одержувати свій прибуток.

Висновки. 1. Вимірювання – це органічна складова процесу планування, обліку, аналізу, контролю, оцінки й управління в цілому.

Застосування трьох методів вимірювання продуктивності та визначення земельної ренти через застосування методології нормування, методів багатфакторних моделей і багатокритеріального методу визначення продуктивності дає змогу забезпечити системне й збалансоване управління.

2. Система вимірювання з метою оптимального розміщення виробництва, формування ефективного землекористування, оптимізації витрат створює передумови для одержання диференціальної ренти I і диференціальної ренти II, оскільки використовує індикативні показники, що уможливають оптимізувати затрати живої та уречевленої праці для ефективного використання земельних ресурсів із контрольованим рівнем якості.

3. Урожайність сільськогосподарських угідь залежить від обраних систем і технологій обробітку ґрунту. Проте навіть найпрогресивніші технології не дадуть бажано-

го результату без приведення у відповідність оптимізації рентних відносин.

Наявність у підприємств полів, що належать до четвертої й вище груп, призводить до збитковості через надмірні витрати матеріально-технічних, трудових ресурсів, що не дає змоги землекористувачеві одержувати

додатковий прибуток від вкладеної гривні на один гектар, або, іншими словами, підвищувати рівень ренти.

На державному рівні слід звернути увагу на оптимізацію розміщення виробництва землекористування на основі системи вимірювання продуктивності.

Список використаних джерел

1. Вітвіцький В.В. Системна теорія продуктивності / В.В. Вітвіцький // Актуальні проблеми економіки // Наук. екон. журнал. – 2007. – № 6. – С. 55-62
2. Вітвіцький В.В. Паспортизація сільськогосподарських угідь / В.В. Вітвіцький, І.В. Лобастов. – К.: Центр "Агропромпраця", 1999. – 40 с.
3. Гайдуцький П.І. Земля: власність, оренда, рента / П.І. Гайдуцький, А.М. Стельмашук. – К.: Урожай, 1994. – 184 с.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т.3 / Редкол.: С.В.Мочерний та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2002. – 952 с.
5. Иллюстрированный энциклопедический словарь Ф.Брокгауза и И.Ефрона. – М.: Эксмо, 2007. – 960 с.
6. Кирилюк І.М. Теоретичні концепції земельної ренти / І.М. Кирилюк // Формування ринкових відносин в Україні. – 2012. – №1. – С. 18-22.
7. Малік М.Й. Конкуренентоспроможність аграрних підприємств: методологія і механізми / М.Й. Малік, О.А. Нужна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 270 с.
8. Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.25 – 2 вид. – К.: Держполітвидав, 1961. – 574 с.
9. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора економіки України (здобутки проблеми, вирішення) / В.Я. Месель-Веселяк // Вісник економічної науки України. – 2010. – № 2. – С. 205-211.
10. Милль Дж. С. Основы политической экономии с некоторыми приложениями к социальной философии / Дж. С. Милль. – М.: Эксмо, 2007. – С. 301.
11. Рикардо Д. Начала политической экономии и налогового обложения. Соч.; пер. под ред. М.Н. Смит. – Т 1. – М.: Госполитиздат, 1955. – 360 с.
12. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2006. – 396 с.
13. Смит, А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М.: Эксмо, 2009. – 960 с.
14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року; за ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 182 с.
15. Туган-Барановский М.И. Основы политической экономии/ М.И. Туган-Барановский. – СПб.: Тип. АО "Слово", [1909]. – VIII, 760 с.
16. Універсальний словник-енциклопедія / Гол. ред. ради акад. НАГУ М.Попович. – 4-те вид., виправл., доповн. – Львів: Видавництво «Тека», 2006. – 1432 с.
17. Федоров М.М. Нормативна грошова оцінка земель як складова механізму регуляторної політики держави / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С. 3-10.
18. Шпичак О.М. Проблеми теорії і практики формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, В.Г. Андрійчук // Земельний вісник. – 2003. – №3. – С. 82-90.
19. Fred E. Foldvary. Geo-Rent: A Plea to Public Economists Econ Journal Watch, Volume 2, Number 1, April 2005, pp 106-132.
20. Saak, Alexander E., and D.A. Hennessy. "Location, Land Quality, and Rental Volatility." Selected paper, meetings of the American Association of Agricultural Economics, Chicago, IL, August 5-8, 2001.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2015 р.

*

*Т.В. МІРЗОЄВА, О.А. ТОМАШЕВСЬКА,
кандидати економічних наук, доценти
Національний університет біоресурсів
і природокористування України*

Управління ризиками агровиробників в умовах трансформаційних процесів

Постановка проблеми. Аграрне виробництво – один із найважливіших і водночас найризикованіших напрямів національного господарства. Це зумовлюється тим, що на агровиробництво значною мірою впливають природні катаклізми, сезонність виробництва, тривалий період обороту капіталу й низка інших надзвичайних подій негативного характеру: хвороби рослин і тварин, коливання цін на продукцію, непослідовність державної політики тощо. Можна стверджувати, що даний напрям діяльності супроводжується системними, висококорельованими, катастрофічними ризиками.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням проблеми ризикованості підприємницької діяльності займалися такі зарубіжні вчені-економісти як А. Альгін [1], Ф. Найт [10], О. Моргенштерн [12], Й. Шумпетер [16], В. М. Гранатуров [5] та інші. Вагомий внесок у розробку теоретичних і прикладних проблем пізнання ризику зробили такі вітчизняні науковці: В. В. Вітлінський [4], О.Д. Гудзинський [13], Л.І. Донець [6], Навроцький С.А. [11], Д. А. Штефанич [14] та інші вчені. У наукових працях дослідників розглядається сутність категорії «ризик» і природа його виникнення, кількісна та якісна оцінка, обґрунтовуються заходи щодо запобігання виникненню ризиків, управління мінімізацією їхніх наслідків.

Однак умови сьогодення (зокрема, в світлі підписання Україною Угоди про Асоціацію з ЄС та загрози продовольчої кризи в світі) вимагають приділення більшої уваги дослідженню ризиків, що виникають в аграр-

ному виробництві, ефективність якого значною мірою залежить від заходів, які мінімізують втрати від ризиків. Таким чином, існують питання як теоретико-методологічного, так і прикладного характеру даної проблематики, що потребують подальшого вивчення.

Мета статті – окреслити сукупність найбільш небезпечних ризиків аграрного виробництва в умовах сьогодення та можливі кроки щодо їх усунення.

Виклад основних результатів дослідження. Як відомо, за часів Радянського Союзу основні втрати, пов'язані з ризиками аграрних підприємств, брала на себе держава. Сільськогосподарські підприємства переважно знаходилися поза зоною ризику. В умовах сучасності сама ж держава часто стає головним індуктором ризику, що проявляється в недосконалій політиці відносно агровиробників. Факторами ризику у взаємовідносинах держави й аграрних товаровиробників є відсутність адекватної державної підтримки виробників аграрної продукції, митні правила, що постійно змінюються та дезорієнтують підприємців, нестабільність податкового законодавства [19, 21].

Процеси трансформації, що відбуваються нині на території нашої держави, зумовили суттєве зростання рівня ризику, що супроводжує діяльність аграрних виробників. Навіть такий аграрний гігант на українському ринку, як «Миронівський хлібопродукт» у січні-червні 2014 року одержав чистий збиток у розмірі 270 млн дол. проти чистого прибутку за аналогічний період 2013-го. В компанії відзначають, що агрохолдинг має значні заборгованості через інвестування в розвиток, але через знецінення національної

валюти стає дедалі складніше їх погашати [8].

Підприємства агросектору стикаються з широким спектром ризиків, але, на нашу думку, найнебезпечнішими в умовах сьогодення є такі. Передусім, це традиційні природно-кліматичні ризики, пов'язані з проявом природних, техногенних, антропогенних і радіаційних небезпек, які супроводжують процес аграрного виробництва. Зазначені ризики завжди були притаманні сільському господарству внаслідок його особливостей і тому сучасні виробники готові до їхніх негативних наслідків. Погані погодні умови, хвороби рослин та тварин, як правило, для агровиробників є штатними ситуаціями й вони значною мірою до них адаптовані.

Надзвичайно актуальними для аграрних виробників за умов сучасного господарювання є цінові або ринкові ризики. Фермери більшості країн визначають їх як найважливіші, такі, від яких залежить виживання їхніх господарств [23].

Цінові ризики проявляються в коливаннях цін на ринках, на яких ведуть свою діяльність аграрні підприємства в зв'язку з невідповідністю попиту та пропозиції. Відносні зміни цін протягом року, як правило, мають досить складний і неоднозначний характер, що зумовлюється сезонністю агровиробництва. Факторами коливання цін на сільськогосподарську продукцію протягом року є сезонні преференції споживачів, коливання цін на ресурси чи продукцію, зміни конкурентного середовища, умов поставок або продаж тощо.

Виникнення цінових ризиків в аграрній сфері пояснюється також наявністю значних коливань цін на зернові в дозрівний період і зниження коливань після збирання врожаю, після появи першої інформації про валовий збір зернових. Крім того суттєво змінюються ціни й по роках. Наприклад, у поточному році закупівельні ціни на пшеницю 3-го класу відносно минулого року зменшилися на 33,2 дол. за тонну, або 12,7%; на пшеницю фуражну – на 46,1 дол. за тонну, або 18,7%; на кукурудзу – на 30,9 дол. за тонну, або 13,6%. На сою ціни також знизилися – на 26,8 дол. за тонну, або 4,8% [7].

Не можна оминати увагою той факт, що ціни закупівлі – ринкові й динамічні, – змінюються від ринкової кон'юнктури в кожному окремому регіоні. Так, ціни попиту на зернові в даний час коливаються залежно від регіону: на пшеницю 3-го класу – від 2850 до 3850 грн/т, на фуражну пшеницю 6-го класу – від 2680 до 3480 грн/т. У зв'язку з цим і рівень цінових ризиків різниться залежно від територіальної приналежності аграрного виробника [15].

Таким чином, виникнення ринкових ризиків зумовлюється нестабільністю цін як на продукцію аграрної сфери, так і на матеріальні ресурси, необхідні для її функціонування.

Сучасні вітчизняні агровиробники стикнулися з так званим інституціональним ризиком, який пов'язаний з законодавчими ініціативами та зі змінами економічної політики держави стосовно аграрного сектору. Зазначений ризик особливо актуальний для трансформаційних економік (такою наразі є українська економіка), яким властиві часті зміни правового регулювання, проблеми земельних відносин, зміни умов та рівня інвестиційної привабливості аграрного виробництва. Так, вже майже точно можна говорити, що вітчизняні аграрії в 2015 році залишаться як без державної підтримки, так і без іноземних інвестицій через проведення АТО на Сході країни. Крім того, не вщухають суперечки про зняття мораторію на продаж землі, що також підвищує рівень інституціонального ризику в аграрній сфері.

Аграрному виробництву притаманний також фінансовий ризик, пов'язаний зі способом утворення, нагромадження капіталу, фінансуванням підприємств і використанням фінансових ресурсів. Залежно від джерел одержання фінансових ресурсів виокремлюють три складові фінансового ризику: а) ризик запозиченого капіталу, що проявляється в його доступності та в його вартості; б) ризик власного капіталу – ймовірність змін у величині капіталу; в) ризик структури капіталу – структурні зрушення у співвідношенні власних і залучених коштів [18].

Фінансові ризики в аграрній сфері постають надзвичайно гостро, а їхній рівень нині надзвичайно високий. Передусім це пов'язано із сезонністю виробництва, по-

требою в значних інвестиціях та залежністю від кредитних ресурсів, які в аграрній сфері вищі, ніж у виробників інших галузей. Крім того, фінансові установи при наданні інвестицій враховують надзвичайно високий рівень ризику, що супроводжує агровиробництво, і тому свої фінансові ризики закладають у ціни послуг, які надають. Основними й такими, що часто трапляються, причинами виникнення фінансових ризиків є: несприятливі зміни відсоткових ставок за кредитами, непередбачене скорочення строків повернення запозичених коштів, зниження рентабельності виробництва, висока питома вага запозиченого капіталу в структурі пасивів підприємства, недостатня ліквідність [22].

Як зазначають експерти, на обсяги кредитування аграріїв зокрема впливають ментальність вітчизняного сільгоспвиробника та слабка державна підтримка. Нині банки називають аграрне виробництво одним із найризикованіших партнерів. Водночас на нинішній час потреба аграрного ринку в оборотних коштах становить близько 70 млрд грн. У минулі роки вона становила 30 млрд грн і легко покривалася за рахунок банківських кредитів. Тепер фінансовий сектор у депресивному стані, тому шукати гроші аграріям доведеться з інших джерел, або ж – економити на виробничих витратах, що автоматично вплине на врожайність [3].

Невід’ємною ознакою підприємницької діяльності аграрних виробників є виробничий ризик. Він проявляється в нестабільності обсягів виробництва продукції. Джерелами (причинами) виробничого ризику є негативна дія таких непередбачуваних факторів, як: мінливість погодних умов; стихійні лиха; поширення хвороб та шкідників рослин і тварин; генетичні відхилення в них тощо; поломки машин та механізмів; відсутність необхідних матеріальних ресурсів; зниження трудової активності й хвороби працівників; крадіжки на виробництві; відсутність чи недостовірність необхідної інформації. Фактори, що можуть спричинити виникнення виробничого ризику, в кожному окремому аграрному підприємстві проявляються по-різному і залежить це від спеціалізації, організаційно-правової форми, місця розташування й інших особливостей господарства.

Значна кількість непередбачуваних факторів в агровиробництві ускладнює прогнозування виробничої діяльності та може викликати відхилення від намічених показників [20].

В умовах сьогодення не можна оминати увагою екологічний ризик, який несе загрози природного або техногенного характеру, що призводять до ерозії ґрунтів, забруднення агроландшафтів, гумусного виснаження земель і нестачі в них основних елементів мінерального живлення рослин; засолення й підтоплення зрошуваних, пересушення чи перезволоження осушених земель; підвищення кислотності ґрунтів. Даний вид ризику виникає внаслідок недбалого господарювання аграріїв та вже потім зумовлює негативні наслідки в аграрному виробництві. Рівень екологічного ризику в аграрному секторі України нині дуже високий як через погіршення екологічної ситуації загалом, так і внаслідок інтенсивного землеробства, що здійснюється вітчизняними агровиробниками й веде до виснаження ґрунтів.

Крім того, екологічний ризик, пов’язаний з використанням пестицидів, забруднюючих речовин і добавок, є прикладом соціальних ризиків, які стоять перед фермерами. Оскільки виробники аграрної продукції забезпечують наші запаси продовольства, то виготовлені продукти й стан земельних ресурсів в ідеалі повинні ретельно перевірятися, щоб захистити споживача і сталий розвиток національного господарства. Інколи соціальні ризики виникають тоді, коли агровиробник завдає шкоди та збитків суспільству, які він повинен виправити й відшкодувати [17].

Усунути ризики зовсім неможливо як показує практичний досвід, але диверсифікувати роботу в цьому напрямі варто. Наприклад, для захисту від ризиків неврожаю аграріям потрібні інноваційні технології управління обробкою посівів засобами захисту рослин, внесенням ефективних добрив, збиранням і зберіганням урожаю. Щоб уникнути ризику втрати врожаю чи знизити його рівень, потрібні інвестиції в сучасну техніку для ефективного збирання врожаю. Малим та середнім фермерським господарствам доцільно об’єднуватися у кооперативи.

Для захисту від ризику падіння цін доцільно використовувати фінансові інструмен-

ти й упроваджувати технології управління ними. Однією з умов зменшення фінансового ризику є досягнення високого рівня ліквідності виробничих фондів, тобто утримання останніх у такій формі, яка б давала змогу в будь-який момент часу перетворити їх у готівку. До такої форми фондів належать запаси продукції, поголів'я тварин, гроші на поточному рахунку; також державні облігації, сертифікати, акції. Знизити рівень ризику можна і входженням до корпорації.

Для того щоб уникнути ринкових (цінових) ризиків, зокрема в умовах високої інфляції, аграріям недоцільно відразу реалізовувати продукцію за існуючими ринковими цінами на неї. Вигіднішим буде реалізувати продукцію через певний час за вищими цінами. Проте в такому випадку необхідно враховувати виробничі витрати, пов'язані зі зберіганням продукції (будівництво власного елеватора чи зерносховища, витрати на зберігання зерна в державному елеваторі чи зерносховищі тощо). При цьому такі витрати повинні бути нижчими від можливого приросту цін.

За нормальних умов ринкової економіки доцільніше заздалегідь укласти договори з покупцями продукції, визначивши в них реалізаційну ціну, й тим самим застрахуватися від можливого зниження цін. Із цією метою використовують форвардні та ф'ючерсні контракти на реалізацію продукції, тобто заздалегідь погоджують ціну й обсяги реалізації продукції в майбутньому.

Крім перерахованих кроків, важливими заходами щодо зниження аграрних ризиків є, по-перше, вдосконалення законодавчої бази в аграрному секторі, по-друге, створення вигідних програм кредитування та інформування про них безпосередніх виробників. Останнє надзвичайно актуальне нині в умовах, коли агровиробники мають обмежений доступ до кредитних ресурсів через відсутність кредитної історії й ліквідної застави, коли відсоткові ставки за кредитами для аграріїв збільшуються, коли відбувається зменшення обсягів кредитування та, як наслідок, зростає рівень фінансового ризику.

І звичайно ж, для розвитку аграрного виробництва й зниження його ризикованості надзвичайно важливою є державна підтрим-

ка. Наприклад, у США, аграрне виробництво яких є найефективнішим у світі, це значною мірою забезпечується підтримкою держави. На Заході також агробізнес часто субсидується державою.

Щоб спонукати вітчизняних дрібних фермерів займатися аграрним бізнесом, потрібне державне страхування, що є засобом зниження ризику та яке поліпшує доступ сільськогосподарських виробників до кредитних ресурсів. Але приватні страхові компанії, що надають послуги в Україні, неохоче беруть участь у страхуванні аграрних ризиків, оскільки останні завжди досить високі й до того ж у країні відсутній доступний і ефективний ринок перестрахування, який би підтримував страховиків. Цифри 5-7% застрахованих посівних площ в Україні говорять самі про себе, тоді як у Канаді цей показник сягає 75-85%, а за деякими програмами й більше [9].

Хоча певні кроки в зазначеному напрямі здійснюються. Так, у 2012 році був створений Український аграрний страховий пул із метою централізації процесів управління ризиками за програмами державних закупівель зернових, Аграрного фонду та контролю реалізації програми державної підтримки в агрострахуванні. Аналоги пулу існують і активно розвиваються в Туреччині – понад 7 років, в Ізраїлі – близько 40 років та в інших країнах. Страхові компанії-члени Аграрного страхового пулу України в період осінь 2013 – весна 2014 року застрахували врожай зернових культур за програмою форвардних закупівель Аграрного фонду України. Всього було укладено 684 договорів страхування, що на 216 договорів більше ніж у попередньому році. Сума відповідальності страховиків склала 1,7 млрд грн, при цьому сума зібраних страхових премій – понад 55 млн грн. Урожай сільськогосподарських культур був застрахований на загальній площі понад 190 тис. га [2].

Міжнародний досвід показує, що державна підтримка страхування агровиробництва переважно здійснюється у формі компенсації частини страхових платежів і це є ефективнішою формою стабілізації доходів аграрних виробників, ніж державна фінансова допомога, що надається у вигляді дотацій,

заліків, списань боргу, відстрочок платежів та прямих грошових компенсацій. Наприклад, у США страхування врожаю сільськогосподарських культур збиткове: у зв'язку з чим організовано державну підтримку через створену ще в 1938 році Федеральну корпорацію страхування врожаю. Корпорація використовує на страхування 60% бюджетних коштів і 40% залучає грошових надходжень фермерів, у Канаді 25-50% втрат компенсує держава й 25% – провінційна влада. Фермери Канади відраховують у провінційні страхові фонди 1% вартості продукції, що реалізується. Ця система самострахування (взаємострахування) типова також для Японії. Обсяги державних субсидій на страхування в Іспанії нормуються за типами сільгосптоваровиробників та за видами культур. Наприклад, 50% платежів субсидується по культурах: плоди, виноград, зернові; 40 – тютюн, кукурудза, соняшник і 20% – інші, при тому, що на 15% більше видається субсидій господарствам, які займаються виключно сільськогосподарським виробництвом.

Якщо звернути увагу на країни СНД, то там теж є певні досягнення в плані державної підтримки аграрного сектору. Так, у Росії діє потужна програма субсидування (50%) рослинництва й тваринництва; фактично на субсидування агрострахування спрямовується не менше 60% бюджету. У Молдові субсидується від 50 до 80% від суми страхових премій; велику частку займає страхування високовартісних видів продукції. У Казахстані та Білорусі діє обов'язкове агрострахування. Крім того, в Білорусі за рахунок коштів республіканського фонду підтримки виробників сільськогосподарської продукції, продовольства й аграрної науки сплачується 95% страхового внеску, інші 5% – за рахунок страхувальника [5]. В Україні ж, натомість, поки що немає чіткої державної стратегії розвитку системи управління агроризиками, відбувається хаотична зміна законодавства, відсутній ефективний контроль при виплаті субсидій.

Висновки. Узагальнюючи вищевикладене, можна стверджувати, що аграрне вироб-

ництво зазнає впливу низки різноманітних ризиків, серед яких найсуттєвішими в умовах сьогодення, на нашу думку, є природно-кліматичні, ринкові (цінові), інституціональні, фінансові, виробничі, екологічні (соціальні). Ризики аграрного виробництва є такими, що постійно супроводжують даний вид діяльності й такими, що вимагають постійної, прискіпливої уваги. Головне – потрібно розуміти як їх ідентифікувати (розпізнати) та як ними управляти. Управління аграрними ризиками можливе як на рівні виробника, так і держави за наявності адекватної політики. На рівні аграрних підприємств управління ризиками доцільно здійснювати з використанням таких інструментів: 1) уникнення ризиків обранням таких видів діяльності, які менш дохідні, але й менш ризиковані; 2) вибір продукції та способів її виробництва з найменшим впливом ризиків і скороченими виробничими циклами та застосування технологічних рішень, які дають змогу знизити вплив ризиків; 3) диверсифікація виробництва (використання різних сортів і гібридів культур, різних порід тварин, урахування сезонності); 4) географічна диверсифікація (наприклад, вирощування культур на віддалених одне від одного полях); 5) поетапне інвестування; 6) пошук додаткових джерел прибутку й ін. В аграріїв існує також можливість передачі ризику третім особам на умовах договору через залучення підрядників, хеджування на ринках ф'ючерсів та опціонів, а також страхування. Останнє є найбільш поширеним інструментом передачі (повної або часткової) ризиків аграрного виробництва, реалізація якого можлива як на рівні виробника, так і держави.

Надзвичайно важливим та необхідним в умовах сьогодення є подальше вдосконалення механізму державного агрострахування, що є засобом зниження ризику, і яке поліпшує доступ аграрних виробників до кредитних ресурсів, законодавчої бази в аграрному секторі, створення вигідних програм субсидування, кредитування та інформування про них агровиробників.

Список використаних джерел

1. Альгин А.П. Риск и его роль в общественной жизни / А.П. Альгин. – М. : Мысль, 1989. – 188 с.
2. Белаш І.А. Сучасний стан та проблеми агрострахування в Україні [Електронний ресурс] / І.А. Белаш. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/31_NG_2014/Economics/12_178125.doc.htm
3. Білоусова Н. Експерти «Дня» назвали ризики посівної 2015 року [Електронний ресурс] / Н. Білоусова. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua>.
4. Вітлінський В.В. Аналіз моделювання та управління економічним ризиком : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. В. Вітлінський, П. І. Верченко. – К. : КНЕУ, 2000. – 292 с.
5. Гранатуров В.М. Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения : учеб. пособ. / В.М. Гранатуров. – М.: Дело и сервис, 2010. – 112 с.
6. Донець Л.І. Економічні ризики та методи їх вимірювання: навч. посіб. / Л.І. Донець. – К.: Центр навч. літ-ри, 2006. – 312 с.
7. Закупівельні ціни на зерно побили історичний рекорд [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.epravda.com.ua/news/2014/04/22>.
8. Експерти назвали основні ризики аграрного сектору [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://agronews.ua>
9. Міжнародна практика агрострахування та українські реалії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.propozitsiya.com>.
10. Найт Ф.Х. Риск, неопределенность и прибыль; пер. с англ. / Ф.Х. Найт. – М.: Дело, 2003. – 360 с.
11. Навроцький С.А. Соціально-економічні аспекти страхування в АПК [Текст] / С.А.Навроцький. – Суми : Довкілля, 2004. – 316 с. – Бібліогр.: с. 286-315.
12. Теория игр и экономическое поведение / Дж. фон Нейман, О. Моргенштерн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forum.goodtrading.ru>.
13. Управління ризиками та економічною безпекою [Текст] : навч. – метод посіб. для самост. вивч. дисципліни / О.Д. Гудзинський, С.М. Судомир, Т.О. Гуренко, Н.В. Гайдамак; Ін-т. підгот. кадрів Держ. служби зайнятості України. – К. : [ІПК ДСЗУ], 2010. – 238 с.
14. Управління підприємницьким ризиком; за заг. ред. Д. А. Штефанича. – Тернопіль : Економічна думка, 1999. – 224 с.
15. Цінова ситуація на внутрішньому ринку зерна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://agroua.net/news/news_50407.html
16. Шумпетер Й.А. Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия / Й.А. Шумпетер. – М: Эксмо, 2007. – 864 с. (2 кн.).
17. George W. Norton Jeffrey Alwang and William A. Masters «The economics of agricultural development, world food systems and resource use» New York and London: Routledge Taylir & Fracis Group, 2006. – P.448.
18. Gerson Feder Fam Size Risk Aversion and the Adoption of New Technology under Uncertainty // Oxford Economic Papers: New Series Jul. 1980.Vol. 32, № 2. P. 263–283 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jstor.org/journals/>.
19. Benson F., Daniel B. Smith Risk Management Series The Concept of Risk // Extension Advisory Council. February 1993. – P. 313.
20. Michael R Carter F Zimmerman J. The dynamic cost and persistence of asset inequality in an agrarian economy // Journal of Development Economics. 2000. Vol. 63. P. 265–302 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.Elsevier.com/locate/econbase.
21. Risk Management Guide for DoD Acquisition [Electronic resource] / U. S. Department of Defense, Defense Acquisition University. – Fifth Edition. – Virginia (USA) : DAU Press, 2002. – Access mode : <http://www.dau.mil/pubs/pubsmain.asp>.
22. Risk Management Procedures and Guidelines [Electronic resource] / NASA Online Directives Information System (NODIS) Library. – USA : NODIS Library, 2002. – Access mode : http://www.nodis3.gsfc.nasa.gov/library-/main_lib.html.
23. What is Agricultural Risk Management? [http://www.agroinsurance.com.ua/insurance/risk management](http://www.agroinsurance.com.ua/insurance/risk%20management).

Стаття надійшла до редакції 29.07.2015 р.

* * *

УДК 657.471

М.А. ПРОДАНЧУК, доктор економічних наук, доцент

*Буковинський державний
фінансово-економічний університет*

Теоретико-прикладні аспекти концепції формування продукту бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом

Постановка проблеми. Стратегічною метою аграрного бізнесу України є перетворення агропромислового комплексу на високоефективний, конкурентоспроможний сектор економіки, здатний інтегруватися у світовий аграрний ринок. За цих умов розвиток економічних процесів супроводжується трансформацією бізнесу та інформаційних систем, в яких змінилися вимоги до бухгалтерського обліку. Ці вимоги характеризуються зростанням значення методологічного забезпечення бухгалтерського обліку з огляду на застосування ринкових механізмів в управлінні, реформування соціально-економічних відносин.

Зазначене доводить про актуальність дослідження, що визначило напрями, мету й окреслило коло завдань, які потребують наукового вирішення, його науково-методологічну та практичну значимість.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідження бухгалтерського обліку та його значення в управлінні аграрним бізнесом зробили значний внесок багато вітчизняних й іноземних учених і практиків. Серед вітчизняних дослідників виділяються наукові здобутки М.Я. Дем'яненка,

В.В. Дрея [1], В.М. Жука, І.В. Замули [3], Г.Г. Кірейцева [4], М.В. Кужельного, А.М. Кузьмінського, В.Г. Лінника, Є.В. Мниха, П.П. Німчинова [7], О.М. Петрука, М.С. Пушкаря, П.Т. Саблука, В.К. Савчука, В.В. Сопка, Н.М. Ткаченко, П.Я. Хомина, М.Г. Чумаченка [10], В.Г. Швеця, В.О. Шевчука. Серед іноземних учених і практиків: Х. Андерсона, М.Ф. Ван Бреди, К. Друрі, П.Ф. Друкера [2], Р.С. Каплана, С.Л. Коротаєва [5], М.Р. Метьюса, Б.Нідлза, Е.З. Майминауса [6] Д.П. Нортон, В.Ф. Палія, Я.В. Соколова, Р. Стерлінга [12], Е.С. Хендріксена.

Мета статті – розроблення концепції формування продукту бухгалтерського обліку в умовах управління аграрним бізнесом через обґрунтування теоретичних, методичних і практичних пропозицій щодо орієнтування його розвитку на ефективне забезпечення прийняття управлінських рішень.

Виклад основних результатів дослідження. Діяльність сільськогосподарських підприємств України й харчової промисловості формує значну частину вітчизняного експорту. Протягом 2013 року реалізовано за кордон продукції на 17 млрд дол. США, що становить 26,8 % від загального експорту України (проти 26 % у 2012 р.). Аграрна галузь демонструє позитивну динаміку ви-

---

© М.А. Проданчук, 2015

робництва та експорту продукції також у 2014 році. Разом із тим рівень рентабельності у 2013 році у цілому становив 11,5 % проти 20,2 % у 2012-му. У розвиток аграрних підприємств у 2013 році вкладено прямих іноземних інвестицій 839,3 млн дол. США, що становить лише 1,4 % загального обсягу іноземних інвестицій в Україні. Це підтверджує про серйозні проблеми в ефективності та інвестиційній привабливості сільськогосподарської діяльності в Україні.

Важливим шляхом посилення економічної ефективності й інвестиційної привабливості є процедури оцінювання підприємств, в основі яких мають бути закладені механізми та інструменти ринкової вартості, що формується із вартості чистих активів, корисності об'єктів, облікованих на позабалан-

сових рахунках, ділової репутації. Дослідження показують, що за 2005–2013 роки вартість ресурсів сільського, лісового і рибного господарства зростає в межах 7 % й у 2013 році досягла 313096,8 млн грн. Разом із тим частка вартості облікових ресурсів сільського господарства не перевищує 5 % загального показника по економіці України, що не відповідає місцю та місії галузі в економіці України.

Виходячи із зазначеного вище, перед бухгалтерським обліком постає наукова проблема оцінки ресурсів, ефективності й інвестиційної привабливості аграрного бізнесу, що потребує теоретико-методологічного обґрунтування та практичного вирішення (рис. 1).

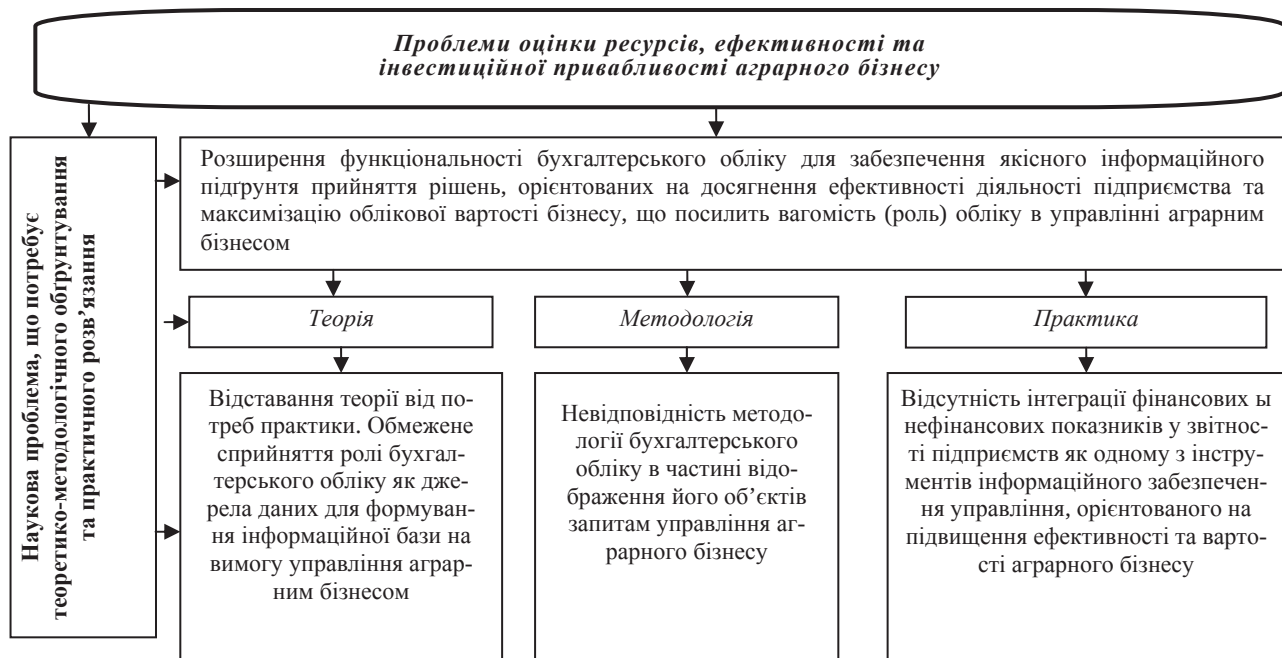

Рис. 1. Виявлені основні наукові проблеми, які обмежують повноцінний прояв вагомості обліку в управлінні

Джерело: Сформовано автором.

Розв'язання зазначених проблем зумовлює необхідність удосконалення системи бухгалтерського обліку на трьох рівнях: теоретичному, методологічному й практичному. Це дасть можливість комплексно розв'язати проблему представлення заінтересованим користувачам інформації про підприємство (його інвестиційну привабливість, прихований ресурсний та економічний потенціал), тим самим посилюючи роль об-

ліку в системі управління аграрним бізнесом.

Важливою складовою підвищення вагомості бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом є розширення його функціональності, зокрема за рахунок виокремлення нових об'єктивно сформованих функцій. Функції бухгалтерського обліку трактуються як вплив на об'єкт і суб'єкт управління, дія його властивостей, які спрямовані на пізнання фактів господарського життя.

Роль функціонального підходу до бухгалтерського обліку в системі прийняття рішень є фундаментальною.

Пізнання функцій, як зазначав Г.Г. Кірейцев, є необхідною передумовою розуміння головного в обліку – його ролі в управлінні виробництвом [4, с. 142]. Розв'язання цієї проблеми потребує теоретико-методологічних обґрунтувань та вбачається у виокремленні функції збереження капіталу й вартісно-орієнтованої функції.

Функція збереження капіталу – це інструмент, за допомогою якого здійснюється формування власного капіталу, регулювання відносин власності та управління бізнесом, що забезпечує правову платформу повноти розрахунків із власниками й гарантує економічну безпеку підприємства. Дана функція сприятиме управлінню формуванням капіталу та його використанню. Вартісно-орієнтована функція заснована на створенні ринкової вартості бізнесу або наданні активам характеристик найбільш цінних інвестицій. Вона відображає зміну вартості майна підприємства з позиції трансформації його цінності у зовнішньому середовищі й дає змогу краще зрозуміти альтернативні переваги інвестиційних джерел.

Запропоновані функції спрямовані на виявлення ступеня участі власників в управлінні господарюючого суб'єкта, повноти розрахунків з ними та визначення ринкової вартості аграрного бізнесу, підвищення інвестиційної привабливості сільськогосподарських підприємств України.

Нині, коли теорія обліку не забезпечує розв'язання об'єктивно виникаючих практичних проблем, спостерігається відставання обліку як інформаційної системи від потреб суб'єктів ринкової економіки й формується дисбаланс у його науковій та практичній площині.

У своїх дослідженнях Р. Стерлінг визначив, що бухгалтерський облік зможе розв'язати всі свої проблеми лише тоді, коли стане такою наукою, як фізика [12, с. 39–41].

Так, методологія бухгалтерського обліку побудована на загальнонаукових засадах пізнання дійсності, що визначають певні характеристики об'єкта, тоді як його практика

передбачає іншу мету, застосування інших методів для відображення господарських засобів і джерел їх утворення на рахунках. Проблеми практики переконують про недостатнє сприйняття основних принципів та правил обліку, тому теоретичні розробки часто не знаходять свого належного практичного втілення. Облікова теорія невіддільна від практики, а науково обґрунтована його практика є основою для побудови теорії.

Зазначені напрями є основою для розробки теоретико-методологічних підходів до удосконалення теорій обліку в контексті їх адаптації до облікової практики (рис.2). Розгляд бухгалтерського обліку як органічного синтезу науки і практичної діяльності змінює його розуміння, концентруючи увагу не на реєстраційно-сервісних можливостях обліку (фіксація фактів господарської діяльності, обслуговування запитів), а на його паритетності з іншими складовими управління.

Таким чином, досягнення поставленої системою управління мети вбачається у поєднанні практичного й наукового рівнів бухгалтерського обліку, зокрема за рахунок компонування, крім адаптивних і процедурних, також загальнонаукових методів дослідження (рис. 3).

Інтеграція наукової та практичної складових бухгалтерського обліку на основі комплексного застосування означених елементів сприяє формуванню високоякісного продукту бухгалтерського обліку як основи досягнення головної мети управління. Це забезпечить раціональну організацію бухгалтерського обліку, його об'єктивність і якість інформації про фінансово-господарську діяльність підприємства для менеджменту. Зазначені пропозиції посилять наукову-практичну основу розвитку бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом підприємства.

На сучасному етапі розвитку вітчизняної економіки вагомим значення набуває проблема формування якості інформації в системі бухгалтерського обліку. Якість облікової інформації – її характеристика, що відповідає ряду критеріїв, які сприяють підвищенню корисності інформації.

Реформування бухгалтерського обліку в Україні недостатньо націлене на забезпечен-

ня якості облікової інформації, що надається різним рівням управління. М.Г. Чумаченко зауважує, що якість облікової інформації залежить від використаної методології її сприйняття, систематизації й узагальнення, від специфічних особливостей облікових за-

дач: можливості розв'язання; алгоритмічності; документальності даних; використання тих самих даних для формування різних показників; інформаційного зв'язку облікових задач; необхідності накопичення даних; регламентації термінів розв'язання задач [10].

Рис. 3. Механізм взаємодії елементів методу бухгалтерського обліку та загальнонаукових методів у формуванні продукту бухгалтерського обліку

Джерело: Сформовано автором.

Серед основних якісних характеристик, властивих будь-якій управлінській інформації, В.В. Дрей виділяє достовірність, об'єктивність, повноту, своєчасність, суттєвість. Проте, на його думку, навіть наявність усіх перелічених якісних характеристик не завжди достатньою мірою забезпечує ефективність використання управлінської інформації в підприємстві [1, с. 20].

Проведена оцінка якісних характеристик інформації, які висвітлені у науковій літературі, а також визначаються практикою господарювання, показала їхню недостатність. Для формування цілісних вимог до облікової інформації, потрібної менеджменту підприємства при управлінні аграрним бізнесом, пропонується доповнити інструмента-

рій забезпечення якості облікової інформації юридичними критеріями.

При розробці комплексу критеріїв юридичного аспекту пропонуємо виділяти такі: правомірність, своєчасність, юридична доказовість. Застосування розробленого комплексу сприятиме підвищенню загального ступеня довіри, керованості та порозуміння у використанні облікової інформації на різних рівнях управління. Розглянуті критерії необхідні для допустимої несуперечливої оцінки якості в аспекті відповідності інформаційним потребам управлінської системи. Вони є своєрідною системою відліку, що забезпечує корисність облікової інформації й підвищує вагомість бухгалтерського обліку для менеджменту.

Одним із основних принципів економічної інформаційної системи є її оптимізація відповідно до заданих параметрів при одночасному поліпшенні якості управління. Підтвердження цьому знаходимо у працях Є. Маймінауса [6]. Такий висновок є повністю вірним, адже мета полягає не у "нагромадженні" даних, а в одержанні потрібного для управління їх мінімуму. Ця концепція, як вважав академік В. Німчинов [7], має бути відображена у принципі "мінімум первинної і максимум вторинної інформації".

З метою підвищення ефективності інформатизації системи управління пропонуємо в теорію й практику бухгалтерського обліку ввести поняття "продукт бухгалтерського обліку". Тобто, це інформація, знання та обліковий інформаційний ресурс, які мають свою вимірність, вартість, корисність і якість, одержані в результаті синергії технологічних засобів, методів та організаційних процедур, від використання яких очікується прийняття ефективних управлінських рішень (рис. 4).

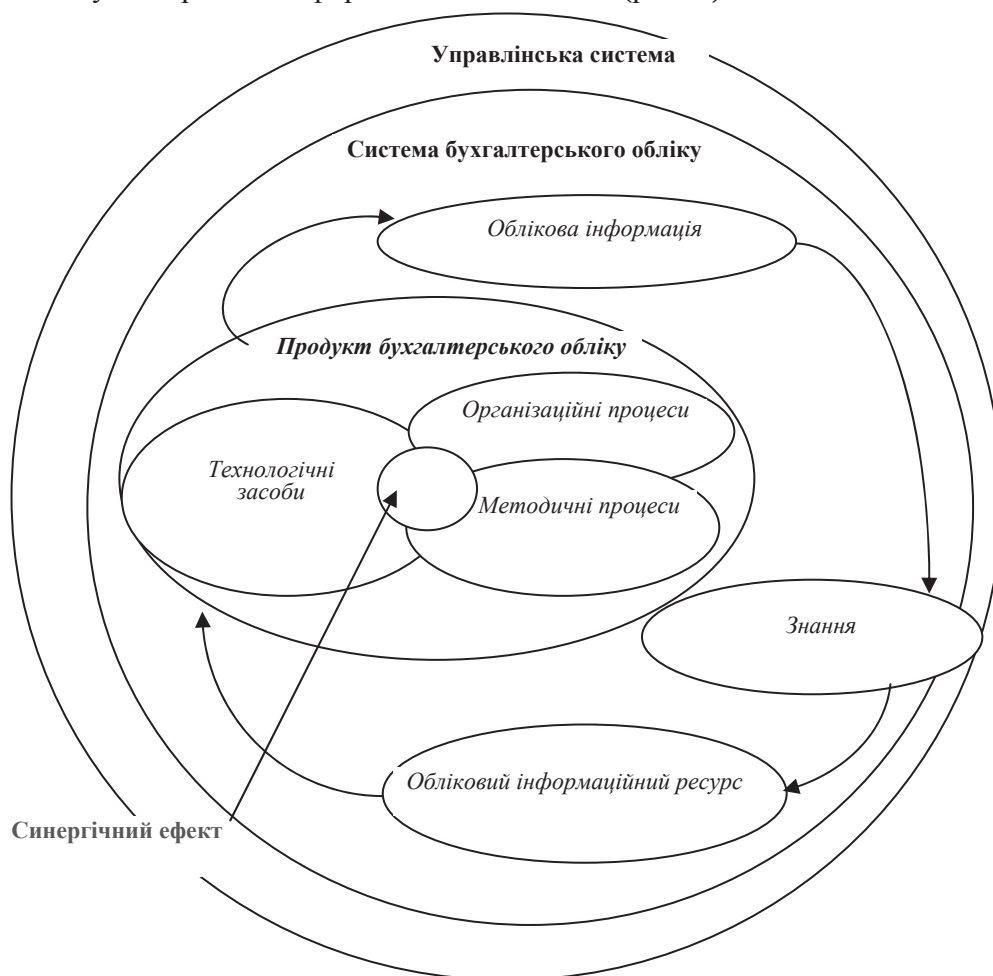

Рис. 4. Формування продукту бухгалтерського обліку в управлінській системі за рахунок синергічного ефекту

Джерело: Сформовано автором.

Ідентифікація продукту бухгалтерського обліку і його основні характеристики доводять необхідність переосмислення ролі обліку, його переорієнтації передусім на задоволення потреб системи управління. Характеристики, яким повинен відповідати продукт бухгалтерського обліку, дають можливість ефективно впливати на процес прийняття управлінських рішень та на його реа-

лізацію. Якщо продукт не відповідатиме навіть одній із характеристик застосування його в системі управління, це може призвести до неефективних рішень.

Продукт бухгалтерського обліку має низку властивостей відносно його характеру, обсягів і змісту, наявність яких нерозривно пов'язана з її суттю. Кожна властивість продукту бухгалтерського обліку зумовлена

управлінською ознакою. В результаті досліджень сформовано властивості продукту бухгалтерського обліку, які визначені його ознаками:

не зникає після його споживання;

має нематеріальну форму;

відображає економічний рівень розвитку підприємства та його складових, в якому він був створений;

формується в документі на кожній стадії облікового процесу;

відображається у формі, зручній для сприйняття менеджером;

переходить з одного бізнес-процесу в інший, при цьому не змінюючи форму і не зазнаючи зносу;

має потенційність використання у майбутньому.

Зазначені властивості спрямовані на забезпечення прийняття ефективних рішень і реалізацію управлінських завдань з максимальними результатами для менеджменту.

Практика господарювання вітчизняних аграрних підприємств показує достатність застосування двох підсистем бухгалтерського обліку: фінансової й управлінської. Це мінімізує витрати на створення облікової інформації та є оптимальним для прийняття управлінських рішень. Такий підхід формує основу для складання фінансової, статистичної, соціальної, податкової й управлінської звітності. Раціональне поєднання даних підсистем сприятиме виконанню глобальної мети системи бухгалтерського обліку з найменшими витратами.

Інтегрована система бухгалтерського обліку дасть змогу моделювати варіанти результатів (наслідків) прийнятих оперативних і стратегічних управлінських рішень не лише для окремого виду виробництва, а й для аграрного бізнесу підприємства загалом. Практичне запровадження інтегрованої системи бухгалтерського обліку матиме синергетичний ефект. Система бухгалтерського обліку, яка гармонійно поєднує підсистеми фінансового та управлінського, дає змогу ефективно організувати оперативний облік, є базою для управління, спрямована на досягнення ефективності й збільшення вартості бізнесу.

Одним із важливих засобів концепції формування продукту бухгалтерського обліку в умовах управління аграрним бізнесом є удосконалення його облікової політики, яка на рівні підприємства є інструментом нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку, що поєднує в собі альтернативу державного регулювання [5].

Проблема сучасного підходу до формування облікової політики сільськогосподарських підприємств полягає у відсутності її зв'язку з організаційною структурою та складовими управлінських процесів. Облікова політика має описувати принципи організації бухгалтерського обліку для забезпечення інформаційного супроводу управління, зокрема стратегічного. У зв'язку із зазначеним запропоновано доповнити структуру облікової політики управлінським аспектом з урахуванням тактичних і стратегічних цілей менеджменту, що пов'язані між собою змістовно, організаційно й інформаційно.

Введення в облікову політику управлінського аспекту в сукупності з методологічною, організаційною та технологічною її складовими дасть змогу об'єктивно висвітлювати процес господарської діяльності підприємства, який фіксується у системі бухгалтерського обліку, забезпечує формування інформаційної бази, необхідної для контролю, планування, бюджетування, системного економічного аналізу й прийняття управлінських рішень. Це сприятиме позиціонуванню облікової політики як цілісної системи для створення єдиної концепції визначення її суті, стратегічних цілей і застосування в практичній діяльності.

Так, на думку П. Друкера, стратегія побудови та розвитку бізнесу будь-якого підприємства має ґрунтуватися на потребах споживача, а не на тому, що може виробляти (чи вже виробляє) даний суб'єкт господарювання. Вчений наголошує на необхідності розуміння створюваного продукту не з позиції того, скільки він принесе його виробнику, а з позиції споживача – за що він готовий заплатити [2, с. 227]. Стратегічне управління витратами необхідно запроваджувати в сільськогосподарських підприємствах з метою визначення місії, цілей і стратегії,

розроблення та виконання планів, які є інструментом реалізації стратегії управління витратами й удосконалення роботи з організації виробничих процесів, що є основою для підвищення ефективності їхньої діяльності. Стратегія управління витратами підприємства має бути підпорядкована його конкретним завданням і заходам для досягнення цілей бізнесу.

Враховуючи зазначене, пропонуємо теоретичні та практичні підходи щодо адаптації продукту бухгалтерського обліку до інформаційних запитів стратегічного управління витратами, яка ґрунтується на фундаментальних поняттях і принципах стратегічного менеджменту та є основною складовою фінансово-економічної стратегії розвитку аграрного бізнесу (рис. 5).

В основу адаптації покладено ідею інтеграції фінансових і нефінансових показників,

що використовуються в стратегічному управлінні. Сукупність збалансованих зазначених показників забезпечить формування запитів до продукту бухгалтерського обліку з боку менеджменту, що сприятиме реалізації механізму стратегічного управління витратами.

Для управління аграрним бізнесом у сучасних умовах господарювання важливою є інформація не тільки фінансова, а й про зусилля у напрямі збереження цілісності природного середовища, що складається з відомостей про: поводження з відходами; забезпечення якості ґрунту та повітря; викиди парникових газів і зміни клімату, зумовлені підприємницькою діяльністю; аналіз життєвого циклу та маркування знаком "екологічно безпечна продукція"; стан екологічного менеджменту в підприємстві; впровадження екологічних технологій [3].

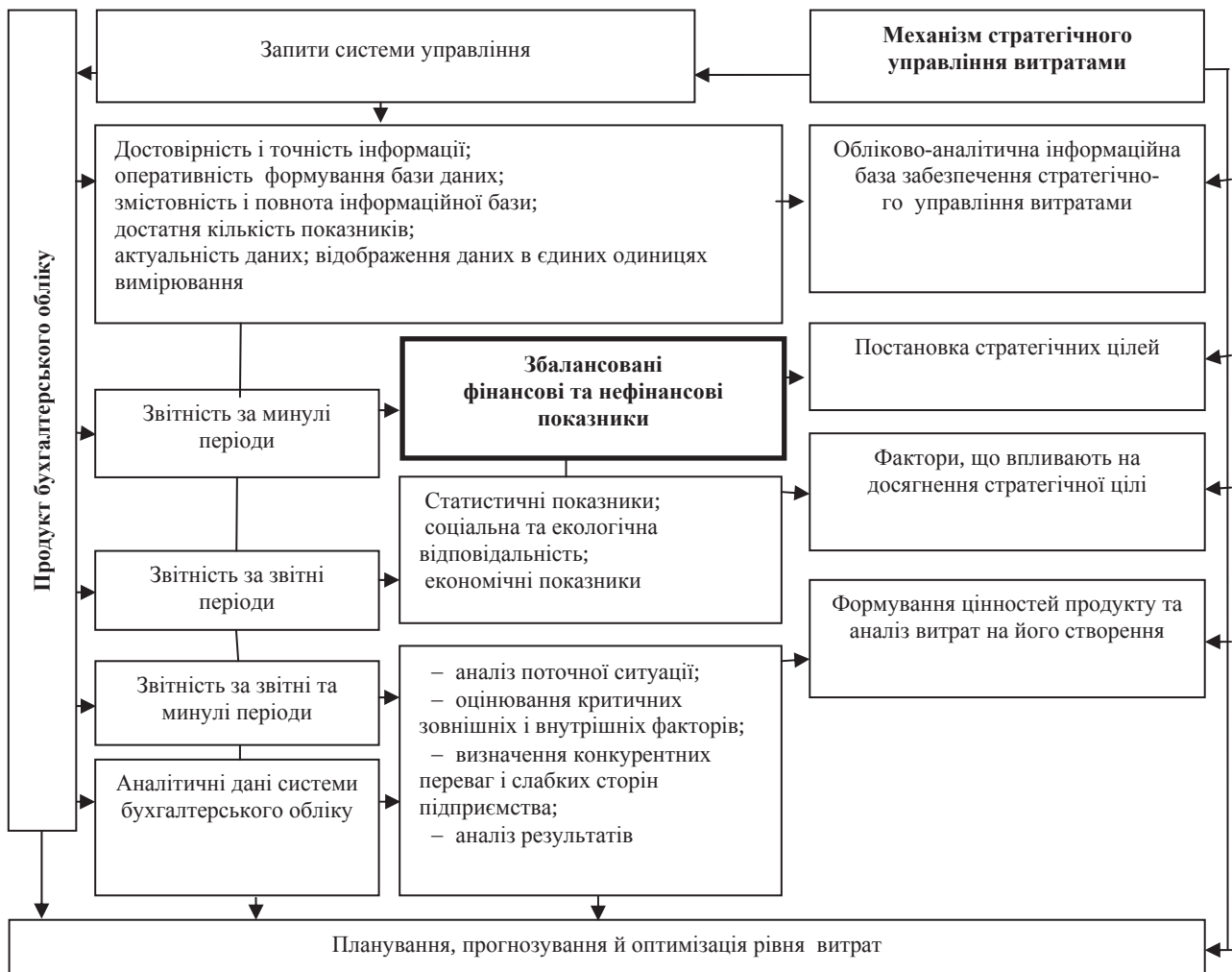

Рис. 5. Теоретико-прикладні підходи щодо адаптації продукту бухгалтерського обліку до інформаційних запитів стратегічного управління витратами

Джерело: Сформовано автором.

Нині сучасні моделі управління в розвинутих країнах вимагають нового підходу до систематизації інформації про різні аспекти діяльності підприємства. П.Ф. Друкер зауважує, що жодне із сучасних завдань менеджменту не узгоджене із загальними положеннями традиційної моделі ведення обліку [2, с. 65]. Для того, щоб забезпечити інформаційні потреби різних користувачів, Д. ле Фурш пропонує створити глобальну систему бухгалтерського обліку, яка відповідатиме макро- та мікроекономічним вимогам щодо структури й формату представлення інформації про діяльність підприємств [9]. У одній із своїх праць Б. Філіп, С. Мітчел зазначають: "Модель традиційного бухгалтерського обліку не пристосована до нової економіки, тому потрібно або змінювати модель обліку, або ж компанії повинні включати у свої щорічні звіти додаткові розділи" [11]. Разом із тим слід враховувати, що провідні світові компанії вже базують свої моделі управління бізнесом на інтегрованому використанні фінансових і нефінансових показників. Це є передумовою для наступного етапу розвитку звітності в глобальному світі.

Пропонуємо теоретично обґрунтувати склад фінансових та нефінансових показників у сучасній моделі інтегрованої звітності на нововиявленій платформі продукту бух-

галтерського обліку, спрямованих на досягнення конкурентоспроможного управління аграрним бізнесом у глобальній економіці.

Інтегрована звітність є диференційованою, з відображенням у ній інформації про фінансові й нефінансові сторони діяльності: статистичні, економічні, фінансові та соціальні показники, стратегії компанії, майбутні грошові потоки, вартість людського капіталу, стійкість бізнес-моделі. Інтегрована звітність побудована з урахуванням вимог управлінської системи, законодавчих органів й інших інституцій, що буде основою для розвитку галузевих моделей звітів. Структура її залежить від розміру, організаційно-правової форми та соціальної значимості підприємства в суспільстві (табл.).

Модель інтегрованої звітності створить можливості для об'єднання управлінських інформаційних систем у єдину інформаційну базу, покликану забезпечити якісну підтримку управління діяльністю підприємства. Аграрні підприємства матимуть змогу збалансувати показники своєї діяльності залежно від потреб системи управління і заінтересованих інституцій. Цьому сприятиме формування достовірної, доречної й максимально змістовної інформації про соціальну політику підприємства та його вплив на навколишнє середовище, про економічні показники й стратегічні напрями розвитку бізнесу.

Запропонований склад фінансових і нефінансових показників сучасної моделі інтегрованої звітності

Розділ	Склад та елементи звітності	Характеристика показників
I. Фінансовий стан та результати діяльності		
1.1.	Фінансовий стан діяльності компанії	Фінансовий стан активів, зобов'язань і власного капіталу, відображених на певну дату
1.2.	Фінансові результати	Доходи, витрати, фінансові результати; елементи операційних витрат; сукупний дохід; розрахунок показників прибутковості акцій
1.3.	Рух грошових надходжень	Надходження і вибуття грошових надходжень протягом звітного періоду в результаті операційної, інвестиційної та фінансової діяльності
1.4.	Рух елементів власного капіталу	Зміни у складі власного капіталу підприємства протягом звітного періоду
II. Податки та статистичні показники		
2.1.	Податки та платежі	Нарахування й погашення зобов'язань із податків і платежів: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; збір за першу реєстрацію транспортних засобів; плата за користування надрами; плата за землю та ін.
2.2.	Статистичні дані про роботу компанії	
2.2.1	Статистика зовнішньої торгівлі	Експорт (імпорт) товарів, що не проходять митного декларування; придбання (продаж) товарів для забезпечення життєдіяльності транспортних засобів, потреб пасажирів і членів екіпажу; експорт (імпорт) послуг
2.2.2	Статистика внутрішньої торгівлі	Товарооборот за звітний період; продаж і запаси товарів у торговій мережі та мережі ресторанного господарства; проведення закупівель товарів, робіт і послуг за державні кошти; наявність торгової мережі та мережі ресторанного господарства

2.2.3	Статистика кількості інвестицій та інновацій	Капітальні інвестиції; вкладені іноземні інвестиції в Україну; вкладені інвестиції з України в економіку країн світу; обстеження інноваційної діяльності підприємства
2.2.4	Статистика наявності й руху ОЗ	Наявність і рух основних засобів, амортизація
III. Соціальна та екологічна відповідальність		
3.1.	Соціальний розвиток та соціальні інвестиції	
3.1.1	Організація праці	Умови праці та соціальний захист; охорона праці й безпечність на робочому місці; розвиток людського потенціалу та підготовка на робочому місці
3.1.2	Права людини	Найм і трудові відносини; трудові практики; недопущення дискримінації; свобода об'єднань та колективні переговори; підходи до забезпечення; права корінних і нечисленних народів
3.1.3	Соціальні інвестиції	Освітні проекти; допомога соціально незахищеним прошаркам населення; розвиток спорту
3.2.	Екологічна відповідальність компанії	
3.2.1.	Екологічна культура виробничих процесів	Екологія виробничих процесів; інноваційні екологічні проекти у виробництво; попередження забруднення; сталі використання ресурсів; екологічна чиста продукція; екологічний менеджмент
3.2.2.	Природоохоронна діяльність	Навколишнє середовище; захист та відновлення природного середовища; ефективність використання земельних ресурсів; витрати на поліпшення земельних ресурсів
IV. Економічні показники діяльності		
4.1	Економічні показники діяльності	Основні економічні показники результатів діяльності компанії та її структурних підрозділів; система виробничих показників; вплив кризи на діяльність компанії; персонал; джерела капіталу; державний і суспільний сектор; постачальники; обслуговування й підтримка споживачів та вирішення суперечок, організація управління; стратегічні плани; моделі бізнесу
Примітки до інтегрованої звітності		
5.1	Примітки до корпоративної звітності	Сукупність інформації, даних та пояснень, які забезпечують деталізацію й обґрунтованість статей корпоративної звітності, а також інша інформація в якісних та вартісних показниках, розкриття яких передбачатиметься відповідними національними і міжнародними стандартами бухгалтерського обліку та сталого розвитку

Джерело: Сформовано автором.

Розв'язання проблеми послаблення ролі бухгалтерського обліку на тлі зростання інтенсивності економічних відносин в аграрній сфері й стрімкого осучаснення методів та інструментів менеджменту вимагає формування й послідовного дотримання єдиного концептуального напрямку формування продукту бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом [8].

Висновки. Запропоновано концепцію формування продукту бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом підприємств, що розкриває механізм розв'язання означеної проблеми на теоретичному, методологічному та практичному рівнях і посилить вагомість обліку в менеджменті.

У теоретичному аспекті концепція ґрунтується на введенні в теорію й практику господарювання поняття "продукт бухгалтерського обліку", розширенні його функціональних можливостей, забезпеченні якості облікової інформації, інтеграції наукової та практичної складової бухгалтерського обліку.

У методологічному аспекті концепцією запропоновано шляхи удосконалення мето-

дології обліку в сільськогосподарських підприємствах у напрямі його наближення до інформаційних потреб стратегічного управління. Вони включають регуляторні підходи до побудови звітності, доповнення положень облікової політики, методологічний підхід до класифікації й облікового узагальнення трансакційних витрат, поліпшення якості та змістовності показників фінансової звітності. Практичний аспект Концепції посилює вагомість обліку в управлінні й полягає в розроблених механізмах реалізації у практиці бухгалтерського обліку прогресивних методів і методик стратегічного менеджменту для формування затребуваної обліково-інформаційної бази, посвідчення в обліку та звітності фінансових і нефінансових показників.

Запровадження Концепції сприятиме переходу від ретроспективної до стратегічної системи обліково-інформаційного забезпечення управління аграрним бізнесом, спрямує вектор подальшого розвитку теорії та методології бухгалтерського обліку на реалізацію його нових функцій: збереження капіталу та його вартісно-орієнтованої вели-

чини, що у свою чергу забезпечить формування бухгалтерським обліком якісного, за-

требуваного на всіх рівнях управління інформаційного продукту.

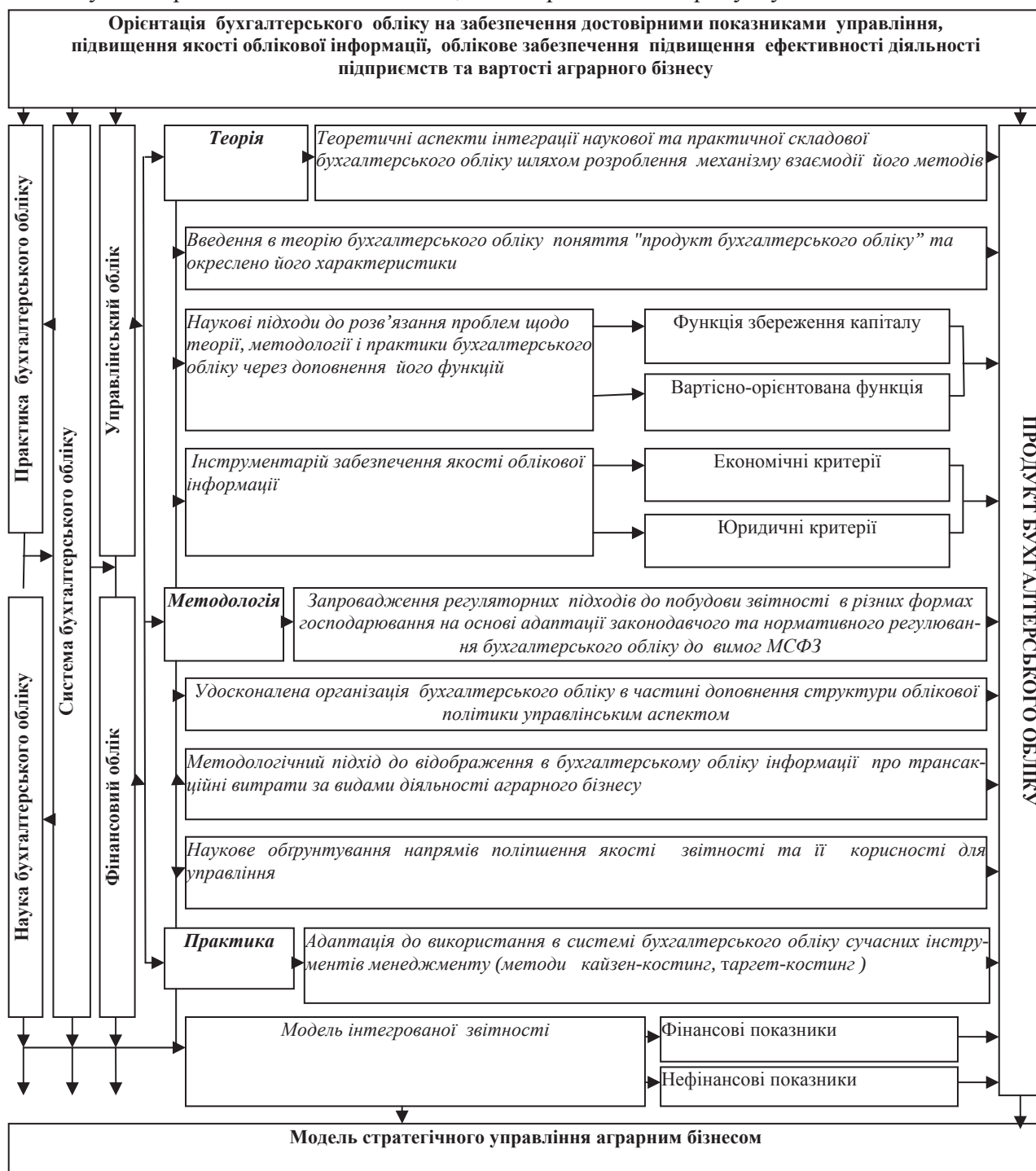

Рис. 2. Концепція формування продукту бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом підприємств

Джерело: Сформовано автором.

Одержані результати дослідження сприятимуть посиленню ролі обліку в управлінні аграрним бізнесом, подальшому розвитку його науково-практичних основ та розробці механізму підвищення ефективності прийняття рішень, орієнтованих на збільшення ринкової вартості підприємств. Концепція

формування продукту бухгалтерського обліку в управлінні аграрним бізнесом визначає і враховує основні пріоритети запитів користувачів та концентрує інструменти управління інформацією в руках професійних бухгалтерів.

Список використаних джерел

1. Дрей В.В. Оцінка управлінської інформації підприємства за її якісними характеристиками / В.В. Дрей // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 4. – Т. 3 – С. 20–24.
2. Друкер П.Ф. Энциклопедия менеджмента [пер. с англ.] / П.Ф. Друкер. – М.: Вильямс, 2004. – 432 с.
3. Замула І.В. Методологічні засади бухгалтерського обліку складових природно-ресурсного потенціалу / І.В. Замула // Вісн. ЖДТУ. Економічні науки. – 2011. – № 2 (56). – С. 90-94.
4. Кірейцев Г.Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки: [моногр.] / Г. Г. Кірейцев. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 236 с.
5. Коротаев С.Л. Оптимизация учетной политики, или как повысить финансовую устойчивость предприятия: [практическое пособие] / С.Л. Коротаев – Мн.: Изд. В.П. Фрунзе, Г.И. Коротаева, 1999. – 116 с.
6. Майминаус Е.З. Процессы планирования в экономике / Е.З. Майминаус. – Вильнюс: "Митис", 1967. – 348 с.
7. Немчинов В.С. Оптимальное планирование и совершенствование управления народным хозяйством / В.С. Немчинов. – М.: Наука, 1969. – 448 с.
8. Проданчук М. А. Облік у системі управління аграрним бізнесом підприємств: [моногр.] / М. А. Проданчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 526 с.
9. Фурш Д. Бухгалтерський учет: на пути к глобальной системе / Д. Фурш. – Париж CNN, 1999. – 38 с.
10. Чумаченко М.Г. Экономический анализ [Електронний ресурс]: підруч. / М.Г. Чумаченко. – 2003. – Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/BookEkAnaliz/part5.1.htm>.
11. Beaulieu Philip, Williams S. Mitchell, Wright Michael. Intellectual capital disclosure practices in Scandinavia / P. Beaulieu, M.S. Williams, M. Wright. – М. ИНФРА-М, 2005. – P.248.
12. Sterling R.R. Toward a Science of Accounting / Robert Sterling; Scholars Book Co. – Houston, Texas, 1979. – 247 p.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2015 р.

*

UDS [631.16:658.14]:504.53.06

*A.V. KUCHER, candidate of pedagogical science,
Head of the Sector of Economic Research
National Scientific Center «Institute for Soil Science and Agrochemistry
Research named after O. N. Sokolovsky»*

Potential sources of measures financing for reproduction of soil fertility

Scientific problem. In Ukraine, unfortunately, system of funding measures for protection and rational use of land and improving soil fertility is still imperfect. Funding from the state budget, if it is carried out, is not systematically, through various sources, preferably as a residual principle. Moreover, sometimes minor costs are sent to resolve other issues. For example, at liming acid soils of Forest-Steppe where it is sufficient to limit measures on phytomelioration, on green manuring, which must be implemented at the expense of land users, on reclamation – according funded enterprises. Along from local budgets appropriate measures usually are not financed [1]. It is estimated that

more than 500 million tons of soil are eroded annually from arable land in Ukraine resulting in loss of soil fertility across 32.5 million hectares and equivalent to around 5 bln USD in nutrient equivalent [2]. Expert assessment of economic losses (data of 2013) from spreading soil degradation in Ukraine approximately on area of 10 million hectares has showed, that the total economic loss (loss of income (revenue) from sales) due to harvest shortfall is 14 bln UAH, the total amount of lost profits due to shortage of harvest (in actual profitability in 2013) is 1.4 bln UAH or 15.5 % of the profits from sales of crop agriculture in 2013 [3].

Analysis of recent researches and publications. The work by O. A. Korchynska substantiates the necessity of forming «soil fertility conservation fund» at the macro and micro level (as

Список використаних джерел

1. Дрей В.В. Оцінка управлінської інформації підприємства за її якісними характеристиками / В.В. Дрей // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. – 2009. – № 4. – Т. 3 – С. 20–24.
2. Друкер П.Ф. Энциклопедия менеджмента [пер. с англ.] / П.Ф. Друкер. – М.: Вильямс, 2004. – 432 с.
3. Замула І.В. Методологічні засади бухгалтерського обліку складових природно-ресурсного потенціалу / І.В. Замула // Вісн. ЖДТУ. Економічні науки. – 2011. – № 2 (56). – С. 90-94.
4. Кірейцев Г.Г. Розвиток бухгалтерського обліку: теорія, професія, міжпредметні зв'язки: [моногр.] / Г. Г. Кірейцев. – Житомир: ЖДТУ, 2007. – 236 с.
5. Коротаев С.Л. Оптимизация учетной политики, или как повысить финансовую устойчивость предприятия: [практическое пособие] / С.Л. Коротаев – Мн.: Изд. В.П. Фрунзе, Г.И. Коротаева, 1999. – 116 с.
6. Майминаус Е.З. Процессы планирования в экономике / Е.З. Майминаус. – Вильнюс: "Митис", 1967. – 348 с.
7. Немчинов В.С. Оптимальное планирование и совершенствование управления народным хозяйством / В.С. Немчинов. – М.: Наука, 1969. – 448 с.
8. Проданчук М. А. Облік у системі управління аграрним бізнесом підприємств: [моногр.] / М. А. Проданчук. – К.: ННЦ ІАЕ, 2014. – 526 с.
9. Фурш Д. Бухгалтерський учет: на пути к глобальной системе / Д. Фурш. – Париж CNN, 1999. – 38 с.
10. Чумаченко М.Г. Экономический анализ [Електронний ресурс]: підруч. / М.Г. Чумаченко. – 2003. – Режим доступу: <http://www.ebk.net.ua/Book/BookEkAnaliz/part5.1.htm>.
11. Beaulleu Philip, Williams S. Mitchell, Wright Michael. Intellectual capital disclosure practices in Scandinavia / P. Beaulleu, M.S. Williams, M. Wright. – М. ИНФРА-М, 2005. – P.248.
12. Sterling R.R. Toward a Science of Accounting / Robert Sterling; Scholars Book Co. – Houston, Texas, 1979. – 247 p.

Стаття надійшла до редакції 27.05.2015 р.

*

UDS [631.16:658.14]:504.53.06

*A.V. KUCHER, candidate of pedagogical science,
Head of the Sector of Economic Research
National Scientific Center «Institute for Soil Science and Agrochemistry
Research named after O. N. Sokolovsky»*

Potential sources of measures financing for reproduction of soil fertility

Scientific problem. In Ukraine, unfortunately, system of funding measures for protection and rational use of land and improving soil fertility is still imperfect. Funding from the state budget, if it is carried out, is not systematically, through various sources, preferably as a residual principle. Moreover, sometimes minor costs are sent to resolve other issues. For example, at liming acid soils of Forest-Steppe where it is sufficient to limit measures on phytomelioration, on green manuring, which must be implemented at the expense of land users, on reclamation – according funded enterprises. Along from local budgets appropriate measures usually are not financed [1]. It is estimated that

more than 500 million tons of soil are eroded annually from arable land in Ukraine resulting in loss of soil fertility across 32.5 million hectares and equivalent to around 5 bln USD in nutrient equivalent [2]. Expert assessment of economic losses (data of 2013) from spreading soil degradation in Ukraine approximately on area of 10 million hectares has showed, that the total economic loss (loss of income (revenue) from sales) due to harvest shortfall is 14 bln UAH, the total amount of lost profits due to shortage of harvest (in actual profitability in 2013) is 1.4 bln UAH or 15.5 % of the profits from sales of crop agriculture in 2013 [3].

Analysis of recent researches and publications. The work by O. A. Korchynska substantiates the necessity of forming «soil fertility conservation fund» at the macro and micro level (as

a component of first cost of production) and «fund raising soil fertility» on the micro level (mainly from the profits of enterprises) [4, p. 9]. In their work I. H. Topikha and O. A. Mamalyuk identified sources of financing measures of sustainable land use and agricultural land protection depending on soil-protective measures undertaken for the purpose and extent of impact [5]. In article A. K. Igembayeva, N. V. Jangarasheva, K. T. Abaeva there are considered approaches to the classification of economic methods of management of land resources reproduction, based on what methodological apparatus of economic support of land resources reproduction is improved [6]. In European countries, soil-protective initiatives are summarized in the document «European soil policy», which has advisory status, but it has received considerable attention and has been used in many countries [7].

Scientists proved the necessity of rapid adoption of the National programme for the Protection of soils as the basis of management of all activities aimed at protecting and enhancing soil fertility as it is incorrect to hope the implementation of certain and unsystematic measures will change the situation [8, p. 15]. System solution of this problem requires finding potential funding sources of soil-protective measures. Obviously, for the reproduction of soil fertility it is necessary to involve costs of land users, because even in such a rich country like the USA directly land users spend a lot of costs on the reproduction of soil fertility [8, p. 16]. However, in the current economic environment conditions of too high prices for agricultural chemicals and ameliorants without state financial support it is very difficult to achieve even simple reproduction of soil fertility.

The objective of the article – to highlight the results of research on the study of potential sources of funding for reproduction of soil fertility.

Statement of the main results of the study. The research identified strategic priorities to ensure economic reproduction of soil fertility, humus suspension and achieving its balance in the soil; enrich soil with nutrients; protecting soil from erosion; reclamation of acid and solonchaks soils [9]. Dedicated priorities are included in the draft of National programme for the Protection of soils in Ukraine, the projected

total amount of funding (without the cost of fertilizer) on the 2016–2025 – 16.3 bln UAH (average – 1.63 bln) including the funds: state and local budgets – 8.05 bln (average – 805.0 million); by landowners and land users – 8.25 bln (average – 824.6 million UAH).

Financing of activities to solve the challenge of sustainable use and reproduction of soil is proposed to perform by the state and local budgets, innovation and investment funds, including international entities and other sources provided by law. Taking into account the limited financial resources in the state, during determining the amount of funds for the implementation of the proposed measures and their distribution we should be guided by criteria to maximize environmental impact.

Potential sources of measures financing for reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine are substantiated by the following options:

Variant 1 – based on targeting of financing (30 %) from the single tax which was introduced from 01.01.2015 instead of fixed agricultural tax on soil-protective measures.

In view of average in Ukraine normative monetary assessment of 1 ha of arable land as of 01.01.2015 at 25773 UAH for rate 0.45 %, the amount of single tax will equal to 115.98 UAH/ha against 5.60 UAH by normative monetary assessment of one hectare of arable land held as of July 1, 1995 – 3734 UAH. In view of FAT actual revenues to the budget in 2012 at 131 million UAH, estimated revenues from the single tax will be 2713 million UAH, ie additionally it will be generated about 2582 million UAH.

In the case of channeling funds in the amount of 813.9 million UAH per year for the 2016–2025 on the implementation of the priority measures for the reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine it could be financed 101.1 % of the average annual needs of budget funds for the implementation of National programme of soil protection in Ukraine.

Variant 2 – provides the introduction of fee on protection of soil in order to create the State Fund for the conservation of soil and fertility reproduction. For this aim it is proposed to supplement the draft Law of Ukraine «On the use of agricultural lands» with position on the

amendments to the Tax Code as follows: «Fee on soil protection is a local fee, the costs of which are referred to the local budget and used for the intended purpose for the needs of conservation and reproduction of soil fertility. Fee payers are owners, land users and tenants of agricultural land, which are leading agricultural production and farm at the location land. The tax base is the normative monetary assessment of agricultural land on the basis of indexation factor determined in accordance with the procedure established by Chapter XIII of the Tax Code of Ukraine. The rate of the fee for one hectare of agricultural land is 0.5 % of the normative monetary assessment».

In view of average in Ukraine normative monetary assessment of 1 ha of arable land as of 01.01.2015 at 25773 UAH, the fee for the protection of soil will equal to 128.87 UAH/ha. Given the actual area of farm arable lands 19203.6 thousand hectares estimated revenues from tax input on soil protection will be 2474.8 million UAH, that is it will be generated about 2.5 bln UAH.

In the case of funds targeting 32.5 % from revenues, ie the amount of 805 million UAH per year for the 2016–2025 on the implementation of measures on reproduction of soil fertility in Ukraine it can be satisfied the need of budget funds for the National programme of soil protection of Ukraine. However, in the case of this variant implementation the state can fully (not including mineral fertilizers) finance measures on reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, making this every year for the 2016–2025 about 65.8 % of revenue, the rest of the money can be directed to formation of the insurance reserve fund of soil conservation and fertility reproduction.

Variant 3 – based on targeting of funds (30 %) from the land tax, provided the increase of its stake in one hectare of arable land to 1 % of its normative monetary assessment, that is provided by the Draft Law of Ukraine «On circulation of agricultural land» and it is offered in the Tax Code of Ukraine p. 272.1 art. 272 read as follows: «Tax rates per hectare of farmland are set in percentage of their normative monetary assessment in the following sizes: for arable land – 1,0; for hayfields and pastures – 0,1; for perennial plantations – 0.03».

Given the average in Ukraine normative monetary assessment of 1 ha of arable land of 01.01.2015 at 25773 UAH, the amount of land tax will be equal to 257.73 UAH/ha against 25.77 UAH rate by 0.1 %. Given the actual land tax revenues to the budget in 2012 at the level of 3614.4 million UAH, the approximate area of arable land, which may be subject to tax at the level of 9.1 million hectares, an indicative amount of the tax revenue from agricultural landowners and land users in the case of changes, will be 2345 million USD, ie additionally it will be generated about 2111 million UAH.

By directing 30 % of the total land tax revenue, ie the amount of 703.5 million UAH per year for the 2016–2025 on the implementation of measures to reproduction of soil fertility, we can on 87.4 % satisfy the need of budget funds for the National programme of soil protection of Ukraine. However, in the case of this variant implementation the state can fully (not including fertilizers) finance measures to reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, making this every year for the 2016–2025 77.2 % of additional revenue of land tax.

Variant 4 – combined, as based on the simultaneous implementation of the first and third variants that are logically complement each other. In this case, the estimated amount of additional revenue will be 1517.4 million UAH, accounting for 93.1 % of the total (not including fertilizers) annual requirement for the programme. Obviously, in the case of this variant implementation, the state will need to fully fund the budget funds for measures on reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, making this every year for the 2016–2025 53.1 % of additional income of single and land tax.

Variant 5 – combined, as based on the simultaneous implementation of the first and second variants, which do not contradict each other. In this case, the estimated amount of additional income will be 3288.7 million UAH. Obviously, in the case of this variant implementation the state can fully (not including fertilizers) finance the measures on the reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, aiming at it every year for the 2016–2025

49.6 % of additional income of single tax and tax on soil protection.

Variant 6 – combined, as based on the simultaneous implementation of the second and third variants, which do not contradict each other. In this case, the estimated amount of additional income will be 3178.3 million UAH. It is clear that, in the case of this variant implementation the state, again, will completely (not including fertilizers) finance measures on reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, making this every year for the 2016–2025 51.3 % of additional revenue duty on soil protection and land tax.

Variant 7 – combined, as based on the simultaneous implementation of the first, second

and third variants, which do not contradict each other. In this embodiment, the approximate amount of additional income will be 3992.2 million UAH. It is clear that in the case of this option the state can fully (not including fertilizers) finance the measures on the reproduction of soil fertility in agriculture of Ukraine, making this every year for the 2016–2025 40.8 % of additional income of single tax collection for the protection of soil and land tax.

Thus, in the result of a study there were substantiated the potential sources of funding for various soil protective measures with different variants (Table. 1).

Table 1. Potential sources of funding soil protective measures envisaged by the National programme of soil protection of Ukraine

№	Variants of potential funding sources	Indicators			
		The estimated annual revenues, million UAH	The average annual budget requirement for the Programme, million UAH	The level of the possible financing of the budget of the Programme, %	Specific weight funds to be directed to finance Programs through budget, %
1	Targeting of part of the funds (30%) of the single tax that is instead FAT	813.9	805.0	101.5	98.9
2	Introduction duty on soil protection in the amount of 0.5% from the normative monetary assessment of agricultural land	2474.8	805.0	307.4	32.5
3	Targeting of part of the funds (30%) from the land tax, provided the increase of its stake to 1% of normative monetary assessment of arable land	703.5	805.0	87.4	100.0
4	Concomitant use of variants № 1 and 3	1517.4	805.0	188.5	53.1
5	Concomitant use of variants № 1 and 2	3288.7	805.0	408.5	24.5
6	Concomitant use of variants № 2 and 3	3178.3	805.0	394.8	25.3
7	Concomitant use of variants № 1, 2 and 3	3992.2	805.0	495.9	20.2

Source: author's calculations.

Additional potential sources of funding of priorities soil protective measures in agriculture of Ukraine could be:

1. Fines for violation of the law and land protective funds received as compensation for losses of agricultural and forestry production.

2. Fines for the use of agricultural land for agricultural commodity production with total area of over 100 hectares, not developed, agreed and approved in the prescribed manner of land management projects that provide ecological and economic assessment of crop rotation and streamline land and provide measures to protect the lands.

3. Fines for non-compliance standards of optimum ratio crops in crop rotation and crop pattern norms approved by the Cabinet of Minis-

ters of Ukraine of 11.02.2010 № 164 «On approval of standards optimum ratio crops in crop rotations in different natural and agricultural regions».

4. Funds of international currency investments of the World Bank, the International Monetary Fund, European Bank for Reconstruction and Development and other international financial organizations; funds of private equity funds, international grants; funds allocated under the sector budget support from the European Union and international technical assistance; other sources not prohibited by law.

In this context it should be noted that the potential costs under the EU program to protect soil are estimated about 290 million euros in the first five years and 240 million euros a year

– over the next twenty years. After this period, it is expected that the estimated cost of the program will be reduced by about 2 million euros a year to the extent that as the respective shares in national budgets will grow [10].

In European countries financing of soil-protective activities is carried out under the EU Common Agricultural Policy and it includes two types: the first type within the direct payments to farmers (subsidies) are carried out 100% from the EU budget in exchange for compliance with environmental protection standards; in the second type the financing is carried out by sharing subsidies from the EU budget and country-member. Among the priorities of the EU Common Agricultural Policy for 2014–2020 the strategic one is economic method of stimulating ecologisation using scheme of environmentally friendly payments relating to soil protection. It will be directed

30 % of the national annual budget of direct payments since 2015 [11].

Conclusions. There are grounded potential sources of soil protective measures funding by various variants: channeling of funds (30 %) of the single tax replaces FAT; entry fee at protecting soil in the amount of 0.5 % of the normative monetary value of agricultural lands; channeling of funds (30 %) of the land tax, provided the increase of its stake to 1 % of normative monetary assessment of arable land; the simultaneous use of several ones of these options. Depending on variant of the budget funding of measures on reproduction of soil fertility in agriculture which will be selected, it will be formed appropriate relationship between different sources of funding priorities soil protective measures. Together with this proposed options allow you to generate sufficient annual amount of funds for the implementation of priority measures on the reproduction of soil fertility.

References

1. Medvedev V. V. Potential sources of funding for the protection and improvement of soil fertility / V. V. Medvedev // Rational use of soil resources and soil fertility restoration : organizational, economic, ecological and legal aspects : col. monograph / edited by Academician of NAAS S. A. Baliuk, Corresponding Member of AESU A. V. Kucher. – Kharkiv : Smuhasta typohrafiya, 2015. – pp. 79–83.
2. Ukraine : Soil fertility to strengthen climate resilience Preliminary assessment of the potential benefits of conservation agriculture : main report / T. Fileccia et al. – Rome, 2014. – 96 p.
3. Kucher A. V. Expert assessment of economic losses caused by soil degradation at agricultural enterprises / A. V. Kucher, L. Yu. Kucher // Actual problems of economics. – 2015. – # 8. – pp. 165–169.
4. Korchynska O. A. Organizational and economic regulation of expanded reproduction of soil fertility : avtoref. dys. for a scientific degree Dr. Sc. : specialty 08.00.03 «Economics and national economy management» / O. A. Korchynska. – Kyiv, 2014. – 37 p.
5. Topikha I. N. Sources of funding agricultural lands / I. N. Topiha, O. A. Mamalyuk // Bulletin of Agricultural Science of the Black Sea. – 2009. – Vol. 1. – pp. 19–25.
6. Igembayeva A. K. Economic methods of land resources' reproduction / A. K. Igembayeva, N. V. Jangarasheva, K. T. Abaeva // Actual problems of economics. – 2014. – # 4. – pp. 152–156.
7. Montanarella L. European Soil Protection Strategies / L. Montanarella // International Soil Tillage Research Organisation 17-th Triennial Conference. – Kiel. – Germany, 2006. – pp. 1586–1597.
8. Baliuk S. A. Results of Ukrainian Society of Soil Scientists and Agrochemists activity in 2010–2014 and challenges for the future / S. A. Baliuk, V. V. Medvedev, H. F. Momot. – Kharkiv : Striped typography, 2015. – 40 p.
9. Baliuk S. Strategic priorities of economical provisions for reproduction of soil fertility / S. Baliuk, A. Kucher, O. Anisimova // The Advanced Science Journal. – USA. – 2014. – # 9. – pp. 178–182.
10. Kostecki J. Ochrona gleb w świetle prawa krajowego i europejskiego / J. Kostecki, R. Fruzińska // Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Zielonogórskiego. Inżynieria Środowiska, W., 2012. – № 146 (26). – S. 5–14.
11. Overview of CAP Reform 2014–2020 [Electronic resource]. – Mode of access : http://ec.europa.eu/agriculture/policy-perspectives/policy-briefs/05_en.pdf

The article has been received 04.08.2015

*

*Н.М. СТОЛЯРЧУК, кандидат економічних наук,
молодший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Вплив соціально-економічних інститутів на розвиток обліку та внутрішнього аудиту інноваційної діяльності

Постановка проблеми. Інноваційна діяльність як процес, базисний чинник ефективності економічних агентів і ринкового механізму, є першопричиною реформування інститутів постіндустріального суспільства. Зміни в неформальних інститутах зумовлюють зміни у формальних: створюються нові інститути (законодавство) та інституції (регулятивні органи, організації). Виникає необхідність інституціональної корекції оцінки, бухгалтерського обліку і внутрішнього аудиту шляхом визнання нових інтелектуальних активів, прийняття галузевих методик обліку, оцінки та внутрішнього аудиту, створення спеціалізованих структур з метою зменшення невизначеності економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням інноваційної діяльності з метою визнання її як важливого соціально-економічного інституту займалися ряд зарубіжних учених Т. Веблен, Дж. Дьюзенберрі, Д. Норт [12], М. Туган-Барановський, Д. Ходжсон [23], Й. Шумпетер [26]. Серед вітчизняних науковців дану проблему висвітлювали П.М. Леоненко, П.Т. Саблук [21], А.А. Чухно [24], О.Г. Шпикуляк [25], П.І. Юхименко та інші. Значимість бухгалтерського обліку як важливого економічного інституту довели Ф.Ф. Бутинець, С.Ф. Голов, В.М. Жук [10], Г.Г. Кірейцев, О.М. Петрук, І.Б. Садовська, Я.В. Соколов. Однак вплив інституту інноваційної діяльності на інститут бухгалтерського обліку та необхідність реформування останнього практично не досліджували.

Мета статті – визначити вплив соціально-економічних інститутів на стан і розвиток обліку та внутрішнього аудиту інноваційної діяльності з метою визнання й використання специфічних активів.

Виклад основних результатів дослідження. Технологічний прогрес у XIX ст. привів до появи нового постіндустріального суспільства, яке ще називають інформаційним. Це у свою чергу позначилося на виникненні нових теорій, нового трактування сутності капіталу і виробничих відносин. З'явилися нові форми господарювання, нові цінності. Зовсім по-іншому почали сприймати людську працю.

В агропромисловому комплексі України вагомим фактором підвищення продуктивності діяльності є розвиток науково-технічного прогресу. Основи науково-дослідної системи були сформовані ще в радянську епоху. Їхнім ядром стають вищі навчальні заклади, науково-дослідні інститути, дослідні господарства, інноваційні підрозділи підприємств та інші.

О.Г. Шпикуляк стверджує, що: «Інноваційна діяльність як процес, базисний чинник ефективності економічних агентів і ринкового механізму є першопричиною у реформуванні інститутів постіндустріального суспільства [25, с. 114]». Особливо великий внесок у перетворення науково-технічного прогресу на об'єкт дослідження зробила інституціональна школа. Свого часу Т. Веблен відносив науково-технічні розробки до чинників, що впливають на розвиток інститутів та інституцій [24, с. 197].

Й. Шумпетер один із перших ще у XX ст. зрозумів і довів утворення іншого напрямку розвитку економіки за допомогою передо-

вих технологій, відкриттів. Рушійною силою він визначав нові способи створення товарів, тобто технологію, оскільки саме на цій основі виготовляється інноваційна продукція, що має конкурентні переваги [26].

Однак перед тим як розглянути до яких змін у базових інститутах та до виникнення яких нових інститутів привів перехід до нового постіндустріального суспільства, спричинений інноваціями, потрібно зрозуміти, що таке інститут.

Слово «інститут» латинського походження, що в перекладі означає «встановлювати», «засновувати» [24, с. 25]. Термін «інститут» утворився в соціології й належить до соціальних груп. Професор В.М. Жук стверджує: «Далі вчення про інститути проникає у всі галузі, які стосуються соціальної сфери, у тому числі в економіку, формуючи потужні інституційні теорії [10, с. 17]». На даний час в економічній теорії відсутнє єдине визначення терміна «інститут». Однак значна плеяда науковців схиляється до твердження, яке запропонував Джеффри Ходжсон: «Інститути – це одночасно й об'єктивно існуючі структури, які є «десь ззовні», і суб'єктивні пружини людської діяльності «в головах людей» [23].

Особливості кожної людини, її розумові здібності, досвід, приналежність до певного культурно-релігійного кластера, рівень освіти, професійний досвід значною мірою впливають на процес виробництва. У грецькій мові уміння, навички називають «*techne*». Згодом цей фактор почали називати технологією. Отже, між людськими інтелектуальними ресурсами та процесом створення нової продукції є велика взаємозалежність.

«Додаткові витрати на розвиток здібностей людини – це основний капітал, що реалізується в особистості...», – констатував А. Сміт [13]. Таким чином можемо стверджувати, що інститут освіти в постіндустріальному середовищі відіграє значну роль. Адже за його допомогою можна впливати на свідомість людини, змінювати потреби, звички працівника, тобто змінювати «неформальний інститут», що є досить вагомим аспектом при виборі нового вектора розвитку економіки.

У теперішній час представники неoinституціоналізму наголошують на тому, що освіта, професійні навички впливають на поведінку людини. Вони стверджують, що навчання – це не тільки процес одержання певної інформації, а модель формування звичок самосвідомості. Зміни в неформальних інститутах зумовлюють зміни у формальних: створюються нові інституції та інститути (регулятивні органи, організації, законодавство).

Посланням Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір» наголошується, що «стимулювання науково-технологічного розвитку, реалізація структурно-інноваційної стратегії повинна стати однією з визначальних цілей уряду, Верховної Ради, органів виконавчої і представницької влади на місцях», а також, що «держава може стати безпосереднім провідником інноваційного розвитку, замовником і організатором досліджень і розробок на найбільш сучасних напрямках науково-технічного прогресу» [9].

З метою реалізації такої державної політики були прийняті «Концепція науково-технологічного та інноваційного розвитку України» від 13.07.1999 р. № 916, «Концепція розвитку національної інноваційної системи» від 17.06.2009 р. № 680, «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» від 21.10.2010 р. № 2632 і ряд інших законодавчих актів. Сучасна нормативно-правова база стосовно науково-технічної та інноваційної діяльності налічує близько 200 документів: закони, укази Президента, підзаконні акти у формі постанов Уряду, наказів центральних органів виконавчої влади тощо.

Виникає необхідність в охороні інтелектуальної власності – утворюються інститути права. Збільшення ролі інтелектуальної власності зумовило створення у 1967 році нової спеціалізованої установи ООН – Всесвітньої організації інтелектуальної власності (ВОІВ), яка є міжнародним інститутом, що значно впливає на розвиток інтелектуальної власності в усіх країнах.

Наша держава як член даної організації є учасником підписання найважливіших угод у цій сфері: Паризької конвенції з охорони

промислової власності, Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків, Договору про патентну кооперацію, Міжнародної конвенції з охорони нових сортів рослин тощо. Нині в Україні є досить велика база нормативних актів стосовно охорони об'єктів прав інтелектуальної власності. За словами П.Т. Саблука: «Захист розробок є ключовим моментом інноваційної діяльності, оскільки дозволяє перетворити власність у прибутки від інвестицій в науку та одержувати прибутки від нововведень» [21, с. 188].

У колишньому СРСР інтелектуальні здобутки винахідників вважалися досягненням держави. Тому питанням їх охорони й обліку особливо не займалися. Загальні засади інноваційної діяльності визначалися Цивільним кодексом УРСР і в Законі СРСР «Про винаходи» від 31.05.1991 р. № 2214. Згодом було прийнято Закон України «Про власність» від 07.02.1991 р. № 697-XII, згідно зі ст.13 якого об'єктами права власності громадян є твори науки, літератури та мистецтва, відкриття, винаходи, корисні моделі, промислові зразки, раціоналізаторські пропозиції, знаки для товарів і послуг та інші результати інтелектуальної праці [17].

Західні економісти до змісту права власності включають: право користування майном; право привласнювати досягнуті результати; право змінювати його форму і субстанцію; право передавати його іншим особам за взаємопогодженою ціною [24, с. 282].

Поява нових факторів виробництва – інформаційних, приводить до того, що значну питому вагу у структурі собівартості товарів починають становити витрати на створення інноваційного продукту. Незважаючи на підвищення ролі інтелектуальної власності, донині не вирішено питання обліку нематеріальних активів у цілісному майновому комплексі суб'єктів господарювання.

Головною дилемою залишається встановлення вартості об'єкта інтелектуальної власності, що пов'язано з його особливою природою – нематеріальністю. Спочатку набувається підтвердження майнових прав на цей об'єкт у Державній службі інтелектуальної власності України, а потім здійснюється оцінка під керівництвом Фонду державного майна України.

Раніше вартість підприємства вважали ціною його матеріальних активів, оскільки активи – власність компанії, що оцінюється в грошовому виразі. Із виникненням інтелектуального капіталу визначення реальної вартості підприємства чи компанії є актуальним питанням. «Вартість компаній «Інтел», або «Майкрософт», – констатують Л. Едвісон і М. Мелоун, – визначається не за ціною цегли та цементного розчину, і навіть не за цінністю їхніх товарно-матеріальних запасів, а категоріями іншого – нематеріального активу, який називається інтелектуальним капіталом» [7, с. 346].

Частка нематеріальних активів у балансі країн Європейського Союзу (ЄС) у 2013 році становила 23%, Сполучених Штатів Америки – 14, а Японії – 13,8 [8]. В Україні, на жаль, ситуація інша, що пов'язано з повільним розвитком нових та реформуванням базових інститутів соціально-економічного простору. Наприклад, аналізуючи дані Державної служби статистики України бачимо, що у 2011 році частка інтелектуальної власності в основному капіталі підприємств дорівнювала 4,2%, у 2012-му – 4, у 2013 році – 4,5 %, що є досить низьким показником порівняно з розвинутими країнами [4].

Із набуттям Україною незалежності розпочалася масова приватизація підприємств і установ. Однак інтелектуальний капітал враховано не було, що значно знизило вартість суб'єкта господарювання. Виникнення інституту інноваційної діяльності привело до реформування інституту оцінки, виникнення нових «правил гри» щодо визначення вартості інтелектуальних активів, з'явилися стандарти оцінки, оціночні структури. Однак стосовно науково-дослідних установ, то тут необхідне створення методик, побудованих на витратному підході, оскільки лише ті структури, що створюють інноваційний продукт, можуть детально визначити й обґрунтувати витрати на його створення.

Нова міра вартості – інтелектуальний капітал і методи його оцінювання – охоплює широке коло об'єктів, до яких належать і комерційні, й некомерційні, навіть державні установи, що може сприяти виникненню нової форми обміну, в якій вона використовується з метою торгівлі.

Створюються нові форми співпраці, які визначають умови договірних відносин між роботодавцем і працівником, між власником інтелектуальної власності та її одержувачем у користування – ліцензійні договори. Також з'являється такий вид доходу, як «пасивні доходи»: роялті, паушальні платежі.

Згідно з теорією прав власності основною функцією інститутів є зменшення витрат на трансфер технологій, інновацій (трансакції). А трудові договори, ліцензійні угоди в неокласичній теорії належить до трансакцій. Крім них, виокремлюють також інші трансакції, що виникають у процесі інноваційної діяльності: патентні дослідження; захист майнових прав і визнання авторства; захист від ухилянь щодо умов виконання контракту; оцінку; передачу технологій від однієї країни до іншої; освоєння нових технологій; проведення технологічного аудиту; маркетингові дослідження тощо.

Відповідно до Закону України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. №40 – це діяльність, що спрямована на використання та комерціалізацію результатів наукових досліджень і розробок та зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [19]. Тобто, без реалізації немає інновації. Важливою умовою реалізації інноваційного потенціалу є функціонування інституту ринку інновацій, основними складовими якого є ринок наукових кадрів, ринок науково-технічної інформації та інноваційної продукції.

У постіндустріальному суспільстві зростає попит на спеціалістів у галузі науки. Одним із джерел їх формування є цільова аспірантура, докторантура. Збільшується попит на науково-технічну інформацію, науковий консалтинг. У зв'язку з цим починають функціонувати різні семінари, симпозіуми, виставки, науково-практичні конференції, круглі столи, бізнес-семінари тощо.

На жаль, в Україні, як і в більшості країн колишнього Радянського Союзу, ринок наукової продукції й об'єктів інтелектуальної власності залишається на низькому рівні розвитку. Створення нових продуктів орієнтовано не на потреби споживача, а на реальні можливості установ, що їх продукують. Не сформовано належним чином механізми

технологічного аудиту, оцінки економічної ефективності науково-технічної продукції.

Під час комерційного використання інноваційної продукції важлива роль відводиться ринку наукової продукції, що являє собою синергію науково-технічної інформації, об'єктів інтелектуальної власності та попиту. Для його ефективного функціонування необхідно, щоб інформація про інновації була відкритою, що забезпечило б порівнянність даних. Для цього інвесторам, покупцям, іншим заінтересованим особам необхідно одержувати достовірну інформацію про активи, ціну, діяльність визначених суб'єктів господарювання. Дуглас Норт, один із основоположників неінституціоналізму, зазначає: «Загалом інститути зменшують невизначеність, структуруючи повсякденне життя» [12]. Наголошуючи на цьому, професор В.М. Жук констатує: «Бухгалтерський облік – чи не найголовніший інститут, який знижує невизначеність економічного середовища через формування певного інформаційного поля» [10, с. 18].

Ряд учених вбачають причинами змін бухгалтерського обліку вплив розвитку техніки, технологій, глобальної економіки і т.п. Можна стверджувати, що ті фактори, які привели до переходу від індустріального до постіндустріального суспільства, усвідомлення нового типу виробництва, визнання інноваційного типу розвитку підприємств як визначального, зумовили й необхідність змін у бухгалтерському обліку [22, с.178].

Листом Міністерства фінансів СРСР «Про ведення бухгалтерського обліку в акціонерних товариствах та товариствах з обмеженою відповідальністю» від 31.07.1990 р. № 99 вперше було акцентовано увагу на відображенні нематеріальних активів в обліку.

Хоча дані активи не мають матеріальної форми, однак у господарській діяльності вони відіграють значну роль. Їхню ціну неможливо достовірно визначити, що ускладнює завдання бухгалтерського обліку, оскільки відповідно до «неформальних інститутів» у головах бухгалтерів він пов'язаний із точністю та конкретністю. Тому обліковці докладають багато зусиль, щоб створити правила і норми правильного відображення «невідчутних активів» у звітності. Це тим більше

важливо, що з часом роль даних активів зростає, а в багатьох зарубіжних компаніях перевищує значення матеріальних активів.

Вирішення цих питань можливе через прийняття окремого галузевого стандарту обліку витрат на науково-дослідні розробки та інтелектуальних активів у бюджетному секторі економіки відповідно до Постанови КМУ від 16.01.2007 р. № 34 «Про затвердження Стратегії модернізації систем бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007–2015 роки», одним із заходів якої є запровадження національних положень (стандартів) бухгалтерського обліку в державному секторі та національних положень (стандартів) фінансової звітності в державному секторі [18].

Здійснення інвестицій в інноваційну сферу, понесення витрат на дослідження і розробки, набуття охоронних документів на об'єкти інтелектуальної власності, надання майнових прав у користування за ліцензійним договором зумовлюють побудову нової системи обліку, яка б враховувала ці нові активи. Інноваційний процес (від ідеї до її комерційного обігу) потребує від бухгалтерського обліку ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення, що зможе надати всі необхідні дані на кожному етапі створення та впровадження інноваційного продукту. Виникає необхідність в управлінні такою інформацією, що зумовлює внесення нових складових до системи бухгалтерського обліку. До цих складових можна віднести зміну нормативного поля, удосконалення методології, створення нових методик і проведення дієвої облікової політики.

Основною проблемою виходу України з кризи та вступу до Європейського Союзу є реформування контрольно-ревізійних підрозділів. Тому систему державного внутрішнього фінансового контролю (далі–ДВФК) необхідно змінювати.

Особливістю ефективної системи ДВФК є чітке розмежування фінансового менеджменту і контролю (ФМК) та внутрішнього аудиту [6, с. 83]. Застарілі інституційні уклади й нормативно-правова база призводять до слабкості контролю за суб'єктами державного сектору. За даними Державної фінансової інспекції України недоодержання фінансових

ресурсів унаслідок порушень за 2011–2013 рр. збільшилось на 243129,52 грн [5]. У зв'язку з цим необхідно приділити увагу діяльності бюджетних установ і посилити контроль за державними коштами.

У системі державного внутрішнього фінансового контролю важливим елементом є створення дієвого нормативно-правового забезпечення, яке б враховувало організацію внутрішнього аудиту, взаємодію усіх структурних підрозділів та незалежність спеціалістів у даному профілі. При запровадженні системи внутрішнього аудиту в бюджетних установах органи державного управління спираються на такі міжнародні документи: Стандарти аудиту Міжнародної організації вищих органів фінансового контролю (INTOSAI); Міжнародні стандарти аудиту (в Україні застосовуються з 2005 року); Міжнародні стандарти професійної практики внутрішнього аудиту, розроблені Інститутом внутрішніх аудиторів.

В Україні основні засади здійснення внутрішнього контролю і внутрішнього аудиту та порядок утворення підрозділів внутрішнього аудиту визначаються Кабінетом Міністрів. Наразі наша держава відчуває необхідність у проведенні аудиту фінансово-господарської діяльності бюджетних установ і з цією метою запроваджено певне нормативно-правове поле: Бюджетний кодекс України від 08.07.2010 р. № 2456; Концепція розвитку державного внутрішнього фінансового контролю на період до 2017 року, затверджена розпорядженням КМУ від 24.05.2005 р. № 158; Порядок утворення структурних підрозділів внутрішнього аудиту та проведення такого аудиту в міністерствах, інших центральних органах виконавчої влади, їх територіальних органах і бюджетних установах, які належать до сфери управління міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, затверджені постановою КМУ від 28.09.2011 р. № 1001; Стандарти внутрішнього аудиту, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 20.10.2011 р. № 1219.

Проте збільшення зловживань щодо витрачання бюджетних коштів доводить про недосконалість регулювання діяльності внутрішнього аудиту бюджетних установ, по-

требу в запровадженні дієвої нормативної бази, відповідних концепцій, методик, методичних рекомендацій стосовно комплексних перевірок та окремих об'єктів у цілому. Адже нормативне регулювання внутрішнього аудиту бюджетних установ знаходиться на початковій стадії. Досі не прийнято Закон

України «Про внутрішній аудит». Діючі Стандарти й Концепція ґрунтуються на міжнародних нормативних актах, однак потрібно враховувати особливості національної бюджетної системи. Це питання також стосується науково-дослідних установ, що функціонують за рахунок бюджету.

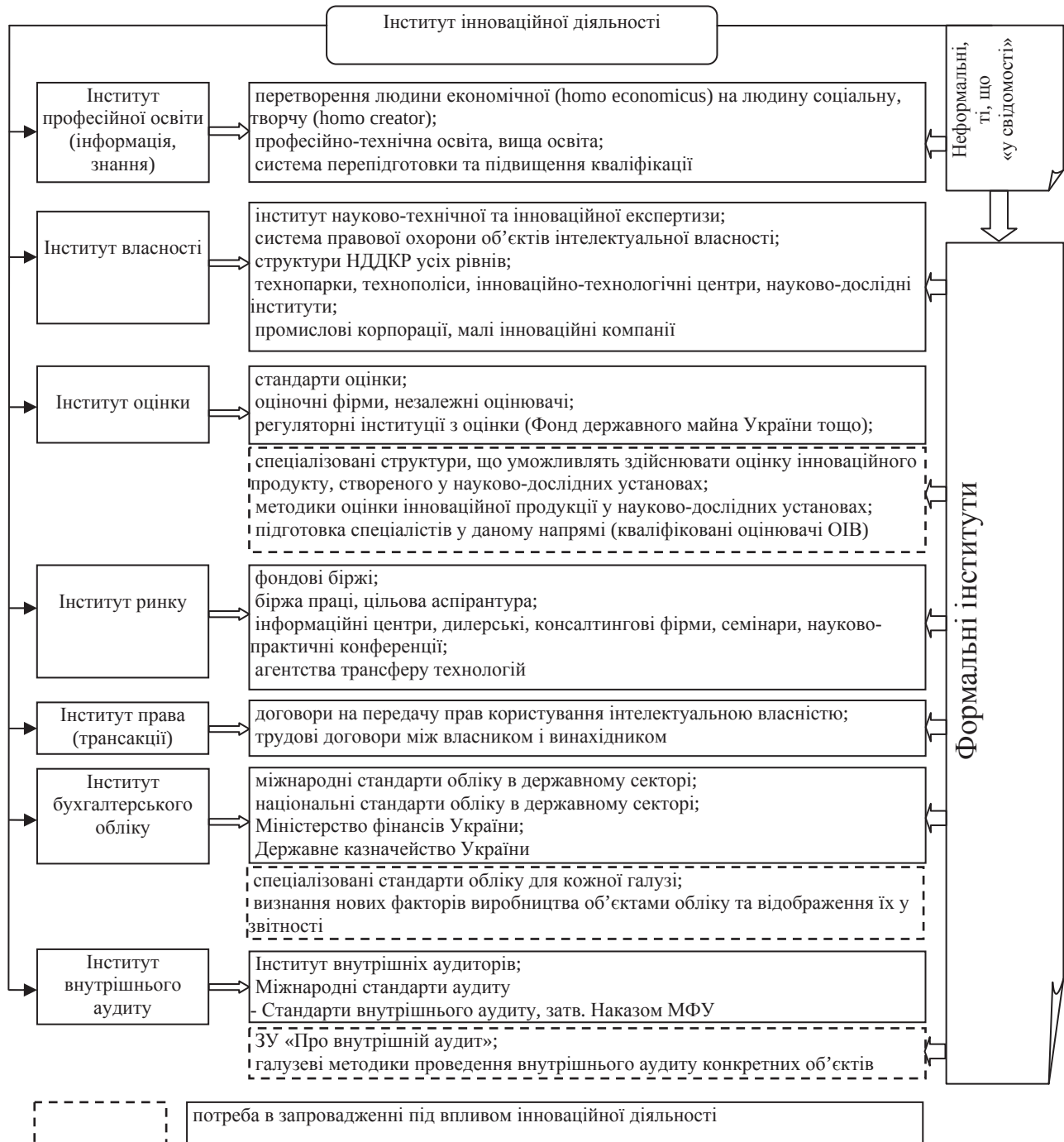

Рис. Модель впливу інноваційної діяльності на розвиток соціально-економічних інститутів України*

*Джерело: Розроблено автором.

Проаналізувавши твердження неоінституціоналістів і сучасних науковців, можна виділити інститути та їх складові, що взаємо-

діють з інститутом інноваційної діяльності й потребують реформування з огляду на інституційні зміни. На рисунку зображено мо-

дель впливу інноваційної діяльності на розвиток соціально-економічних інститутів України, що показує прямий зв'язок стану інституту бухгалтерського обліку з іншими інститутами.

Удосконалення вітчизняної системи бухгалтерського обліку та внутрішнього аудиту в бюджетних установах повинно передбачати реформування національних стандартів обліку і звітності на основі міжнародних, але враховуючи особливості українського інституціонального середовища.

Бухгалтерському обліку відводиться важлива роль у представленні інновацій як активу. Вона полягає, передусім, у формуванні достатнього обліково-аналітичного забезпечення інноваційної діяльності. На черзі прийняття методик з обліку інноваційної діяльності, їх комерційного використання, методик з планування обліку й калькулювання собівартості інноваційної продукції.

Висновки. Відповідно до постулатів «старого» і «нового» інституціоналізму в сучасному соціально-економічному просто-

рі найбільше розвивається інститут інноваційної діяльності, становлення якого впливає на реформування інститутів постіндустріального суспільства. Однак в обліку така діяльність та її результати не знаходять відображення на належному рівні. Враховуючи положення нормативно-правових актів і потреби ринкового середовища, розроблено модель взаємозалежності інноваційної діяльності й розвитку соціально-економічних інститутів України. У зв'язку з цим передбачено інституціональну корекцію інституту оцінки через запровадження методик оцінки інноваційної продукції саме в науководослідних установах. Під впливом інноваційної діяльності та віртуальної економіки інститут бухгалтерського обліку потребує розширення своїх меж визнанням нових, інтелектуальних активів і запровадженням відповідних галузевих стандартів їхнього обліку. Відповідно необхідні зміни у методології внутрішнього аудиту в науководослідних установах.

Список використаних джерел

1. Введение в институциональную экономику: учеб. пособие / [под ред. Д.С. Львова]. – М.: Издательство «Экономика», 2005. – 640 с.
2. Волков О.І. Економіка та організація інноваційної діяльності: підруч. / О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан. – [3-тє вид.]. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 662 с.
3. Волков О.І. Інноваційний розвиток промисловості України / [О.І. Волков, М.П. Денисенко, А.П. Гречан та ін.]; за ред.проф. О.І. Волкова, проф. М.П. Денисенка. – К.:КНТ, 2006. – 648 с.
4. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
5. Державна фінансова інспекція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dkrs.gov.ua/kru/uk/publish/article/101039>.
6. Дрозд І.К. Міжнародні стандарти внутрішнього аудиту державного сектору. Ч.2 / І.К. Дрозд, О.О. Чечуліна. – К.: Аграр. наука, 2009. – 192 с.
7. Edvinsson, L. and Malone, M.S. (1997) Intellectual Capital: Realizing your Company's True Value by Finding Its Hidden Brainpower, Harper Business, New York, NY.
8. Economics of Industrial Research and Innovation [Electronic resource]. – Mode of access: <http://iri.jrc.ec.europa.eu/reports>
9. Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр.: Послання Президента України до Верховної Ради України // Уряд. кур'єр. – 2002. – № 100.
10. Жук В.М. Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 14–22.
11. Крупка М.І. Організаційно-правове забезпечення фінансування інноваційного розвитку економіки України / М.І. Крупка, К.О. Ільїна // Вісн. Нац. ун-ту «Львів. політехніка». – 2008. – № 628. – С. 165–172.
12. North, Douglass C. Forthcoming. "Institutions, Transaction Costs, and the Rise of Merchant Empires". In Tracy, James D. (ed.). The Political Economy of Merchant Empires. Cambridge: Cambridge University Press.
13. Обучение рынку/ [под ред. С. Глазьева]. – М.: Экономика, 2004. – 466 с.
14. Патентні дослідження. Основні положення та порядок проведення: ДСТУ 3575-97. – [Чинний від 01-01-1998]. — К. : Держстандарт України, 1998. – 14 с.
15. Патентний формуляр. Основні положення. Порядок складання та оформлення: ДСТУ 3574-97. – [Чинний від 01-01-1998]. – К.: Держстандарт України, 1998. – 7 с.
16. Про ведення бухгалтерського обліку в акціонерних товариствах та товариствах з обмеженою відповідальністю: Лист Міністерства Фінансів СРСР від 31.07.1990 р. № 99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://business.admin.smolensk.ru/dokum/DocumShow>.
17. Про власність: Закон України від 07.02.1991 р. № 697 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/697-12>.

18. Про затвердження Стратегії модернізації систем бухгалтерського обліку в державному секторі на 2007-2015 роки: Постанова Кабінету міністрів України від 16.01.2007 р. № 34 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/34-2007>.
19. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 р. № 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/40-15>.
20. Про наукову і науково-технічну діяльність: Закон України від 13.12.1991 р. № 1977 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1977-12>.
21. Саблук П.Т. Інноваційна діяльність в аграрній сфері: інституціональний аспект: [моногр.] / [П.Т. Саблук, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2010. – 706 с.
22. Столярчук Н.М. Вплив інноваційної діяльності на інститут бухгалтерського обліку/ Н.М. Столярчук // Розвиток облікової і фінансової складових економічної науки та практики: зб. матер. VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (26-27 верес. 2013 р.; м. Київ) / відпов. за вип. Б.В. Мельничук. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 760 с. – С. 176–180.
23. Hodgson G.M. Reclaiming Habit for Institutional Economics // Journal of Economic Psychology. 2004. Vol. 25. No. 4. – P. 651-660.
24. Чухно А.А. Інституціонально-інформаційна економіка: підручник / [А.А. Чухно, П.М. Леоненко, П.І. Юхименко]; за ред. акад. НАН України А.А. Чухна. – К.: Знання, 2010. – 688 с.
25. Шпикуляк О.Г. Інституціоналізація інноваційної діяльності в аграрній сфері економіки / О.Г. Шпикуляк // Облік і фінанси АПК. – 2010. – № 3. – С. 114–117.
26. Schumpeter, Joseph A. 1934. The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Interest and the Business Cycle. Cambridge: Harvard University Press

Стаття надійшла до редакції 22.06.2015 р.

* * *

Новини АПК

Забезпечення сільгосптоваровиробників мінеральними добривами серед пріоритетних завдань Мінагрополітики України

"Відповідно до заявки сільгосптоваровиробників потреба у мінеральних добривах для проведення осінньо-польових робіт становить 614 тис. т поживних речовин, у тому числі: азотної групи – 327 тис. т, фосфорної – 156, калійної – 131 тис. т", – повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Враховуючи перехідні залишки (станом на кінець серпня 2015 р.) в сільськогосподарських підприємствах є майже 395 тис. т поживних речовин мінеральних добрив (64% до заявки), в т.ч. азотних – 204 тис. т., або 62% (у 2014 р. – 64%), фосфорних – 108 тис. т., або 69% (у 2014 р. – 67%), калійних – 83 тис. т., або 63% до заявки (у 2014 р. – 61%).

Для успішного проведення посівної кампанії господарствам необхідно придбати ще близько 146 тис. т поживних речовин, або 421 тис. т азотних добрив у фізичній вазі.

Ситуація на ринку мінеральних добрив досить складна. В зоні проведення АТО знаходяться хімічні підприємства ПрАТ «Севєродонецьке об'єднання «Азот» та ПАТ «Концерн Стирол» і тому з відомих обставин не працюють. Крім того, через зупинку вітчизняних хімічних підприємств, зокрема Черкаського ПАТ «Азот» та ПАТ «Рівнеазот», виникла вкрай несприятлива ситуація з постачанням мінеральних добрив.

За ініціативою Мінагрополітики України, у серпні поточного року відбулася міжвідомча нарада за участю представників Уряду, Національного банку України, Антимонопольного комітету України, керівників вітчизняних хімічних підприємств, основних дистриб'юторів мінеральних добрив, громадських організацій сільськогосподарських товаровиробників та вітчизняних хімічних підприємств, на якій розглянуто питання функціонування ринку мінеральних добрив та забезпечення сільгосптоваровиробників мінеральними добривами азотної групи під урожай 2016 року.

"Мінагрополітики докладе максимум зусиль для забезпечення господарств мінеральними добривами. Серед запропонованих Міністерством рішень – врегулювання питання відновлення роботи підприємств Черкаський ПАТ "Азот" та ПАТ "Рівнеазот", зупинення дії рішення Міжвідомчої комісії з міжнародної торгівлі про встановлення антидемпінгового мита на аміачну селітру, віднесення мінеральних добрив до групи "життєво необхідних" товарів, скасування 5% додаткового імпортного збору на зазначений товар. Пропонуємо законодавчо врегулювати спрощення процедури реєстрації мінеральних добрив за групою товарів (КЗЕД 3102-3105) до 14 днів", – наголосив Міністр Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.111.66:631.1.017.3

В.П. РЯБОКОНЬ, доктор економічних наук,
професор, член-кореспондент НААН,
головний науковий співробітник
Національний науковий центр
«Інститут аграрної економіки»

Проблеми формування соціально-економічних умов розвитку українського села

Постановка проблеми. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку українського села виникає ряд проблем як на макро-, так і на мікрорівнях, які потребують розв'язання, а також завершення відходу від витратної до ресурсозберігаючої економіки. При цьому слід враховувати, що складові виробництва – праця, земля та виробничий потенціал – перебувають у виснажливому стані. Це наслідок того, що економічна політика держави щодо аграрного сектору не мала достатнього обґрунтування, системності у розв'язанні назрілих проблем, а тому її вплив на розвиток аграрного виробництва виявився недостатнім. Крім ряду об'єктивних причин, прорахунки як у стратегії, так і в тактиці здійснення реформ, неузгодженість практичних дій з теорією розбудови аграрного сектору в умовах переходу до ринку призвели до кризових явищ, які фактично охопили всю аграрну сферу.

Назріла необхідність поглибленого аналізу процесів, які відбуваються в аграрній сфері, метою якого є обґрунтування засад розвитку сільськогосподарського виробництва, комплексна розробка заходів та їх реалізації щодо подолання кризової ситуації, відновлення виробничого потенціалу й нарощування агропромислової продукції, органі-

заційної та структурної перебудови аграрної сфери в напрямі освоєння ринкової системи господарювання, розв'язання назрілих проблем соціального розвитку села.

Створення повноцінного соціально-життєвого середовища в сільській поселенській мережі займає особливе місце в державній аграрній політиці. Водночас із ряду об'єктивних і суб'єктивних причин на селі відбувся глибокий соціальний занепад, який пояснюється, передусім, прорахунками в проведенні державної аграрної політики, відсутністю необхідних джерел фінансування, а також належного контролю за виконанням законодавчих та нормативних актів з питань соціального розвитку села.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам формування соціально-економічних умов розвитку сільської поселенської мережі приділено значну увагу в працях вітчизняних учених, зокрема О.Г. Булавки [1], Ф.А. Важинського [2], К.В. Васильківської [3], І.Ф. Гнибіденка [4], В.С. Дієсперова [5], М.М. Ігнатенка [6], М.Ф. Кропивка [8, 12], Ю.О. Лупенка [8], М.Й. Маліка [8, 12], О.І. Павлова [7], І.В. Прокопи [9], П.Т. Саблука [10], М.С. Тетаревської [15], В.В. Юрчишина [16] та інших.

Мета статті – обґрунтувати сутність проблем формування соціально-економіч-

них умов розвитку українського села, охарактеризувати причини його занепаду, визначити шляхи відновлення і збереження сільської поселенської мережі.

Виклад основних результатів дослідження. Соціально-організаційною формою історичної появи, формування й розвитку селянства під впливом значних змін у сукупності багатьох природних і суспільних чинників є українське село, яке характеризується територіальним розселенням самобутнього населення з відображенням певних особливостей соціально-побутових умов та традицій. Сільські жителі у переважній більшості мешкають відособлено в оселях сімейної забудови, розташованих у поселенській мережі.

Формування соціально-економічних умов розвитку села разом з організаційно-технологічними особливостями аграрного виробництва, в якому основним засобом є земля, а предметом праці – сукупність сільськогосподарських культур і видів продуктивних тварин, створюють специфічний спосіб життя сільського населення держави, що знаходиться в основі організації аграрного виробництва як сектора господарського комплексу країни.

Аграрний сектор є однією з найважливіших складових економіки. Він забезпечує продовольчу безпеку держави, формує 18,5% валового внутрішнього продукту, посідає значне місце у товарній структурі експортних поставок. При цьому слід враховувати, що сільське господарство активно впливає на розвиток інших важливих галузей, які виготовляють для цієї сфери суспільної діяльності та країни засоби виробництва і споживають продукцію аграрної сфери як сировину.

На початок 2014 року нараховувалося 27 385 сільських населених пунктів. Чисельність сільського населення становила 14,1 млн осіб, або 31,0 % від усього наявного населення. Серед сільського населення 3,6 млн – це працюючі, причому 54,8% із числа зайнятих працювали за межами свого населеного пункту, з них 67,1% – у містах і селищах міського типу. Причому з 2005 року на 119,0 тис. осіб, або в 2,4 раза, збільшилася чисельність працюючих за кордоном –

усього 205,2 тис. осіб. Фактично ця цифра набагато більша. За місцем реєстрації проживання працює 1,6 млн сільських жителів, з них 35,3% зайняті у сільському господарстві, мисливстві та пов'язаних з ними послугах. Серед населення працездатного віку 2,9 млн осіб не працювали і не навчалися. В особистому селянському господарстві зайнято 3,2 млн осіб, що на 26,9 % більше проти 2005 року.

Таке становище пояснюється, передусім, труднощами із працевлаштуванням. Із року в рік знижується трудова зайнятість на селі. Так, з 2000 по 2013 рік чисельність найманих працівників у сільському господарстві скоротилася з 2,7 млн до 661,4 тис. осіб.

Важливим чинником, який впливає на зайнятість у сільській місцевості, є наявність господарюючих суб'єктів. Водночас у понад третині населених пунктів (34,2%) відсутні будь-які суб'єкти господарської діяльності. Нинішній стан українського села, його соціально-економічної інфраструктури, культурно-побутові умови населення, рівень оплати праці потребують здійснення невідкладних і разом із тим радикальних організаційно-економічних, техніко-технологічних, а також політично-правових державних заходів, спрямованих на докорінні зміни у розвитку сільської поселенської мережі, на цілковиту перебудову у свідомості суспільства ролі та значення сільської категорії населення як у сучасній, так і в стратегічній перспективі формування високоцивілізованої держави.

У виробничій сфері України спостерігається досить стрімка тенденція до деіндустріалізації сільського господарства. Основні засоби галузі з 2000 по 2013 рік зменшилися на 23,1%. Частка інвестицій у сільське господарство в господарському комплексі країни скоротилася з 1990 по 2013 рік на 14,2%. Забезпечення аграрного виробництва машинно-тракторним парком не перевищує 45-50% потреби. До того ж понад 90% технічних засобів потребує невідкладної заміни внаслідок їх фізичної зношеності. Усе це призвело до того, що виробництво сільськогосподарської продукції у 2013 році порівняно з 1990-м зменшилося на 10,6%, а в сільськогосподарських підприємствах – у

півтора раза. При цьому значно знизився рівень споживання основних видів продукції на душу населення. Так, якщо у 1990 році споживання м'яса й м'ясопродуктів на одну особу за рік становило 68,2 кг, молока і молочних продуктів – 373,2, риби та рибних продуктів – 17,5, хлібопродуктів – 141,0, цукру – 50,0 кг, то у 2013 році ці показники становили – відповідно 56,1; 220,9; 14,6; 108,4; 37,1 кг.

На селі спостерігається втрата економічного інтересу сільських товаровиробників. Протягом тривалого періоду середньомісячна заробітна плата в сільському господарстві залишається найнижчою з усіх галузей національного господарства. У 2013 році середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві становила 2340 грн, або 71,6 % від заробітної плати в цілому по країні, 62,1 – від промисловості, 68,4 – від транспорту, 37,3% – від фінансів і страхової діяльності.

Аналіз переконливо доводить, що впродовж тривалого періоду відбувається деградація українського села, поглиблюється негативна демографічна його ситуація, щорічно зникають із карти держави сільські поселення. Так, тільки з 2005 по 2013 рік кількість сільських населених пунктів зменшилася на 962 од. Із загальної кількості сільських населених пунктів не мали населення й не були зняті з обліку: у 2001 році – 151, 2005-му – 227, 2013 році – 369 сіл. У переважній більшості сіл культурно-побутові умови не відповідають сучасним вимогам цивілізованого суспільного буття. Це стосується рівня забезпечення сільських жителів житлом, послугами медичного обслуговування, комунальної сфери, дитячими, освітянськими, культурними закладами, засобами дорожнього сполучення.

Зокрема, істотного поліпшення потребують житлові умови сільського населення: 14,3% житлових будинків побудовано до 1943 року, 50,6 – у період із 1944 до 1970 року, 27,4 – із 1971 до 1990 року й тільки 7,7% сільського житла споруджено за останні 24 роки. Лише 37,4% будинків побудовано з цегли, решта – з недовговічних матеріалів, дахи 37,2 тис. будинків вкриті соломою, очеретом і толем; 5,7% будинків

(336,7 тис.) використовувалися сезонно, а 602,6 тис. – пустували, що порівняно з попереднім обстеженням (2005 р.) більше – відповідно на 10,1 та 20,8%. Скорочення будівництва житла пояснюється не тільки складнощами в забезпеченні забудовників будівельними матеріалами, підвищенням цін на них, а, передусім, зниженням рівня життя сільського населення.

Для подальшої активізації індивідуального будівництва на селі необхідно створити відповідні передумови, основними серед яких є формування контингенту потенційних забудовників, гарантоване забезпечення їх матеріалами, послугами транспорту і спеціальними будівельними бригадами. Потребують вирішення питання надання індивідуальним забудовникам пільгових довгострокових державних кредитів, як це передбачено чинним законодавством. Залишається нерозв'язаною проблема побутового облаштування сільського житлового фонду. Лише 38,5% будинків мають центральне опалення, 26,3 – водопровід, 22,4 – каналізацію, 12,2 – гаряче водопостачання, 52,9 – користується природним, 30,5% – скрапленим газом. За даними обстеження 112,4 тис. жителів 442 населених пунктів користуються привізною водою, найбільша кількість таких пунктів у Дніпропетровській, Миколаївській, Запорізькій областях.

У 6,7 тис. сільських населених пунктів із чисельністю жителів 2,2 млн осіб відсутні дороги з твердим покриттям, причому 661 сільський населений пункт знаходиться від таких доріг на відстані більше 10 км. Твердим покриттям забезпечено 47,8% сільських вулиць, а освітленням – лише 22,0% із них.

Економічна криза стала також причиною значного руйнування мережі культурно-побутових закладів сільської соціальної інфраструктури, об'єктів освітянського, лікувально-оздоровчого та спортивного призначення. У 66% сільських населених пунктів відсутні дошкільні дитячі заклади, у 55,6% населених пунктів, які мають дітей віком 7-16 років, – шкіл. Причому 60,5% сільських населених пунктів, які не мають дошкільних дитячих закладів і 67,0% пунктів, в яких відсутні школи, знаходяться на відстані відповідно від 3 до 10 км від населених пунк-

тів, де ці заклади є. За останні дев'ять років на 11,7% скоротилася кількість діючих за призначенням шкіл. Що стосується охорони здоров'я, то 27,0% сільських населених пунктів не мають лікувальних закладів та пересувного обслуговування, 35,5% – знаходяться на відстані від 3 до 10 км, де такі заклади є. Станом на 1 січня 2014 року в сільських населених пунктах діяла 221 лікарня, 13,5 тис. фельдшерсько-акушерських пунктів, що менше проти 2005 року – відповідно на 519 і на 1,2 тис; 18,8% лікарень, 21,8 – амбулаторій, 22,2 – фельдшерсько-акушерських пунктів, 9,7% станцій швидкої допомоги потребують капітального ремонту.

У сільських районах практично відсутня служба швидкої допомоги, не розвинена мережа аптек та аптечних кіосків, а у діючих – різко зросли ціни на ліки, заклади не укомплектовано медичним персоналом, передусім через незадовільні матеріальні й побутові умови. Забезпеченість сільських жителів лікарями в 1,5-2 рази нижча, ніж міських. Навантаження на одного дільничного лікаря на селі становить 4-5 тис. жителів проти 1,5-1,7 тис. осіб у місті. Все це негативно впливає на організацію забезпечення охорони здоров'я селян і є однією з причин того, що, починаючи з 1990 року, щорічний коефіцієнт смертності на 1000 наявного населення у сільській місцевості фактично на понад п'ять пунктів вищий, ніж у міській місцевості.

Не відповідає сучасним вимогам також матеріально-технічна база культурних установ, через низький платоспроможний рівень селян у більшості з них втрачено інтерес до існуючих форм проведення дозвілля й відпочинку. У зв'язку з цим, а в основному через відсутність необхідного фінансування, почався процес скорочення мережі клубів, будинків культури, бібліотек і кіноустановок. Порівняно з 2005 роком кількість населених пунктів, на території яких знаходилися клуби й будинки культури, бібліотеки, кіноустановки, зменшилася – відповідно на 1,3, 2,8% і майже втричі. Серед усіх сільських населених пунктів не мають клубів та будинків культури 42,3%, бібліотек – 49,1%. Крім того, потребують капітального ремонту 40,2% клубів і будинків культури, 22,9 – бібліотек, 19,2 – кіноустановок, від-

повідно 4,5; 1,2 та 1,2% знаходяться в аварійному стані.

Багато нерозв'язаних проблем також у сфері побутового обслуговування сільського населення. Нині перелік побутових послуг налічує понад 800 видів. Проте із 36 основних видів послуг жителям села надається лише п'ять-сім. Останніми роками спостерігається тенденція до згортання сільської мережі побуту. Станом на 1 січня 2014 року 99,3% населених пунктів не мають будинків побуту, 99,3 – комплексних приймальних пунктів, 98,0% – інших підприємств служби побуту. Внаслідок некерованого та стихійного проведення реформ у сфері побуту, а також передачі підприємств служби побуту до комунальної власності, обсяг надання послуг населенню різко зменшився. Мають місце й певні зміни в її структурі. Стимульним фактором розвитку служби побуту на селі є слабка матеріально-технічна база, низька забезпеченість кваліфікованими кадрами; 13,6% будинків побуту потребують капітального ремонту, із них – 50,0% у Чернігівській, 40,0 – у Дніпропетровській, 33,3% – у Сумській, а в Тернопільській, Херсонській, Рівненській областях – відповідно 42,9; 25,0; 18,2% будинків побуту знаходяться в аварійному стані.

Значно відстають від існуючих потреб і темпи розвитку торгівлі в сільській місцевості. Торговельна мережа представлена в основному дрібними магазинами з обмеженим асортиментом продовольчих та промислових товарів; 30,1% сільських населених пунктів не мають стаціонарних торговельних закладів, майже 16% розташовані в пристосованих приміщеннях, 2,8% потребують капітального ремонту.

Отже, нинішній соціальний стан українського села знаходиться в критичній фазі, яка тягне за собою дестабілізацію всього господарського комплексу. Основними причинами такого стану є недостатня увага державних органів влади до проблем села, розвитку сільських територій, повільного, а в ряді випадків незадовільного проведення реформування аграрного сектору.

Практично зруйновано організаційний механізм державного інвестування розвитку соціальної інфраструктури на селі. Бюджет-

ні асигнування на утримання закладів соціальної сфери у сільських поселеннях значно скоротились і не забезпечують їхнього нормального функціонування. При цьому спостерігається значна нестача виділених у бюджеті коштів на соціальний розвиток сільських населених пунктів. Із передачею об'єктів соціальної сфери на бюджетне фінансування місцевих органів самоврядування ситуація не змінилася - у них відсутні для цього кошти. Водночас переважна більшість нових організаційно-правових формувань, фактично усі агрохолдинги, самоусунулися від фінансування соціальної сфери села.

Для здійснення заходів щодо відродження й розвитку українського села, насамперед, необхідно подолати нинішній стан у соціальній інфраструктурі та головне — усунути причини, які зумовили її занепад. Тут важливого значення набуває досягнення збалансованих міжбюджетних відносин, поєднання виділення фінансових ресурсів із державного бюджету й коштів із місцевих бюджетів. Причому необхідно досягти таких обсягів асигнування, які забезпечать усі потреби розвитку соціальної інфраструктури на селі. Для цього потрібна реальна підтримка держави щодо бюджетного інвестування відновлення та розвитку соціальної сфери на селі в обсягах, передбачених Законом України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві".

Подальший розвиток галузей соціально-культурного й побутового призначення потребує створення нових формувань, які б певною мірою забезпечували сільське населення соціальними послугами у ширшому асортименті та якості. Формування й ефективне використання системи організаційно-економічних форм і методів відтворення умов життя сільського населення повинно стати складовою частиною аграрної політики держави.

На сучасному етапі чітко окреслюються дві тісно пов'язані проблеми — з одного боку, в українському селі назрів до виконання великий обсяг організаційно-економічних заходів та матеріало- і трудомістких робіт, спрямованих на створення й розвиток високопродуктивного сільського господарства на засадах докорінної

соціально-економічної перебудови українського села; а з іншого боку, на селі є в наявності великий трудовий потенціал, не зайнятий продуктивною працею. Значна його частина, як уже було сказано, в пошуках зайнятості та заробітку для існування емігрує в інші країни.

Назріла реальна доцільність створення із числа безробітних сільських жителів працездатного віку, в основному в районних територіальних межах, громадських трудових виробничих кооперативів для здійснення комплексу будівельно-монтажних й інших видів робіт по будівництву мережі сучасних доріг, виробничо-технологічних комплексів у суспільному секторі аграрного виробництва, об'єктів соціально-культурного призначення, а також різних господарських приміщень і споруд для приватних формувань та господарств населення, широкого надання комунальних послуг селянам. Створення і діяльність громадсько-виробничих кооперативів можливі за істотної підтримки держави та банківської системи фінансування цих формувань. Однією з важливих умов успішного функціонування сільських кооперативних структур є забезпечення високої оплати праці їхніх членів, не нижче рівня оплати кваліфікованих робітників провідних промислових галузей. Беручи до уваги великий обсяг різновекторного характеру будівельно-монтажних й інших видів робіт у системі громадської кооперації, слід мати проектно-архітектурні структури для розробки проектів створення господарсько-соціальних агромереж.

Кооперативна форма організації соціально-економічної перебудови і розвитку українського села має стати пріоритетним напрямом нової аграрної політики держави, важливим засобом подолання безробіття сільського населення, значного підвищення його добробуту та культурно-побутового рівня. З цією метою в кооперативній системі необхідно організувати постійно діючу школу підготовки кваліфікованих працівників масових робітничих професій, з яких у перспективі формувати спеціалізовані холдингові компанії. В їх складі слід створювати проектно-конструкторські фірми для здійснення виваженої будівельно-технологічної політики на селі. В державі

назріла невідкладна проблема створення сільськогосподарської будівельної індустрії, яка б могла поставляти селу сучасні будівельні конструкції й матеріали.

Важлива роль і значення українського села у стабілізації економіки країни потребує розроблення на державному рівні стратегії перспективного розвитку всієї сільської території з визначенням пріоритетних галузей, переведення агропромислового виробництва на інноваційну модель.

Беручи до уваги різновекторний характер діяльності громадських виробничих кооперативних формувань, їх доцільно об'єднати на рівні держави в кооперативний союз, створивши центральний відомчий розпорядчо-управлінський орган. В його функції слід включити розроблення стратегії розвитку сільських територій, проектів створення матеріально-технічної бази, визначення загальної потреби матеріальних ресурсів.

Уже нині в країні дедалі більшого розвитку набувають процеси, пов'язані з формуванням суспільного усвідомлення об'єктивної необхідності соціально-економічної й техніко-технологічної перебудови українського села, його аграрної сфери виробництва у пріоритетну галузь господарського комплексу країни. Варто зазначити, що у різний час здійснено ряд спроб щодо опрацювання організаційно-економічних програм відродження та розвитку українського села й сільськогосподарського виробництва. Проте їх основні положення, як і ряду законодавчих та нормативних актів, здебільшого залишилися не реалізованими.

Враховуючи надзвичайно велике значення селянства й роль аграрної сфери виробництва у забезпеченні людської спільноти високоякісними харчовими продуктами, розвиток визначальних факторів життєдіяльності людей об'єктивно потребує постійного відтворення належних умов для їхнього ефективного функціонування. Нині це стає важливою складовою стратегії формування нової державної аграрної політики в Україні. Основна її сутність повинна бути спрямована на законодавче схвалення та організацію практичного здійснення глибокої перебудови українського села у напрямі створення і розвитку пріоритетної сфери за-

безпечення всіх жителів країни високоякісними продовольчими ресурсами та переробної промисловості сировиною, входження її в число провідних держав із формування продовольчого достатку населення.

За цих умов важливим перспективним напрямом розвитку сільських територій має стати створення агломерацій як нових соціально-економічних формувань, у яких тісно поєднуються організаційно-технологічна діяльність сільських поселень у зоні виробництва сільськогосподарської продукції, організації її заготівлі, транспортуванні й зберіганні зі сферою промислової переробки, випуску та реалізації готових до споживання харчових продуктів. Тут особливого значення набуває створення в межах конкретної поселенської структури соціально-побутової зони, де розміщуються ко-теджний житловий фонд, повний набір необхідних об'єктів соціальної інфраструктури — дошкільні, шкільні, медично-оздоровчі заклади, торговельні, побутові, обслуговуючі, спортивно-розважальні, інші організації.

В агломераційних структурах потрібно створити належні умови для організації виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції, її безвідходної переробки для випуску високоякісних продовольчих товарів. Разом з тим слід передбачити забезпечення комфортних умов праці й відпочинку всіх працюючих та їхніх сімей.

Формування нових територіально-поселенських агломерацій повинно здійснюватися на засадах застосування перспективних матеріально-ресурсних засобів й інноваційних технологій. У зв'язку з цим необхідне поглиблення теоретико-методологічних досліджень створення і функціонування агропромислово-соціальних агломерацій, розробки проектів практичної реалізації виробничо-соціальної перебудови українського села.

Аналіз історизму становлення й розвитку агропромислового виробництва, формування та розвитку сільської поселенської мережі, її соціального наповнення є підставою для обґрунтування на довготривалий період перспективних напрямів докорінної перебудови цієї надзвичайно важливої сфери суспільного буття. Державна аграрна політика й здійснення аграрної реформи може мати успіх і привести до позитивних результатів

тільки за обставин розв'язання соціальних проблем на селі, створення реальних умов для істотного поліпшення життєвого рівня населення. Разом із тим визначальним у розвитку соціальної сфери, важливим джерелом забезпечення істотних змін у соціальних умовах працівників села, безперечно, є розвиток виробничої сфери, створення конкурентоспроможного високоефективного аграрного виробництва. Основною сутністю визначення стратегії розвитку агропромислових галузей як складових господарської системи країни повинен бути комплексний характер розв'язання економічних і соціальних проблем. Їхня важливість потребує розв'язання не в черговому порядку – спочатку економічні, а потім соціальні, а вимагає надати кожній із них пріоритетного значення, при цьому позачерговість здійснення відповідних заходів протягом довготривалого часу.

Висновки. Формування соціально-економічних умов розвитку українського села на сучасному етапі вимагає посилення ролі держави в системі аграрних відносин, яка визначається, передусім, проведенням ефек-

тивної аграрної політики, яка є потужним чинником не тільки економічного, а й соціального розвитку сільської поселенської мережі. Проте відсутність саме такої ефективної аграрної політики, незадовільні умови праці та побуту селян негативно впливають на поселенську мережу і потребують обґрунтованого визначення стратегічних напрямів функціонування соціальної сфери й удосконалення економічного механізму регулювання її розвитку. Насамперед це стосується формування повноцінного життєвого середовища, забезпечення економічних і соціальних інтересів сільського населення, комплексного розвитку сільських територій. Важливо також створювати умови для зупинення спаду та забезпечення нарощування обсягів виробництва, відновлення внутрішнього і зовнішніх ринків продовольства, прискорення соціально-економічних перетворень на селі. Державна аграрна політика повинна бути спрямована на переоцінку ролі села й сільського господарства в економічному розвитку, підвищення ролі та значимості сільських територій у житті суспільства.

Список використаних джерел

1. Булавка О.Г. Соціальна паспортизація сіл України – основа розвитку сільських територій / О.Г. Булавка // Економіка АПК – 2013. – №2. – С.78.
2. Важинський Ф.А. Сільський розвиток / Ф.А. Важинський // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2010. – Вип. 20.5.
3. Васильківська К.В. Соціально-економічні аспекти розвитку сільських територій / К.В. Васильківська // Регіональна економіка. – 2009. – №2. – С. 142–148.
4. Гнибіденко І.Ф. Сільська соціальна інфраструктура: аспекти розвитку та зайнятості населення / І.Ф. Гнибіденко // Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – К., 2003. – 54 с.
5. Дієсперов В.С. Сільські території як об'єкти організації економічної діяльності / В. С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 5. – С. 56-64.
6. Ігнатенко М.М. Соціально-економічний розвиток сільських територій: моногр. / М.М. Ігнатенко. – Херсон: Айлант, 2010. – 238 с.
7. Павлов О.І. Сільські території України: функціонально-управлінська модель : моногр. / О.І. Павлов. – Одеса : Астропринт, 2009. – 344 с.
8. Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 40 с.
9. Прокопа І. Сільські території України: дослідження і регулювання розвитку / І. Прокопа // Економіка України. – 2007. – № 6. – С.50–59.
10. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій – запорука відродження аграрної України / П.Т. Саблук // Вісн. аграр. науки. – 2006. – № 5. – С. 21–23.
11. Славкова О.П. Розвиток сільських територій: теорія, методологія, практика : [монографія] / О.П. Славкова. – Суми : [Сум. нац. аграр. ун-т], 2010. – 330 с.
12. Соціально-економічні засади розвитку сільських територій (економіка, підприємництво і менеджмент): моногр. / М.Й. Малік, М. Ф. Кропивко, О.Г. Булавка; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 642 с.
13. Соціально-економічне становище сільських населених пунктів України. Стат. зб. – К., 2014.
14. Статистичний щорічник України за 2013 рік. – К.: ТОВ Вид-во "Консультант", 2014.
15. Тетаревська М.С. Рівень життя сільського населення: оцінювання та напрями поліпшення: моногр. / М. С. Тетаревська. – Одеса: ВМВ, 2007. – 298 с.
16. Юрчишин В.В. Сучасні аграрні перетворення в Україні / В.В. Юрчишин; НАН України, ДУ "Ін-т екон. та прогнозув. НАНУ". – К., 2013. – 424 с.

Стаття надійшла до редакції 29.07.2015 р.

*

*О.Г. БУЛАВКА, кандидат економічних наук,
завідувач відділу соціально-економічного розвитку
сільських територій
М.Р. КАПІНУС, науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Шляхи підвищення життєвого рівня сільського населення

Постановка проблеми. Ринкова трансформація економічних відносин, формування принципово нових виробничо-господарських структур у сільськогосподарському виробництві, утвердження селянина як ефективного приватного власника в аграрній сфері забезпечили певну стабілізацію та нарощування виробництва аграрної продукції. Проте означене відбувається в умовах постійного скорочення робочих місць та вивільнення великої частини працездатних селян із сільськогосподарського виробництва і, як наслідок, до розбалансованості трудових відносин, активізації створення тіньової форми зайнятості та поширення бідності на селі. Отже, виникає гостра необхідність подальшого вивчення причин цього й пошук нових шляхів створення ефективного ринку праці через соціальну переорієнтацію умов праці та проживання населення на селі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науково-прикладному дослідженню даних проблем присвятили свої наукові праці відомі вітчизняні вчені, як: Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік [12]; В.С. Дієсперов [2]; Е.М. Лібанова [7]; О.М. Бородіна, І.В. Прокопа [8,13]; В.П. Рябоконь [9]; П.Т. Саблук, Л.І. Курило [10]; М.Ф. Кропивко [6]; М.А. Хвесик, В.А. Голян [14]; Ю.Л. Когатько [5].

Серед найважливіших зарубіжних дослідників слід згадати В. Garry [15]; С. Perry [16].

Мета статті – оцінити сучасний стан і проблеми бідності на селі й обґрунтувати пріоритетні напрями їх розв'язання в сучасних умовах децентралізації та реформування самоврядування.

Виклад основних результатів дослідження. Аграрне виробництво завжди було й залишається основним джерелом доходів сільського населення. Але через скорочення робочих місць і низький рівень оплати праці у галузі переважна частина сільських мешканців змушена працевлаштовуватися в інших галузях економіки та, як правило, за межами села, а іноді залишаючи місця свого проживання назавжди. За статистичними даними, нині до 60% селян працюють поза межами села. Як наслідок, сільська поселенська мережа обезлюднюється і деградує.

Саме тому Законом України „Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” та Стратегією державної аграрної політики в Україні визначено комплексне розв'язання соціальних проблем на селі, зокрема, це підвищення життєвого добробуту селян через збільшення зайнятості й підвищення заробітної плати, стимулювання працевлаштування і закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, удосконалення пенсійного забезпечення його працівників, поліпшення надання послуг освіти, культури, охорони здоров'я та побутового обслуговування [4]. Визначено, що визначальними критеріями втілення державної аграрної й соціальної політики мають бути:

зайнятість працездатних жителів на селі не нижче середньої у країнах Європейського Союзу;

підвищення рівня середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства та доходів сільського населення до рівня не нижче середнього по інших галузях економіки держави;

споживання продуктів харчування на душу населення на рівні науково обґрунтованих норм.

Аналіз динаміки показників економічно активного населення і зайнятості на селі за останні роки показує, що їхні темпи дещо

уповільнюються, але ще продовжують мати тенденцію до зниження (табл.).

Економічна активність населення, зайнятість та оплата праці в сільському господарстві

Показник	2010	2011	2012	2013	2013 р. до 2010 р., %
Сільське населення, тис. осіб	14513,4	14412,2	14328,0	14089,6	97,1
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб*	6967,7	6971,9	6878,6	6908,0	99,1
у т.ч. працездатного віку	6091,7	6109,1	6125,1	6178,3	101,4
Зайняте населення на селі, тис. осіб	6474,2	6450,3	6370,7	6405,9	98,9
у т.ч. працездатного віку	5598,2	5587,6	5617,2	5676,3	101,4
Наймані працівники сільськогосподарських підприємств**	647,3	633,7	627,4	590,4	91,2

Джерело: * Економічна активність населення у 2013 році. – К.: Державна служба статистики, 2014. – С. 54.

** Сільське господарство України у 2013 році. – К.: Державна служба статистики, 2014. – С. 234.

Збільшення чисельності населення працездатного віку відбулося в основному за рахунок змін у пенсійному законодавстві – зокрема, поповненням його жінками пенсійного віку. Проте, незважаючи на поповнення ринку праці означеною категорією на 1,4%, найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах за цей період зменшилося на 8,8%. Тобто, на фоні відносно дещо позитивних тенденцій та пожвавлення активності й зайнятості на селі зайня-

тість найманих працівників у сільськогосподарських підприємствах продовжує з року в рік знижуватися.

Як показують дані, за 2002–2013 роки сукупні ресурси сільського населення суттєво (майже у 9 разів) зросли (рис. 1). Ще більшими темпами зростали грошові доходи селян: у 2013 році з розрахунку на одного члена домогосподарства вони становили 1599 грн, або в 11 разів більше, ніж у 2002 році [1].

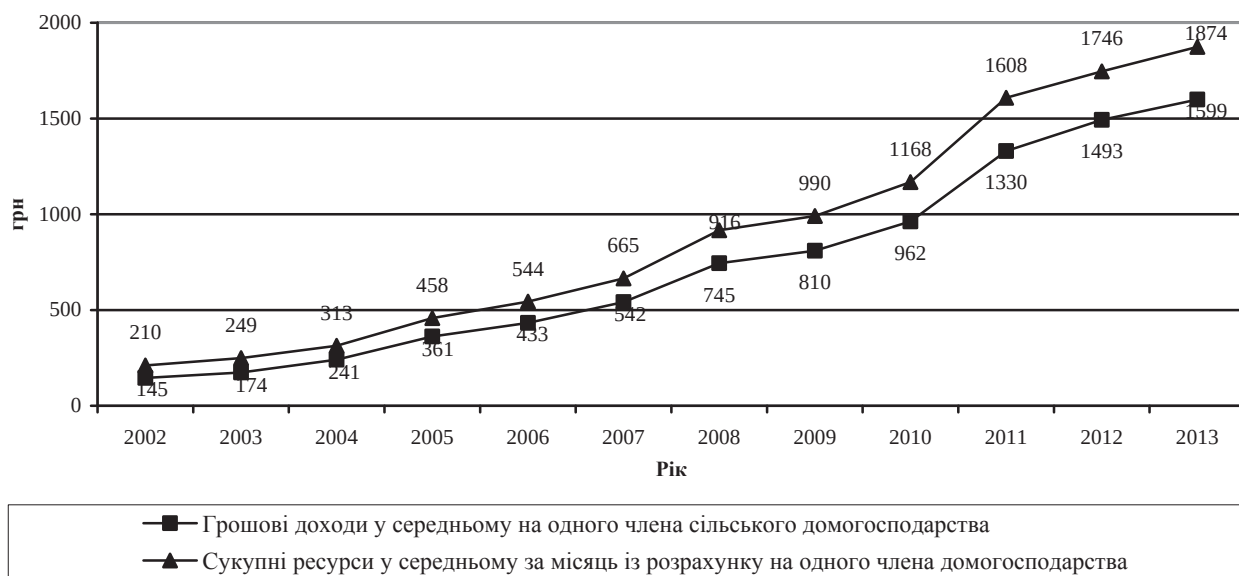

Рис. 1. Динаміка грошових доходів та сукупних ресурсів (у середньому на місяць у розрахунку на одного члена сільського домогосподарства, грн) *

* Джерело: Розраховано за даними Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2000–2013 роки.

Але ж порівнюючи грошові доходи сімей у селі та місті, бачимо, що з розрахунку на одного сільського мешканця вони становлять лише 77 % доходів міського жителя

(рис. 2). Найсуттєвішою була різниця у 2008 році, де доходи селян у співвідношенні до жителів міста були найнижчими (лише 68 %).

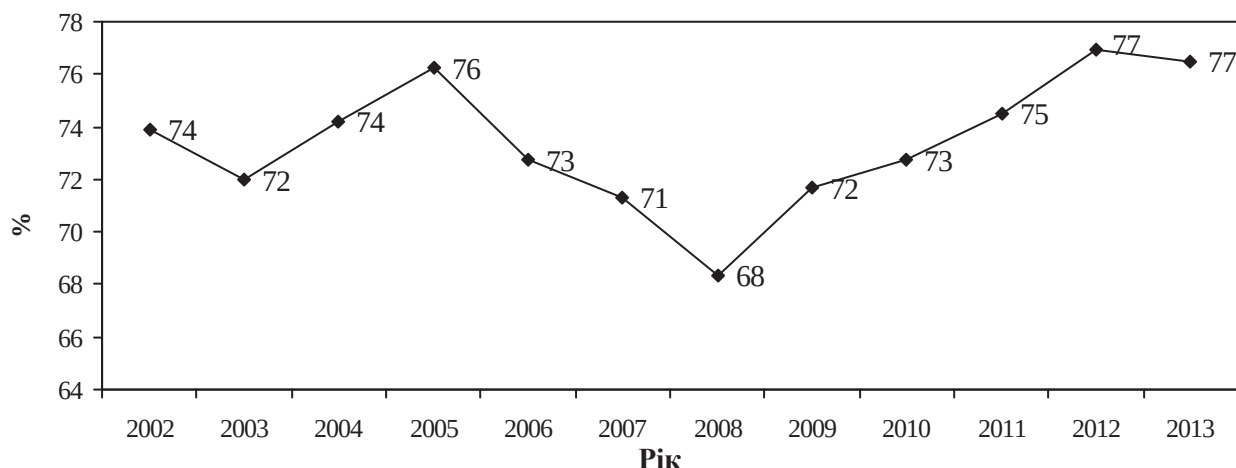

Рис. 2. Співвідношення грошових доходів у середньому на одного члена сільського домогосподарства із грошовими доходами одного члена міського домогосподарства, %

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2002–2013 роки.

У країнах із ринковою економікою основним джерелом наповнення доходів домогосподарств, яке характеризує рівень їхнього матеріального добробуту традиційно була оплата праці. Як показує аналіз статистичних даних, питома вага оплати праці у структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств у динаміці підвищується, але залишається ще на досить низькому рівні – менше 40 %. Позитивна тенденція її росту

відстежується з 1999 по 2007 рік, за цей період вона збільшилася удвічі (рис. 3). Проте далі цей процес має нестабільний характер. Так, у 2010 році порівняно з попереднім роком відбулося скорочення частки оплати праці на 1,7%. У 2012 році вона порівняно з 2010-м, навпаки, зросла на 5,5%, а в 2013 році знову відбулося її зниження, тобто набута до 2007 року тенденція її до стабільного зростання втрачається.

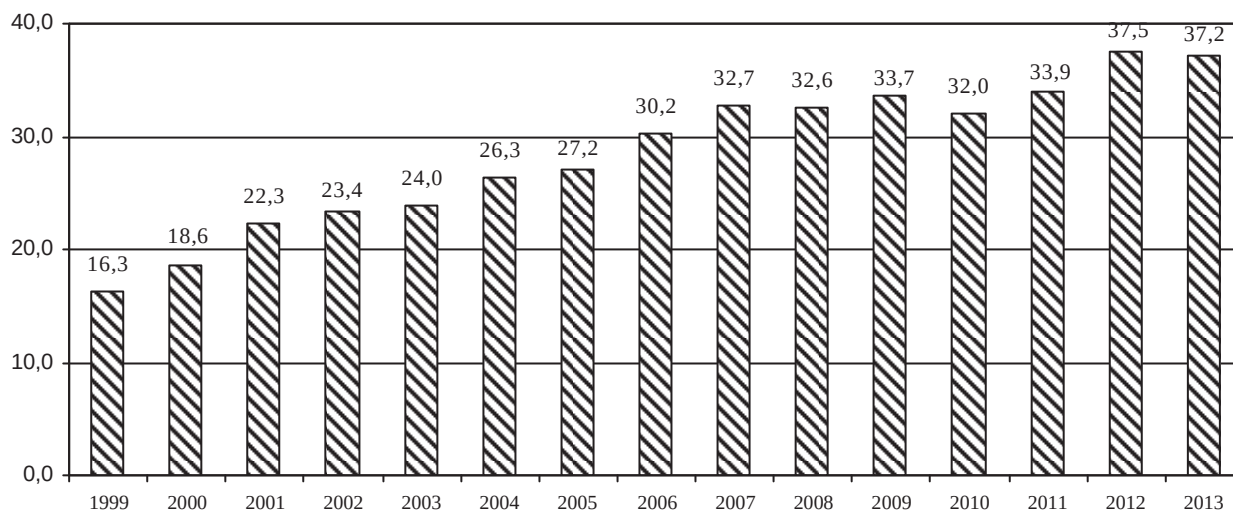

Рис. 3. Динаміка оплати праці у структурі сукупних ресурсів сільських домогосподарств, %

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2000–2013 роки.

Важливим показником умов життя населення є співвідношення грошових доходів і сукупних ресурсів із рівнем прожиткового мінімуму. Слід зазначити, що прожитковий мінімум є межею визначення абсолютної бідності населення.

За 2002–2013 роки відбувалося постійне зростання рівня прожиткового мінімуму й за цей період він зріс у 3,3 раза (рис. 4). Проте темпи його зростання порівняно з темпами збільшення грошових доходів і сукупних ресурсів сільських мешканців значно відставали.

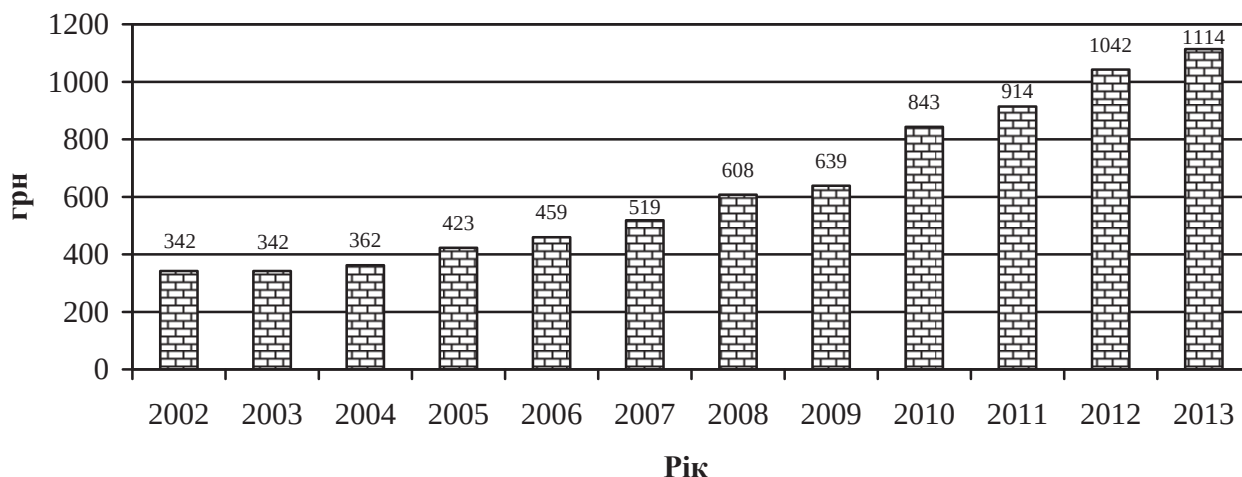

Рис. 4. Динаміка прожиткового мінімуму (у середньому на місяць, грн)

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2002-2013 роки.

Аналіз даних (2002-2004 рр.) показує, що за цим співвідношенням сільське населення знаходилося за межею бідності (рис. 5). І лише починаючи з 2005 року прожитковий мінімум досяг рівня сукупних ресурсів, а грошових доходів – із 2007 року. У 2011 році грошові доходи перевищили рівень прожиткового мінімуму на 45, а сукупні ресурси на 76%. Проте, вже у 2012-2013 роках темпи зростання цих показників знижуються.

Зазначимо, що для визначення рівня прожиткового мінімуму в Україні, а отже, й межі абсолютної бідності, використовується метод розрахунку вартості споживчого кошика, який залежить від рівня роздрібних

цін на товари і тарифи платних послуг (наприклад, комунальні платежі). Споживчий кошик було переглянуто ще у 2012 році й нині він налічує 297 товарів і послуг. Проте його розрахунки здійснені за застарілою системою й цінами. Тому сучасний рівень прожиткового мінімуму не відповідає раціональній його вартості. Отже, є необхідність перерахувати прожитковий мінімум з огляду на реальне коливання цін на споживчому ринку. Безумовно, що у такому випадку означене вище співвідношення підтвердить ще більш критичне становище, що склалося із життєвим добробутом селян.

Рис. 5. Співвідношення грошових доходів і сукупних ресурсів із прожитковим мінімумом (із розрахунку на одного члена сільського домогосподарства, %)

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2002-2013 роки.

Слід зазначити, що розглянуте підвищення грошових доходів і сукупних ресурсів за

досліджуваний період лише відносно характеризує позитивний ріст життєвого рівня

сільських мешканців. Поглиблений аналіз їх співвідношення із прожитковим мінімумом показує, що за дев'ять місяців (I-III квартали) 2012 року порівняно з таким же періодом 2011 року частка сільських домогосподарств, у яких вони нижчі за прожитковий мінімум, зменшилася з 14 до 13 % загальної їх кількості, у місті частка таких домогосподарств не зменшувалася й була на рівні 8 % загальної їх кількості, у 2013 році ця частка становила у сільській місцевості 12,3, у місті – 7,6 %, а в 2014 році – відповідно – 10,5 і 9 % [1]. Тобто,

рівень бідності сільського населення значно гірший, ніж у населення міста.

Не менш важливим показником характеристики рівня життя сільського населення є співвідношення сукупних доходів із сукупними витратами. До 2003 року сукупні витрати селян були майже на рівні сукупних ресурсів (рис. 6). Починаючи із 2003 року, в цьому співвідношенні намітилася тенденція до перевищення сукупних ресурсів над сукупними витратами. Сільські родини з відомих причин почали свої доходи заощаджувати.

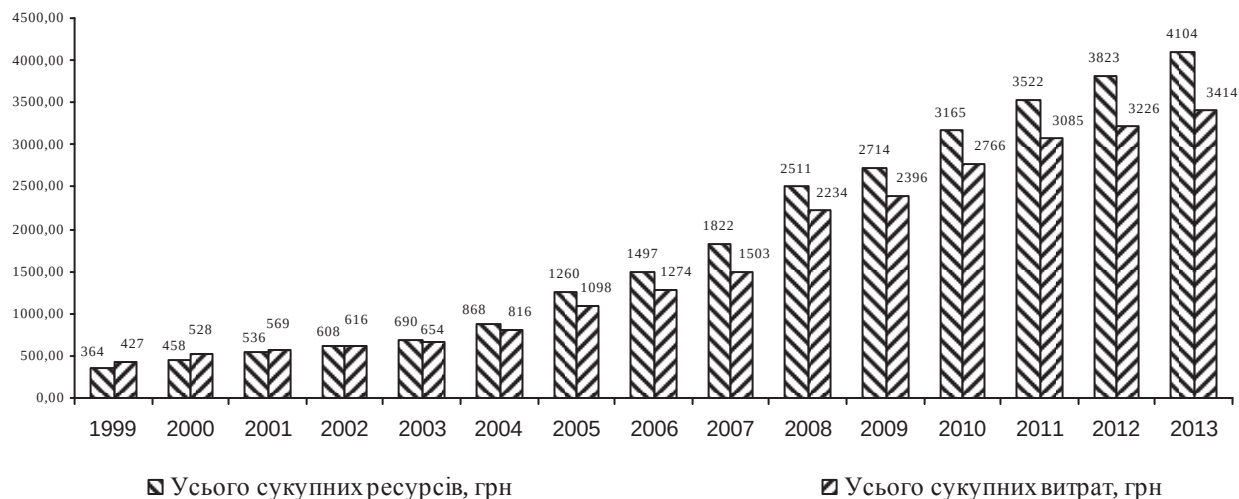

Рис. 6. Динаміка сукупних ресурсів і сукупних витрат сільських домогосподарств, грн

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2000-2013 роки.

У загальній структурі сукупних витрат селян значна частка (понад 60%) припадає на харчування (рис. 7). Ще вищою є частка витрат на харчування поза домом у структу-

рі сукупних споживчих витрат. Хоча цей показник за аналізований період знизився на 10%, проте у 2013 році залишився на рівні 65 % (рис.7).

Рис. 7. Питома вага витрат на продовольчі товари та харчування у грошових і сукупних витратах сільських домогосподарств, %

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2002-2013 роки.

Слід зауважити, що за міжнародними стандартами витрати на харчування мають бути менше 40 % доходів сім'ї. З огляду на це можна стверджувати, що рівень життя селян в Україні дещо зріс, проте залишається

ще дуже низьким. За 2008-2011 роки витрати селян на продовольство перевищували рівень сукупних ресурсів на 50% і лише у 2012-2013 роках їх рівень знизився до 48 % (рис. 8).

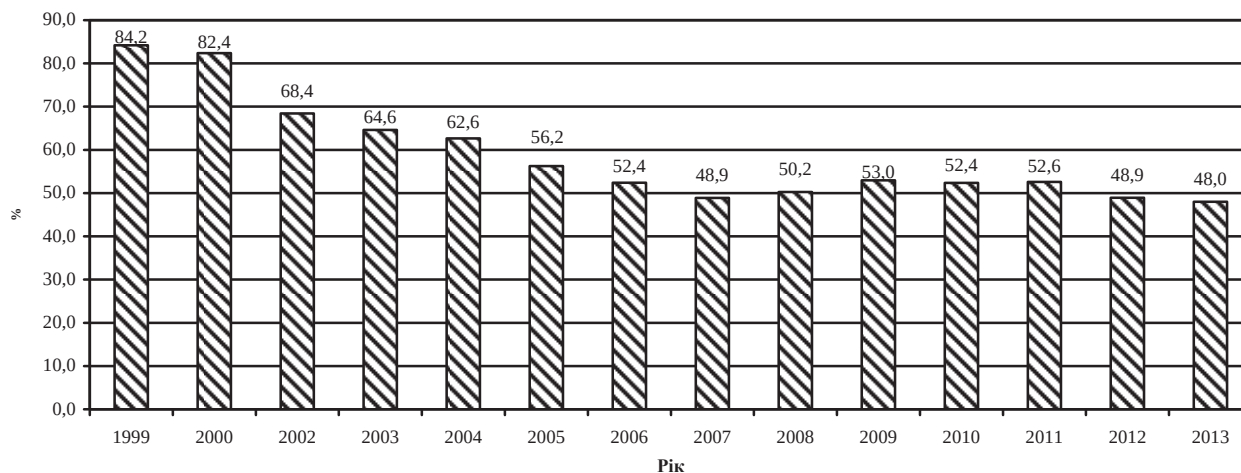

Рис. 8. Співвідношення витрат на продовольчі товари та харчування із сукупними ресурсами сільських домогосподарств

Джерело: Дані Держслужби статистики України. – Стат. збірник: Витрати і ресурси домогосподарств в Україні за 2000-2013 роки.

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що за відносним національним критерієм (75 % медіанного рівня середньодушових еквівалентних сукупних витрат) бідність селян не зменшується, а збільшується. Так, у 2000 році частка бідного населення в Україні становила 28,2 %, а в 2013-му – вона зросла до 34,1 % [5].

При цьому має місце велика різниця у соціальних відмінностях між міським та сільським населенням, які нині мають причинно-наслідковий характер і тенденції до посилення. Зокрема, серйозну проблему в сільській місцевості становить занепад соціальної інфраструктури, тобто тут створюється деприваційна бідність, яку неможливо подолати тільки наявністю доходів домогосподарств [7]. Вона обмежує доступ сільського населення до споживчих соціальних послуг, особливо це стосується охорони здоров'я й освіти, можливості соціалізації дітей та молоді, реалізації їхнього творчого потенціалу. Це ставить селян по відношенню до міських жителів у надзвичайно критичне фінансове становище.

Прогнозні розрахунки показують, що подальша некерованість процесів, які нині відбуваються у сільській місцевості, дає підстави стверджувати, що на оглядову перспективу очікувати відчутних змін як із за-

йнятністю, так і оплатою праці та доходами селян немає підстав. За нашими прогнозними розрахунками, внаслідок подальшого скорочення робочих місць у галузі зайнятості зменшуватиметься в середньому на 2,3 % щорічно, що зумовить підвищення активності населення в неформальному особистому секторі. Річний приріст самозайнятих тут становитиме близько 2%. Зайнятність у фермерських господарствах найближчими роками збережеться на рівні 90–100 тис. осіб. Очікується, що усе це відповідним чином може позначитися на рівні життя й соціальному захисті сільського населення взагалі. Високий рівень реального та прихованого безробіття, обмеженість можливостей працевлаштування стане найскладнішою проблемою на селі й надзвичайно негативно впливатиме на рівень доходів.

Розрахунки показують, що ситуація з оплатою праці в сільському господарстві поліпшуватиметься, але відрив її від середньої по економіці країни дорівнюватиме 60–70%. Унаслідок цього більшість селян змушені будуть погоджуватися працювати при мінімальній зарплаті без соціальних відрахувань до бюджету, приречуючи себе на мінімальне пенсійне забезпечення та позбавлення соціальної виплати у разі хвороби, інвалідності тощо.

Є також ризик того, що роботодавці-сільгоспвиробники будуть і в подальшому порушувати чинне законодавство щодо виплати заробітної плати, одержуючи при цьому високі надприбутки при мінімальній чисельності персоналу. Як наслідок, серед усього комплексу проблем бідність та низький рівень соціального захисту селян залишаються загрозливими.

Висновки. Стратегічне спрямування на підвищення рівня життя сільського населення має ґрунтуватися, насамперед, на модернізації сільськогосподарського виробництва з якнайшвидшим розв'язанням проблем зайнятості на селі. Забезпечення роботою сільських сімей має бути спрямоване на об'єднання зусиль усіх виробників сільськогосподарської продукції з місцевою владою і самоврядуванням на певній території. Тобто, розвиток сільськогосподарського виробництва, сільської поселенської мережі, сільських територій та подолання бідності на селі – це взаємозв'язаний і взаємозалежний процес. Економічні інтереси сільськогосподарських підприємств, що ґрунтуються на підвищенні конкурентоспроможності виробництва й максимальному одержанні прибутку, наповнюватимуться конкретним змістом лише тоді, коли вони поєднуюватимуться із підвищенням рівня життя населення, створенням для нього в межах територіально-поселенського утворення оптимального соціального та екологічного довкілля. В цьому контексті сільська територіальна громада і сільськогосподарський товаровиробник у процесі діяльності й територіально-адміністративного формування повинні функціонувати на основі територіальної інтеграції.

Заробітна плата має стати основним джерелом формування особистих доходів селян. Важливою стратегічною метою повинно бути підвищення рівня оплати праці зайнятих у сільському господарстві до середнього по економіці, а також зростання її питомої ваги у сукупних доходах населення до 65%.

Із метою підвищення рівня життя працівників сільгосппідприємств і мотивації за-

йнятості в аграрній сфері необхідно законодавчо унормувати й посилити соціальну спрямованість діяльності аграрних підприємств створенням та наданням їхнім працівникам соціальних пакетів. Важливим напрямом може стати удосконалення системи обов'язкового пенсійного страхування працівників у сфері сільського господарства, а також підвищення соціальних гарантій, передусім фахівцям за першочерговим їх попитом. Одним із шляхів може стати запровадження професійної (корпоративної) програми пенсійного забезпечення працівників аграрного сектору економіки.

Для підвищення доходів сільгосппрацівників і їхніх сімей необхідною умовою є державна підтримка особистих селянських господарств як одного з основних нині постачальників сільгосппродукції на внутрішні споживчі цілі. Формальне визнання членів особистих селянських господарств зайнятим населенням не дає змоги багатьом селянам звертатися до державної служби зайнятості та одержувати соціальні послуги. Тому необхідно на законодавчому рівні розробити й закріпити нові соціальні гарантії для членів особистих селянських господарств. Нині вони досить гостро потребують допомоги у випадку безробіття, а результати свого господарювання на цей випадок використовують частково і лише для задоволення особистих потреб, які далеко не достатні для їхньої життєдіяльності.

Соціальну політику держави загалом слід спрямувати на те, щоб джерелом поліпшення добробуту сільського населення стали доходи від підвищення трудової активності, підприємницької ініціативи й ефективної праці. З цією метою необхідно змінити акценти державної політики на ринку праці в сільській місцевості, створити спеціальний фонд підтримки підприємницької діяльності та передусім для молоді, перейти від субсидійованої діяльності центрів зайнятості до безпосередньої професійно-технічної підготовки й профорієнтації за принципом – попит і пропозиція сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України) у 2002-2013 рр. – К.: Держслужба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/17/Arch_vrd_zb.htm.
2. Дієсперов В.С. Сталий сільський розвиток: проблеми становлення / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 216 с.

3. Економічна активність населення. – К.: Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm.
4. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982-IV від 18 жовт. 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
5. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України / Ю.Л. Когатько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – №1 (23). – С. 32-43.
6. Кропивко М.Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 109-120.
7. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія / Е.М. Лібанова // Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана», НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2008. – 330 с.
8. Прокопа І. Депресивні сільські території: методичні засади вивчення / І. Прокопа, О. Попова // Економіка України. – 2007. – №8. – С. 61-70.
9. Рябоконь В.П. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябоконь // Економіка України. – 2010. – №5. – С. 115-119.
10. Саблук П.Т. Наукові економічні центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною наукою / П.Т. Саблук, Л.І. Курило // Економіка України. – 2014. – №5. – С. 51.
11. Сільське господарство України. – К.: Держслужба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm.
12. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
13. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон.наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи // НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
14. Хвесик М.А. Модернізація водогосподарської інфраструктури як фактор прискорення соціально-економічного піднесення сільських територій / М.А. Хвесик, В.А. Голян // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 121-126.
15. Barrett Garry F., 2000. «The effect of educational attainment on welfare dependence: Evidence from Canada», Journal of Public Economics, Elsevier, vol. 77 (2), pages 209-232, August.
16. Perry C.S. Economic activity and social indicators: A rural-urban discontinuum? / C.S. Perry // American Journal of Economics & Sociology. – 1984. – № 43 (1). – P.61-74.
17. Rural realities in the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ec.europa.eu>.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2015 р.

*

УДК 331.5(1-22)

***В.А. ТКАЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри економіки праці та
розвитку сільських територій
Національний університет біоресурсів і
природокористування України***

Організаційно-економічні засади ефективної зайнятості сільського населення

Постановка проблеми. У сучасній мінливій економіці постійно відбуваються зрушення обсягу й структури попиту на працю. Це диктує необхідність гнучкіших відносин роботодавців і працівників, відповідних якісних характеристик робочої сили на ринку праці, вдосконалення способів адаптації та соціального захисту працівників. Остання світова фінансово-економічна криза чітко

показала, що в умовах посилення процесів інтеграції й глобалізації економік існуючий механізм регулювання зайнятості потребує суттєвого удосконалення.

Важливим фактором модифікації економічних відносин є формування ринку праці, що відіграє істотну роль у поліпшенні якості робочої сили, її розподілі та перерозподілі, а також у підвищенні мотивації праці. Сучасна кон'юнктура сільського ринку праці характеризується значним переважанням пропозиції

© В.А. Ткачук, 2015

3. Економічна активність населення. – К.: Державна служба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/11/Arch_ean_zb.htm.
4. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» № 2982-IV від 18 жовт. 2005 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2982-15>.
5. Когатько Ю.Л. Бідність сільського населення України / Ю.Л. Когатько // Демографія та соціальна економіка. – 2015. – №1 (23). – С. 32-43.
6. Кропивко М.Ф. Організація та планування комплексного розвитку агропромислового виробництва і сільських територій в умовах децентралізації владних повноважень / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 109-120.
7. Лібанова Е.М. Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу: монографія / Е.М. Лібанова // Київ. нац. екон. ун-т ім. В.Гетьмана», НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. – К., 2008. – 330 с.
8. Прокопа І. Депресивні сільські території: методичні засади вивчення / І. Прокопа, О. Попова // Економіка України. – 2007. – №8. – С. 61-70.
9. Рябоконь В.П. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В.П. Рябоконь // Економіка України. – 2010. – №5. – С. 115-119.
10. Саблук П.Т. Наукові економічні центри розвитку сільських територій в управлінні аграрною наукою / П.Т. Саблук, Л.І. Курило // Економіка України. – 2014. – №5. – С. 51.
11. Сільське господарство України. – К.: Держслужба статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ukrstat.org/uk/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_sg_zb.htm.
12. Стратегічні напрями сталого розвитку сільських територій на період до 2020 року / Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, О.Г. Булавка та ін.; за ред. Ю.О. Лупенка та О.Г. Булавки. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 74 с.
13. Теорія, політика та практика сільського розвитку; за ред. д-ра екон.наук, чл.-кор. НАНУ О.М. Бородіної, д-ра екон. наук, чл.-кор. УААН І.В. Прокопи // НАН України; Ін-т екон. та прогнозув. – К., 2010. – 376 с.
14. Хвесик М.А. Модернізація водогосподарської інфраструктури як фактор прискорення соціально-економічного піднесення сільських територій / М.А. Хвесик, В.А. Голян // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 121-126.
15. Barrett Garry F., 2000. «The effect of educational attainment on welfare dependence: Evidence from Canada», Journal of Public Economics, Elsevier, vol. 77 (2), pages 209-232, August.
16. Perry C.S. Economic activity and social indicators: A rural-urban discontinuum? / C.S. Perry // American Journal of Economics & Sociology. – 1984. – № 43 (1). – P.61-74.
17. Rural realities in the European Union [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ec.europa.eu>.

Стаття надійшла до редакції 04.07.2015 р.

*

УДК 331.5(1-22)

*В.А. ТКАЧУК, кандидат економічних наук, доцент,
в.о. завідувача кафедри економіки праці та
розвитку сільських територій
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Організаційно-економічні засади ефективної зайнятості сільського населення

Постановка проблеми. У сучасній мінливій економіці постійно відбуваються зрушення обсягу й структури попиту на працю. Це диктує необхідність гнучкіших відносин роботодавців і працівників, відповідних якісних характеристик робочої сили на ринку праці, вдосконалення способів адаптації та соціального захисту працівників. Остання світова фінансово-економічна криза чітко

показала, що в умовах посилення процесів інтеграції й глобалізації економік існуючий механізм регулювання зайнятості потребує суттєвого удосконалення.

Важливим фактором модифікації економічних відносин є формування ринку праці, що відіграє істотну роль у поліпшенні якості робочої сили, її розподілі та перерозподілі, а також у підвищенні мотивації праці. Сучасна кон'юнктура сільського ринку праці характеризується значним переважанням пропозиції

© В.А. Ткачук, 2015

робочої сили над її попитом, що пов'язано з різким скороченням обсягів сільськогосподарського виробництва, згортанням соціальної сфери села й інших секторів сільської економіки, а також з орієнтацією реорганізованих сільськогосподарських підприємств на інтенсифікацію праці. Як наслідок, на селі різко загострилася проблема зайнятості. Темпи зростання та рівень сільського безробіття вищі порівняно з містом і відображають не тільки зростаючий загальний дефіцит робочих місць, а й регіональні та структурні невідповідності між пропозицією і попитом на робочу силу. Сформовані соціально-економічні умови не сприяють здійсненню ротації кадрів та залученню молодих працівників у галузі сільської економіки. Агросфера висуває нові вимоги до професійно-кваліфікаційного складу кадрів, зростає потреба в універсалізації працівників, їх багатопрофільній професійній підготовці, у розвитку мобільності й конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сільська місцевість має свої особливості у формуванні ринку праці, які ускладнюють його регулювання – це територіальна роздробленість; локальність окремих ринків праці та їхня монофонія; сезонна потреба в робочій силі. Дослідження проблеми формування зайнятості сільського населення зумовлюється ще й тим, що держава і місцеві органи в умовах тривалої економічної кризи та перебудови всієї економічної системи недостатньо приділяли уваги регулюванню цих процесів.

Дослідження проблеми зайнятості займає одне з провідних місць у наукових працях вітчизняних учених: Д.П. Богині [1], О.А. Бугуцького [2], Ф. Гнибіденка [4], О.А. Грішнєвої [5], В.С. Дієспєрова [6], М.І. Долішнього [7], Ю.М. Краснова [12], Г.І. Купалової [13], Е. М. Лібанової [14], П.П. Мазурка [15], М.Й. Маліка [16], Л.О. Мармоль [17], І.Л. Петрової [22], В.М. Петюха [23], К.І. Якуби [26] й зарубіжних вчених [27-30]. Але економічна наука та практика України нині ще не мають моделі дієвого механізму впливу на формування зайнятості на селі, адекватного сучасному стану ринкових перетворень. Комплексний і системний підхід до цієї проблеми майже

відсутній. За цих умов очевидна необхідність розробки й прийняття дієвих заходів, спрямованих на запобігання на селі масового безробіття та підвищення збалансованості ринку праці, що й визначає актуальність теми.

Мета статті – обґрунтувати механізм організаційно-економічного забезпечення ефективної зайнятості сільського населення.

Виклад основних результатів дослідження. В умовах ринкових виробничих відносин вирішальним чинником на ринку товарів і праці стає конкуренція. Саме в цих умовах зайнятість у сільськогосподарському виробництві повинна досягати рівня не тільки повної та продуктивної, а й бути ефективною, тобто поєднувати в собі всі соціально-економічні умови – високий рівень доходів згідно з вкладеною працею й рівнем продуктивності виробництва, відповідності працівника робочому місцю за набутою освітою та кваліфікацією, забезпеченості гідними умовами життя й соціальними благами. Доцільним є раціональне поєднання державного регулювання у сфері зайнятості на селі з розробкою регіональних програм розвитку окремих територій.

Трансформаційні зміни в економіці потребують розробки механізму регулювання зайнятості, який би сприяв керованості процесами використання трудового потенціалу і досягнення ефективної зайнятості. Розробка правильних підходів до управління процесами на ринку праці враховує економічні, соціальні, демографічні проблеми та регіональні пріоритети, які впливають і визначають його стан. Основним завданням регулювання зайнятості є поліпшення якості та конкурентоспроможності робочої сили, вдосконалення системи оплати праці, підвищення і розподіл доходів, соціальна підтримка, створення робочих місць, розвиток соціальної інфраструктури. Важливу роль у забезпеченні ефективної зайнятості має відігравати механізм регулювання зайнятості, складовими якого є п'ять взаємозв'язаних блоків (рис.). Вони забезпечують процес регулювання з урахуванням принципів зайнятості згідно із Законом України «Про зайнятість населення» й чинників, що впливають на процес ефективної зайнятості.

Складові механізму регулювання зайнятості

Джерело: Розроблено автором.

У формуванні та реалізації механізму регулювання зайнятості визначаються стратегічні й тактичні цілі. Перші мають довгостроковий характер і підґрунтям їх визначення є прогнози економічного та соціального розвитку. Тактичні цілі визначаються короткостроковим терміном дії, залежать від пріоритетів і стану соціально-економічного розвитку суспільства та спрямовані на координацію прогнозних напрямів.

Основою механізму регулювання зайнятості є система регуляторів, які активізують механізм саморегулювання ринкових процесів. До системи регулювання належать правові, економічні, соціальні, фінансові й організаційні важелі. Вони забезпечують цілісність, якість та об'єктивність програм на макро- і мікрорівні, а також спрямовані на формування державних гарантій у сфері зайнятості.

Із метою сприяння ефективній зайнятості населення на регіональному рівні розробляються програми регулювання зайнятості.

Методологічною базою їх обґрунтування є рекомендації щодо показників, за якими оцінюється ситуація на ринку праці та визначається ступінь його напруженості. Основою визначення пріоритетних напрямів є прогнозні оцінки зайнятості населення, розрахунки зайнятості з урахуванням макроекономічних показників економічного й соціального стану та тенденції їхнього розвитку.

Процес розроблення програм регулювання зайнятості відбувається поетапно й передбачає організаційну і методологічну цілісність, інформаційне забезпечення, координацію й узгодженість на різних рівнях. Система управління процесами регулювання зайнятості будується на трьох рівнях, а саме: макрорівень – державне управління; мезорівень – регіональні структури; мікрорівень – підприємства та організації. Кожний рівень діє за відповідними напрямками, функціями і розв'язує завдання згідно з цілями системи.

Програма сприяння ефективній зайнятості ґрунтується на оцінці поточного стану й основних тенденціях соціально-економічного розвитку та розвитку ринку праці, на прогнозі макроекономічних показників економічного і соціального розвитку на перспективу.

Пріоритетні й основні напрями регіональних програм сприяння ефективній зайнятості в аграрному секторі доцільно передбачати як:

- 1) економічні заходи щодо сприяння ефективній зайнятості;
- 2) заходи щодо підвищення рівня доходів сільського населення;
- 3) заходи соціального розвитку;
- 4) заходи з питань професійно-освітньої підготовки кадрів і поліпшення якості робочої сили;
- 5) заходи щодо поліпшення умов праці та охорони здоров'я працівників;
- 6) соціальний захист населення.

Згідно з оцінкою факторів, що забезпечують ефективну зайнятість у регіоні й підвищення рівня життя сільського населення, доцільно вдосконалити механізм мотивації зайнятості. Складовою мотиваційного механізму є доходи від трудової діяльності, доходи від власності та інші доходи. Розв'язання цієї проблеми можливе через розробку і реалізацію економічно й соціально обґрунтованої політики зайнятості та доходів.

Україна має 41,8 млн га сільськогосподарських угідь (69% загального фонду земель) [11], а частка продукції аграрного сектору в зовнішньоторговельному обороті країни становить понад 19,7% [8]. Сільське господарство – це галузь зі стабільною висхідною динамікою, яка зберігалася навіть у період кризи 2008-2009 років до середини 2012 року. У січні-травні 2015 року індекс обсягу сільськогосподарського виробництва порівняно з відповідним періодом 2014 року становив 94,6%. За інформацією Державної служби статистики України, у січні – травні 2015 року порівняно з відповідним періодом 2014 року обсяг вирощування худоби та птиці скоротився на 3,0%, у т.ч. великої рогатої худоби – на 4,4, птиці всіх видів – на 5,9, але збільшилося вирощування свиней на

4,4% [19]. При цьому, трудомістке виробництво зосереджено саме в дрібних виробників, які вирощують 90% овочів і картоплі, утримують 66% поголів'я великої рогатої худоби й 55% поголів'я свиней [24].

Україна, 90% площі якої становлять сільські території, де проживає третина населення, вирізняється низьким рівнем підтримки сільського господарства [25]. Через диспаритет цін на продукцію промисловості, що споживається у сільському господарстві, та цін на сільськогосподарську продукцію відбувається «проїдання» навіть цих коштів. Обмежені можливості дрібного землевласника щодо застосування механізації і впровадження нових технологій, вимушене використання здебільшого ручної праці, слабкий розвиток сільських територій зумовлюють постійний відплив економічно активного населення: 41% жителів села – пенсіонери, а 18% досягли віку 65 років.

Реалізовані у 2008-2011 роках заходи Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року не призупинили негативні тенденції. Більшість із завдань Програми не виконані в повному обсязі, а такі заходи, як компенсація витрат підприємств АПК щодо будівництва у сільських населених пунктах об'єктів соціальної сфери та місцевих газових трубопроводів, стимулювання розвитку депресивних територій, реформування системи аграрної освіти тощо з державного бюджету не фінансувались, а відтак і не виконувались [10].

Згідно із Законом України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» від 18.10.2005 р. № 2982-IV комплексний розвиток сільських територій є стратегічною метою державної аграрної політики в Україні. Основними складовими визначені: забезпечення надійного функціонування соціальної інфраструктури села; формування системи державного регулювання демографічних процесів сільського розвитку, реалізація програм стимулювання розвитку депресивних територій; вирівнювання умов життєдіяльності міського й сільського населення; сприяння збільшенню зайнятості сільського населення; збереження та розвиток малих, віддалених і таких, що занепадають, сільських поселень; сприяння

підвищенню рівня доходів сільського населення, стимулювання закріплення на селі спеціалістів сільського господарства, освіти, культури, охорони здоров'я і побутового обслуговування тощо.

Розвиток сільських територій прямо залежить від якості управління трудовим потенціалом (забезпечення умов для його збереження й відтворення, створення можливостей для ефективного використання робочої сили, регулювання мобільності працівників [3]). Оцінюючи стан і перспективи поліпшення ситуації щодо розвитку трудового потенціалу села та забезпечення сільського населення робочими місцями, слід зупинитися на таких аспектах: знецінення вартості сільської праці й надання великими агропідприємствами переваги екстенсивному землеробству; недооцінка внеску особистих селянських господарств (дрібних землевласників); тінізація сільського ринку праці; руйнація соціальної інфраструктури та позапрофесійних форм підтримки і розвитку людського потенціалу сільських територій; недостатня увага до диверсифікації ринку праці (до неаграрної зайнятості); міграційні процеси на сільських територіях; зниження рівня зайнятості, відсутність якісних робочих місць, руйнація неаграрних секторів та низькі можливості альтернативної зайнятості на селі.

В Україні політика зайнятості реалізується через державні й регіональні програми, орієнтовані на підтримку вразливих груп населення (особи з інвалідністю, молодь, жінки, особи старшого віку), проте пропонувані заходи, здебільшого, спрямовані на адаптацію ринку праці до наявних економічних реалій, і питання ефективної зайнятості населення вони не вирішують.

На початку 1990-х років сільська місцевість вважалася працедефіцитною, але вже з 1994 року рівень безробіття селян перевищує аналогічний показник для міського населення. В 2009 році негативна ситуація ускладнилася частковим поверненням селян, вивільнених у містах через фінансово-економічну кризу. На кінець 2012 року навантаження на одне робоче місце в сільському господарстві становило 55 осіб (від 14 в АР Крим до 608 у Луганській і 302 у Чер-

каській областях) [20]. Хоча наведена статистика не відображає повною мірою реальний стан, адже розраховується лише для працівників сільського господарства (дані щодо неаграрної зайнятості у звітності «Кількість безробітних сільської місцевості й працівників сільського господарства та їх працевлаштування по регіонах» не наводяться), але показує, що проблема сільського безробіття значно загострилася.

Рівень сільськогосподарського освоєння територій в Україні (72,0%) є таким, що резервів екстенсивного залучення нових земель майже немає [18]. Розв'язання проблеми сільської зайнятості лежить поза межами сфери аграрного виробництва як такого, і необхідно зосередитися на диверсифікації форм зайнятості в позааграрній сфері сільського ринку праці, з якою щільно пов'язаний розвиток села [21].

Задля пом'якшення проблеми зайнятості сільського населення необхідно сприяти диверсифікації форм зайнятості й розвивати неаграрну зайнятість на сільських територіях, для чого вивчити наявний ресурсний потенціал і потреби у продукції та послугах конкретних сільських територій. Із цією метою здійснити оцінку [9]:

геодемографічного й трудових ресурсного потенціалу (розвиток поселень, динаміка чисельності населення, його якісні та кількісні зміни, міграційний рух, освітній, професійний і соціальний склад, забезпеченість кадрами тощо;

стану та перспектив розвитку виробничої, управлінської й побутової інфраструктури села;

соціальних проблем села (життєвий рівень населення, стан здоров'я, криміногенна ситуація, поширеність соціально небезпечних і неінфекційних хвороб, рівень безробіття, динаміка чисельності працездатного населення, наявність та стан об'єктів соціальної інфраструктури, народжуваності, динаміка старіння населення й обезлюднення поселень тощо).

Висновки. Організаційно-економічний механізм регулювання зайнятості дає змогу за допомогою важелів впливати на процеси розвитку аграрного ринку праці та досягнення ефективної зайнятості, зниження рів-

ня безробіття. Такий підхід спрямований на поєднання сукупності правових норм, методів, важелів, інститутів державного, приватного і громадського впливу на трудовий потенціал села, розширення (доповнення) загальнодержавних цільових соціальних програм збереження й розвитку трудового потенціалу села програмами збереження та примноження трудового потенціалу села, що уможливить запустити вказаний механізм і досягти основних цілей, що стоять перед суспільством та державою в аграрному секторі.

Розробка ефективних підходів до управління процесами на ринку праці має ґрунтуватися на дослідженні економічних, соціальних, демографічних проблем і регіональних пріоритетів. В основу механізму регу-

лювання зайнятості слід покласти підвищення ефективності виробництва, продуктивності праці, розвиток соціальної інфраструктури, заохочення до економічного зростання. В умовах системної кризи українського суспільства розв'язання проблеми ефективної зайнятості в аграрному секторі економіки потребує розробки регіональних програм. Вони дають змогу координувати й коригувати програми сприяння зайнятості населення на всіх рівнях на підставі заходів, спрямованих на забезпечення ефективної зайнятості. Основні напрями регіональних програм передбачають розв'язання проблем підвищення життєвого рівня селян, розвитку соціальної сфери, поліпшення якості робочої сили, організації безпечних умов праці та соціального захисту.

Список використаних джерел

1. *Богиня Д.П.* Соціально-економічний механізм регулювання ринку праці та заробітної плати / Д. П. Богиня, Г. Т. Куліков, В. М. Шамота, Л. С. Лісогор, Л. І. Долгова; за ред. Д. П. Богині; НАН України. Ін-т економіки. – К., 2001. – 300 с.
2. *Бугуцький О.А.* Демографічна ситуація та використання людських ресурсів на селі / О. А. Бугуцький; Ін-т аграр. екон. УААН. – К., 1999. – 280 с.
3. *Гаврилко П.П.* Пріоритети збереження трудового потенціалу сільських територій [Електронний ресурс] / П.П. Гаврилко // Ефективна економіка. – 2012. – № 5. – Режим доступу: <http://www.economy.nayka.com.ua/index.php?operation=1&iid=1149>.
4. *Гнибіденко І.Ф.* Трансформація ринку праці на селі: перспективи оптимізації неформальної зайнятості сільського населення / І.Ф. Гнибіденко, А.Д. Руснак // Економіка України. – 2014. – № 4. – С. 83–93.
5. *Гришнова О.А.* Людський капітал : формування в системі освіти та професійної підготовки / О. А. Гришнова. – К. : Т-во "Знання", КОО, 2001. – 254 с.
6. *Дієсперов В.С.* Продуктивність сільськогосподарської праці [Текст] : моногр. / В.С. Дієсперов. – К. : ІАЕ, 2006. – 273 с.
7. *Долішній М.І.* Геополітичні й економічні аспекти активізації політики ринку праці / М. І. Долішній // Соціально-економічне дослідження в перехід. період. Механізми регулювання регіонального ринку праці: Щорічник наук. пр. – 2002. – Вип. 3(34). – С. 4-13.
8. Економічний розвиток сільських територій України [Електронний ресурс]. – К.: ПРООН, 2012. – Режим доступу: http://cba.org.ua/images/stories/documents/RED_manula_final_printed.pdf.
9. *Євсюков Т.О.* Дослідження сучасного стану сільських територій: підходи, алгоритми, методи / Т.О. Євсюков, І.П. Ковальчук [Електронний ресурс], 2012. – Режим доступу: http://www.zsu.org.ua/2/index.php?option=com_content&view=article&id=1607:2011-04-07-13-57-41&catid=75:2011-03-16-12-34-53&Itemid=112.
10. Звіт про результати аудиту виконання заходів Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року [Електронний ресурс] ; Рахункова палата. – К., 2012. – Режим доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16740657>.
11. Інноваційне забезпечення продовольчої безпеки в Україні і світі [Електронний ресурс] / М.М. Куласць, М.Ф. Бабієнко, П.А. Лайко, О.Д. Витвицька та ін. // Агроінком. – 2011. – №1-3. – С. 23-28. – Режим доступу: http://iae.faa.org.ua/images/aik/AgroInKom_2011_01-03.pdf.
12. *Краснов Ю.М.* Економічна стратегія ефективної зайнятості / Ю. М. Краснов; Наук.-дослід. екон. ін-т М-ва економіки та з питань європ. інтегр. України. – К. : "Знання України", 2001. – 254 с.
13. *Купалова Г.І.* Мотивація праці та формування ринку робочої сили / Г.І. Купалова // Політика зайнятості; за ред. П.Т. Саблука, О.А. Бугуцького. – К.: Урожай, 1993. – 380 с.
14. *Лібанова Е.М.* Ринок праці в економічній системі : навч. посіб. / Е. М. Лібанова, Д. П. Мельничук. – Житомир: ЖІТІ, 2002. – 262 с.
15. *Мазурок П.П.* Соціально-інституціональні основи формування ринку праці в Україні : моногр. / П.П. Мазурок. – К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2005. – 426 с.
16. *Малік М.Й.* До питання сталого розвитку сільських територій / М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2008. – № 5. – С. 51–58.
17. *Мармуль Л.О.* Механізм формування диверсифікаційної політики підприємства в умовах трансформаційної економіки : моногр. / Л. О. Мармуль, М. М. Радева. – К. : ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2006. – 198 с.

18. Мельник С.В. Проблеми зайнятості сільського населення України [Електронний ресурс] / С.В. Мельник, І.В. Ретівцев; за ред. Ю.В. Косинської. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2011. – 64 с. – Режим доступу: http://www.lir.lg.ua/docs/zanjatost_sela_2011.rar.
19. Моніторинг ситуації у соціальній сфері в Україні за червень 2015 року [Електронний ресурс] ; Центр перспективних соц. досліджень, 2015. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
20. Надання послуг безробітним сільської місцевості і працівникам сільського господарства в цілому за 2012 рік [Електронний ресурс] ; Державний центр зайнятості, 2013. – Режим доступу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=239360>.
21. Несільськогосподарська зайнятість в сільській місцевості України [Електронний ресурс] ; Ін-т екон. дослідж. та політичних консультацій, 2012. – Режим доступу : http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2005/U13_ukr.pdf.
22. Петрова І.Л. Економіко-правові засади забезпечення зайнятості населення України / І.Л. Петрова // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 6. – С. 8–11.
23. Петюх В. Ринок праці та зайнятість / В. Петюх. – К.: МАУП, 1997. – 128 с.
24. Русан В.М. Організаційно-економічні інструменти державної аграрної політики в Україні [Електронний ресурс] / В.М. Русан, О.В. Собкевич, А.Д. Юрченко; НІСД. – К., 2012. – 32 с. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2012_table/1219_dop.pdf.
25. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С. 4-12.
26. Якуба К.І. Трудовий потенціал сільських територій / К.І. Якуба // Вісн. аграр. науки. – 2007. – № 6. – С. 72-75.
27. Biernat-Jarka A. Działalność pozarolnicza jako jedno ze źródeł dochodów wiejskich gospodarstw domowych związanych z rolnictwem / A. Biernat-Jarka // Wiejskie gospodarstwa domowe w obliczu problemów transformacji, integracji i globalizacji. – Warszawa : Wyd. SGGW, 2004.
28. Kropsz I. Przedsiębiorczość pozarolnicza jako źródło dodatkowych dochodów gospodarstw rolnych Dolnego Śląska / I. Kropsz // Journal of Agribusiness and Rural Development. – 2009. – Tom 13, Zeszyt 3. – S.123-128.
29. Rak A.M. Strategie rozwojowe pozarolniczej działalności gospodarczej rolników indywidualnych (na przykładzie gminy Brańsk) / A. M. Rak // Rocz. Nauk. – Warszawa, 2008. – SERIA 10, 3. – S.476-481.
30. Skotnyy P. Chosen instrumens of new economy / Pawel Skotnyy, Kazimierz W.Krupa // Conference Proceedings of the International Scientific Conference ICT for Competitiveness 2012. Karviná: Silesian University in Opava. School of Business Administration in Karvina, 2012. – P. 227 – 235.

Стаття надійшла до редакції 31.07.2015 р.

* * *

Новини АПК

Зростання аграрного сектору сповільнило падіння виробництва базових галузей

Завдяки зростанню обсягів виробництва в сільському господарстві сповільнилося падіння індексу виробництва базових галузей. Про це повідомляється в аналітичній записці Національного банку «Оцінка економічного стану України». Зокрема, у липні 2015 року різко сповільнилося зниження індексу виробництва базових галузей (ІВБГ) — до 8,7% у річному вимірі з 17,6% у річному вимірі в червні. Також значно вплинуло на сповільнення падіння ІВБГ зростання обсягів виробництва в сільському господарстві. «Цього року український аграрний сектор, незважаючи на складну ситуацію, забезпечив рекордний урожай ранніх зернових культур, що дозволило збільшити загальні обсяги сільськогосподарського виробництва у липні поточного року порівняно з липнем минулого на 1,9% проти падіння на 17,2% у червні», — прокоментував Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

За інформацією ДФС, показник зовнішньоторговельного сальдо по сільськогосподарській продукції збільшився на 250 млн дол. США: з 5,37 млрд дол. (січень-липень 2014 року) до 5,62 млрд дол. у поточному.

Слід зазначити, що 21 серпня під час розширеної наради із зернотрейдерами Прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк висловив подяку аграріям за вдалий сезон та високий урожай ранніх зернових культур, який вже перевищив минулорічний рекордний майже на 2 млн т, а також відзначив, що протягом поточного року кожен третій долар, який прийде в Україну, забезпечить аграрний сектор.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 636:658.589:338.439

*О.В. МАЗУРЕНКО, кандидат економічних наук,
провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інноваційно-технологічний розвиток тваринництва як умова продовольчої безпеки

Постановка проблеми. Проблема продовольчої безпеки відображає сукупність аграрних проблем, стан внутрішнього і зовнішнього продовольчого ринку, а також зовнішньоекономічні аспекти та завдання соціальної політики. Тому розв'язання, або, хоча б, зниження гостроти цієї проблеми стосується економічної, політичної й соціальної сфери життя держави. По суті тут схрещується багато вузлових напрямів розвитку аграрної та економічної реформ, проявляються реальні тенденції розвитку сільськогосподарського виробництва, стан ринку, інтереси споживачів, ступінь залежності від світового ринку продовольства.

Забезпечення продовольчої безпеки України можливе лише на основі інноваційного розвитку АПК. Проблема інтенсифікації виробництва продукції тваринництва в нових економічних умовах є однією з найактуальніших, оскільки вона безпосередньо пов'язана з якістю харчування людини і з якістю її життя в цілому. Науковий підхід до розв'язання такої серйозної проблеми необхідний, бо, безперечно, продовольство все частіше стає важелем політичного й економічного тиску в міжнародних відносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Широке коло питань, пов'язаних з дослідженням сучасних проблем ефективного функціонування та розвитку галузі тваринництва у ринкових умовах, знайшло своє відображення у багатьох працях вітчизняних науковців. Зокрема, П.С. Березівського [1], О.А. Біттера, В.П. Буркат [2,12], М.В. Зу-

бця [12], М.М. Ільчука [7], М.П. Коржинського, Л.С. Краснокутської, В.Я. Месель-Веселяка [8], П.Р. Пуцентейла, В.П. Рибалка [11], І.В. Свиноуса, І.Н. Топіхи, П.В. Щепієнка й ін.

Проблеми інновацій, стратегії нововведень як комплексу заходів, спрямованих на впровадження в господарську діяльність нової техніки, технологій, винаходів постійно перебувають у полі зору світової та вітчизняної економічної думки. Серед вітчизняних дослідників слід відзначити праці: І.О. Баневої, А.Ф. Бондаренка, Н.К. Васильєвої [3,4], С.А. Володіна, В.М. Гейця, О.І. Дація, М.П. Денисенка, С.М. Кваші, І.М. Крейдич, Ю.О. Лупенка, М.І. Лобанова, П.П. Микитюка, Л.М. Худолій, С.В. Шолудченка й ін.

Питанням теорії, методології та практики забезпечення продовольчої безпеки присвячені праці П.П. Борщевського, О.Д. Гудзинського, О.І. Гойчук, Б.М. Данилишина, М.І. Долішнього, С.І. Дорогунцова, Р.А. Іванухи, А.С. Лисецького, І.І. Лукінова, М.М. Паламарчука, М.Д. Пістуна, Д.К. Прейгера, П.Т. Саблука, М.Й. Хорунжого, О.М. Шпичака, Л.Г. Чернюк, М.Г. Чумаченка, В.В. Юрчишина.

Мета статті – аналіз стану вітчизняного тваринництва, можливостей імпортозаміщення й подальшого розвитку галузі на інноваційній основі.

У процесі проведення дослідження використовувалися методи, загальноприйняті в економічній науці.

Виклад основних результатів дослідження. Відповідно до Закону України „Про продовольчу безпеку в Україні” від 22.12.2011 р. № 4227-VI продовольча без-

пека визначена як соціально-економічне та екологічне становище, за якого всі соціальні й демографічні групи населення стабільно та гарантовано забезпечені безпечним і якісним продовольством у необхідній кількості та асортименті, необхідних і достатніх для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я населення України.

Оскільки м'ясні продукти належать до споживчого кошика пересічного українця, розгляд сучасного стану галузі тваринництва, який протягом останніх років нестабільний, є важливим аспектом для оцінки продовольчої безпеки України.

На початку 2015 року пропозиція м'яса для потреб внутрішнього ринку в Україні скоротилася на 3% порівняно з показниками попереднього року й становила 379,4 тис. т. Зменшилася пропозиція свинини та яловичини, а курятини – зросла. Імпорт м'яса за вказаний період знизився на 28% – до 57 тис. т.

Унаслідок стрімкого скорочення імпорту пропозиція свинини на внутрішньому ринку зменшилася на 7%. Значно знизилася вітчизняне виробництво яловичини і телятини, внаслідок чого пропозиція цього виду м'яса скоротилася на 4%, а фонд його споживання – на 6 % – до 37,4 тис. т¹.

Щодо експорту м'ясних продуктів, то за січень – травень поточного року спостерігалася його збільшення на 33% – до 93 тис. т. Переважна частка експорту припадає на м'ясо птиці – 62 тис. т. До анексованої АР Крим було вивезено 28 тис. т м'ясної продукції.

Обсяги виробництва м'яса птиці в Україні на початок року також зменшилися, відбулося стрімке падіння його експорту – на 31% порівняно з показниками попереднього року.

Це пов'язано зі зростанням внутрішнього попиту на курятину, а також із проблемами транзиту української продукції через територію Росії. Таким чином, фонд споживання м'яса птиці зріс на 2% і становив майже 181,6 тис. т, а частка курятини у структурі споживання м'яса українцями досягла майже 47% (11% – яловичина, 42% – свинина).

На думку експерта аграрних ринків УКАБ Аліни Жарко, зміна структури споживання м'яса у бік дешевшого виду є логічним наслідком зменшення реальних доходів насе-

лення. Експерт вважає, що у майбутньому очікується активізація попиту на дешевші види м'яса та ковбасних виробів, їхня собівартість також зросте внаслідок здорожчання ресурсів і введення імпортних мит.

"У такій складній ситуації важливо зберегти потенціал усього тваринництва України, забезпечивши агровиробникам комфортні умови роботи, адже після кризи попит на м'ясо відновиться, а наростити поголів'я відповідно до потреб буде досить складно" – підсумовує А. Жарко².

За прогнозами експертів, у поточному році обсяги виробництва м'яса в забійній масі становитимуть 2340 тис. т. При цьому річний попит населення на м'ясо й продукти з нього оцінюється в 2207 тис. т із розрахунку 51,5 кг на одну особу. Для порівняння: раціональною нормою є 80 кг на одну особу на рік³.

За даними Державної служби статистики України, за січень – травень 2015 року всіма категоріями господарств було вироблено 4057 тис. т молока, а це на 4,2% менше за аналогічний період минулого року.

Імпортні обсяги молочних продуктів скоротилися в 9 разів – до 28 тис. т.

Щодо експорту, то за січень-травень 2015 року в перерахунку на молоко він становив 151 тис. т, що на 32% менше за аналогічний період 2014 року. При цьому до анексованої АР Крим було вивезено 88 тис. т молочних продуктів.

Споживання молока та молочних продуктів у зазначений період скоротилося на 13%, або до 3246 тис. т.

За прогнозами експертів, у поточному році виробничі обсяги молока становитимуть 11 млн т, що на 2% менше від минулорічних показників. Водночас споживання молочних продуктів у перерахунку на одну особу становитимуть 218,6 кг, що на 3,9 кг менше за 2014 рік.

Станом на 1 січня 2015 року в усіх категоріях господарств поголів'я овець становило 700 тис. гол., що на 16 % менше до минулого року; в сільськогосподарських підприємствах – відповідно 200,6 тис. гол., що на 12 % мен-

¹ <http://www.epravda.com.ua/news/2015/03/24/535263/>

² <http://www.epravda.com.ua/news/2015/03/24/535263/>

³ <http://www.agro-business.com.ua/agrobusiness/events/3295-dynamika-virobnictva-miaso-molochnoi-produktsii-u-sichni-travni-2015-roku.html>

ше. Також на 17% скоротилося поголів'я овець у населення й становить 499,3 тис. гол.

Реально оцінюючи рівень і стан продовольчої безпеки в Україні відповідно до вищевикладеного, поки що немає підстав стверджувати про докорінні зміни й перелом ситуації в бік створення умов для ефективного заміщення імпорту. Забезпечення продовольчої безпеки та розвиток імпортозаміщення вимагають прийняття конкретних заходів внутрішнього і зовнішнього характеру, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва та захист продовольчих ринків і вітчизняного товаровиробника. У зв'язку з цим заходи державної підтримки повинні бути орієнтовані передусім на розвиток власного ринку. Необхідно більше уваги приділяти формуванню перспективної інноваційної системи розвитку тваринництва, вкладаючи кошти в розвиток галузі та нарощування обсягів власного виробництва.

Слід зазначити, що інноваційно-технологічний розвиток тваринництва має здійснюватися з урахуванням специфіки й темпів розвитку кожної тваринницької галузі окремо.

Найкращими можливостями володіє *галузь птахівництва*, ресурсний потенціал якої характеризується досить високою ефективністю використання факторів виробництва. Сучасна технологія виробництва продуктів птахівництва на промисловій основі включає в себе використання продуктивної гібридної птиці, збалансованих комбікормів, раціональні способи утримання птиці в приміщеннях із регульованим мікрокліматом, наукову організацію праці, механізацію, автоматизацію виробничих процесів, а також систему ефективних зоогігієнічних і ветеринарно-санітарних заходів.

Другою за значимістю галуззю тваринництва, яка володіє значним потенціалом, є *свинарство*. Важливим фактором інноваційного розвитку свинарства є розширення промислового сектора, що відповідає вимогам забійних та переробних виробництв і дає змогу поліпшити якість продукції.

Успіх роботи промислових ферм та комплексів закладений у самій технології, яка передбачає високий рівень механізації й автоматизації виробничих процесів, науково обґрунтовану систему ведення племінної

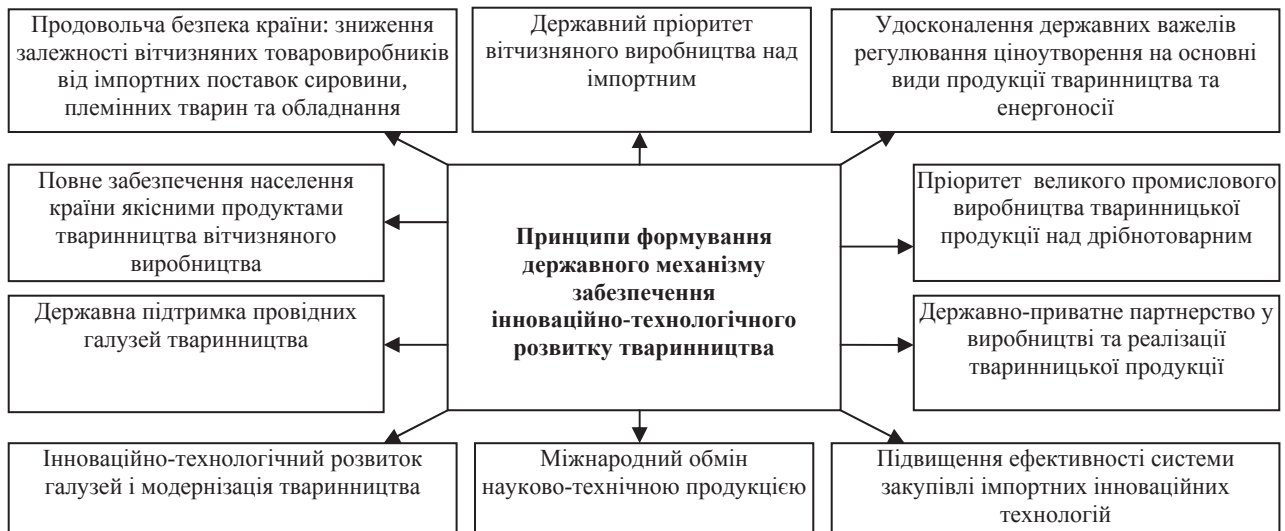
роботи та відтворення стада, повноцінну годівлю й оптимальний мікроклімат для кожної технологічної групи тварин, надійний ветеринарний захист тварин, наукову організацію праці тощо.

У *молочному скотарстві* реформування підгалузі передбачає перехід від традиційних способів утримання худоби до сучасних ресурсозберігаючих, в основному безприв'язним способом. Необхідно відзначити, що тут особливо гостро постає проблема використання інноваційних ресурсних можливостей, передусім біологічного і генетичного потенціалу високопродуктивних тварин, а процес техніко-технологічної модернізації відбувається недостатньо високими темпами.

Останніми роками в організації *м'ясного скотарства* посилилася тенденція до внутрішньогосподарської спеціалізації з концентрацією різних господарсько-виробничих груп м'ясної худоби на окремих фермах, а також до подальшої спеціалізації та концентрації виробництва високоякісної яловичини на основі створення виробничих систем і об'єднань. Одночасно створюються невеликі ферми, які працюють на принципах сімейного або бригадного підряду.

Особливість *вівчарства* полягає в тому, що воно вважається виробництвом з комплексною продуктивністю. Це означає, що розведення овець дає змогу виробляти не тільки дієтичну й поживну баранину та ягнятину, але також вовну, шкіру, овчину, молоко і бринзу. Нині в Україні на частку баранини припадає близько 1% виробництва всіх видів м'яса, тому вівчарство впевнено можна вважати галуззю невикористаних можливостей щодо забезпечення населення м'ясом. Впровадження передових технологій вирощування овець, ретельний контроль за параметрами їх відтворення, вибір породи й правильного способу годівлі та утримання тварин уможливує досягти 50-60% рентабельності виробництва продукції. А в передових племінних підприємствах України цей показник може досягати 100%.

При аналізі сучасного стану галузі тваринництва нами узагальнено основні принципи формування державного механізму забезпечення його інноваційно-технологічного розвитку (рис.).

Основні принципи формування державного механізму забезпечення інноваційно-технологічного розвитку галузі тваринництва

Джерело: Узагальнено автором.

До таких принципів належать:

забезпечення населення країни якісними і доступними продуктами харчування за науково обґрунтованими нормами за рахунок вітчизняного виробництва (поступовий перехід від норм споживання відповідно до продовольчого кошика до медичних норм), продовольча безпека країни;

пріоритет вітчизняного виробництва над імпортом за рахунок гнучкого використання квот, мита й заходів державної підтримки;

державне регулювання ціноутворення на основні види продукції тваринництва та оптових цін на енергоносії й промислові товари, що використовуються в сільському господарстві;

поглиблення державно-приватного партнерства у всіх сферах виробництва і реалізації тваринницької продукції;

вдосконалення вітчизняної технічної, технологічної та племінної бази тваринництва, підвищення їх ролі у виробництві й зниженні залежності виробників від імпорتنих поставок;

пріоритет великого промислового виробництва тваринницької продукції над дрібнотоварним, що не обмежує розвиток малих форм господарювання;

державна підтримка галузей тваринництва до рівня, що забезпечує їх розширене відтворення та інноваційний розвиток.

Механізм забезпечення інноваційно-технологічного розвитку тваринництва на принципах державно-приватного партнерст-

ва має включати державне регулювання зонального розміщення, концентрації й спеціалізації галузей тваринництва; підвищення рівня інтеграції виробників, переробників, науковців, промисловців і фінансистів; технічну, технологічну та фінансову підтримку; вдосконалення ветеринарної служби; законодавче, нормативне й інформаційно-консультаційне забезпечення; податкове та митне регулювання.

Основними напрямками інноваційно-технологічного розвитку тваринництва є:

інтенсивне ведення галузі впровадженням інноваційних ресурсозберігаючих технологій утримання й годівлі худоби та птиці, сучасних методів племінної роботи, що забезпечують високу продуктивність, збереженість і конверсію корму;

створення науково обґрунтованої кормової бази;

удосконалення ветеринарного обслуговування;

використання сучасних засобів механізації та автоматизації виробничих процесів;

підвищення екологічної безпеки виробництва;

організація глибокої переробки продукції, поліпшення її якості й екологічної безпеки;

суворий режим економії витрат на всіх ділянках виробництва;

поліпшення системи підготовки фахівців усіх рівнів і вдосконалення інформаційно-консультаційної служби тощо.

Все це вимагає комплексного підходу до реалізації скоординованих заходів та передбачає розв'язання таких завдань:

збільшення виробництва продукції тваринництва на основі розведення високопродуктивних і технологічних порід та кросів сільськогосподарських тварин і птиці різних видів;

створення сучасних селекційно-генетичних центрів на базі племінних підприємств, на принципах кооперації великих виробників за державної підтримки; запровадження програми геномної селекції у тваринництві¹;

оновлення виробничої бази галузі, будівництво нових підприємств, проведення реконструкції та модернізації діючих підприємств;

виробництво повнораціонних збалансованих комбікормів на основі вітчизняних інгредієнтів; створення вітчизняних підприємств із метою імпортозаміщення дорогих синтетичних незамінних амінокислот, білкових концентратів. Враховуючи, що в структурі собівартості тваринницької продукції вартість кормів становить 50-70%, питання скорочення витрат на годівлю потребують подальшого вирішення;

розвиток логістичної структури молочно-го і м'ясного скотарства, свинарства та птахівництва;

підвищення рівня конкурентоспроможності продукції галузі на основі поліпшення якості продукції й зниження витрат на її виробництво;

розширення асортименту та розвиток глибокої переробки молока, м'яса всіх видів з урахуванням вимог різних груп споживачів (дитячого, шкільного, функціонального, спеціалізованого й інших видів харчування);

запровадження системи простежуваності виробництва продукції з метою гарантії її якості та безпеки й можливості поставок на експорт.

Удосконалення інноваційної системи АПК в Україні можливе в рамках єдиної державної програми. Вона має зробити інновації основою розвитку галузей і сфокусувати на них більшу частину коштів, що виділяються з бюджетів усіх рівнів на під-

тримку комплексу. На даному етапі така програма відсутня.

Умови, що склалися, сприятливіші для активнішого розвитку вітчизняного тваринництва та поступового виходу на імпортозаміщення за більшістю показників. Однак необхідно вжити заходів щодо забезпечення збалансованості товарних ринків і недопущення прискореного зростання цін на сільськогосподарську та продовольчу продукцію.

Імпортозаміщення частини продовольства на вітчизняному ринку вимагає часу й державних вкладень. Основним напрямом державної підтримки, на нашу думку, має стати субсидування інвестиційних витрат на реалізацію великих високотехнологічних інвестиційних проектів у галузі тваринництва з будівництва, реконструкції або модернізації тваринницьких і птахівничих комплексів.

Крім того, заходи сприяння імпортозаміщенню можуть бути такі: формування державного замовлення у вітчизняних підприємствах; розвиток системи національних стандартів (стандартизація); митне регулювання; антидемпінгові заходи; державно-приватне партнерство.

На початковому етапі саме держава має мотивувати й стимулювати розвиток вітчизняного тваринництва, надавати субсидії на технічне переозброєння, фундаментальні та прикладні дослідження, модернізацію.

Для реалізації програми імпортозаміщення у нашої країни є потенціал і необхідні умови, для неї це цілком досяжне завдання.

Важливим було й залишається питання ціноутворення. Необхідним є перегляд цього питання за участю сільськогосподарських виробників, переробників, представників торговельних мереж задля встановлення справедливої ціни на ринку.

Зміцнення зв'язку науки з виробництвом слід вважати провідним напрямом підвищення сукупної ефективності вітчизняного тваринництва. Важливо інтенсивніше доводити до масового практичного застосування тваринницькими підприємствами прогресивних ідей та наукових розробок. Необхідно прийняти й реалізувати програму підтримки експорту високотехнологічної продукції, послуг і технологій. Слід розвивати інтелектуальну власність в організаціях та систему

¹ Геномна селекція - найсучасніший спосіб оцінки племінних якостей тварин, заснований на встановленні точного взаємозв'язку між структурою ДНК тварини, її екстер'єром і практичними перевагами при розведенні.

професійних знань у галузі економіки, годівлі й утримання тварин.

Пріоритетними напрямками розвитку тваринництва є: формування ефективного, конкурентоспроможного виробництва тваринницької продукції, що забезпечує продовольчу безпеку країни, а також інтеграцію галузі в логістичну інфраструктуру і ринки продовольства; організація інноваційних саморегульованих моделей галузей тваринництва, що ґрунтується на спеціалізації учасників ринку й розвитку інтеграції галузевих підприємств, фермерських та особистих селянських господарств у вертикально-інтегровані формування.

Висновки. Запровадження нововведень у комплексі з усіх напрямів інноваційної діяльності у тваринництві органічно узгоджує

розв'язання широкого кола проблем: технічних, технологічних, маркетингових й інших, а також відповідних їм організаційних форм виробництва та управління.

Сформована ситуація диктує необхідність прискореного вирішення питань імпортозаміщення й досягнення продовольчої безпеки на основі ресурсозберігаючих технологій виробництва та переробки продукції тваринництва.

Розвиток тваринництва на інноваційно-технологічній основі при оптимізації імпорту тваринницької продукції є найважливішим чинником досягнення належного рівня продовольчої безпеки й стане однією з найбільш імовірних і виважених стратегій економічного зростання та розвитку аграрного ринку України на сучасному етапі.

Список використаних джерел

1. Березівський П.С. Ефективність виробництва і формування ринку продукції скотарства в Карпатському регіоні / П.С. Березівський. – Львів: „Українські технології”, 1998. – 256 с.
2. Буркат В.П. Концептуальні підходи до формування галузі м'ясного скотарства. Теорія, методологія і практика селекції / В.П. Буркат. – К.: БМТ, 1999. – С. 332-342.
3. Васильєва Н.К. Математичні моделі інноваційного розвитку в аграрній економіці: моногр. / Н. К. Васильєва. – Дніпропетровськ: РВВ ДДАУ, 2007. – 348 с.
4. Васильєва Н.К. Моделювання інноваційних мереж модернізації роботи м'ясного підкомплексу / Н.К. Васильєва // Економіка: проблеми теорії та практики. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2008. Вип. 235. – Т. I. – С. 246-253.
5. Дадалко В.А. Продовольственная безопасность: национальные интересы, проблемы, тенденции, риски, перспективы / В.А. Дадалко, Е.Р. Михалко. – Минск: ИВЦ Минфина Республики Беларусь, 2011. – 696 с.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
7. Лъчук М.М. Ефективне функціонування молокопродуктового підкомплексу України: моногр. / М.М. Лъчук. – К.: Нічлава, 2004. – 312 с.
8. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, О.В. Мазуренко. – К.: ННЦ „ІАЕ”, 2004. – 198 с.
9. Наказ Міністерства економіки України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України» від 02.03.2007 р. № 60 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ME07222.html.
10. Про продовольчу безпеку в Україні: проект Закону України від 28.04.2011 р. №8370-1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF6GI01A.html.
11. Рыбалко В.П. Состояние и стратегия развития свиноводства в Украине / В.П. Рыбалко / Свиноводство. – 2006. – № 1. – С. 20-23.
12. Стратегія розвитку м'ясного скотарства в Україні у контексті національної продовольчої безпеки / М.В. Зубець, В.П. Буркат, І.В. Гузєв та ін. – К.: Аграрна наука, 2005. – 176 с.
13. Schumpeter J. Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of Capitalist Process. – New York, McGraw-Hill, 1939.
14. Kuznets S. Shumpeter, s Business Cycles. American Economic Review. 1940, 30, 250-371. Reprinted in: Kuznets S. Economic Change (Selected Essays in Business Cycles. National Income, and Economic Growth). – London, Heinemann, 1954.
15. Van Duijn J.J. The Long Wave in Economic Live: London, 1983. – P. 9.
16. Geiffer W., Scheider W., dogl R. Technologie Portfolio Management in: Sautd, Das Management von Innovationen, Frankfurt, 1990. – S. 107-124.
17. Schmookler J. Invention and Economic Growth. – Cambridge, Harvard University press, 1966.
18. Schmookler J. Economic Sources of Inventiv Activity. – Journal of Economic History, 1962.

Стаття надійшла до редакції 21.07.2015 р.

* * *

УДК 339.94:631.145 (477+510)

*Т. М. СТУКАЧ, кандидат економічних наук, професор,
старший науковий співробітник
Український державний університет фінансів
та міжнародної торгівлі*

Україна-Китай: спільні економічні інтереси в розвитку АПК

Постановка проблеми. Багатополярна сучасна світова економіка відкриває великі можливості країнам, що розвиваються, для модернізації, інноваційного розвитку промисловості, сільського господарства, сфери послуг; для різноманітних напрямів зовнішньоекономічної діяльності та пошуку оптимальних форм взаємовигідного міжнародного співробітництва у сфері виробництва, розподілу інвестицій; дає змогу посісти належне місце у світовому відтворювальному процесі. Це, в свою чергу, сприяє формуванню нової парадигми міжнародних економічних відносин для національних економік як на двосторонньому, так і регіональному рівнях. При цьому актуальною буде активізація економічних відносин не тільки з розвиненими, але й із економіками світу, які швидко розвиваються, стають центрами глобального економічного розвитку. Передусім це стосується Китаю, розвиток співробітництва з яким для України має стратегічне значення.

Згідно з прогнозом Goldman Sachs, у 2050 році питома вага Китаю у світовому валовому продукті становитиме 21%. Це найвищий показник серед країн світу. При цьому на США припадатиме лише 14%. За участю Китаю створена найбільша у світі зона вільної торгівлі Китай-АСЕАН з обсягом торгівлі 4,5 трлн дол. До кінця 2015 року в Пекіні почне роботу Азійський банк інфраструктурних інвестицій як нова світова фінансова платформа, а до 2020 року перед-

бачається сформувати Східноазійське економічне співтовариство.

Крім того, ряд зарубіжних спеціалістів у зв'язку зі складнощами європейської інтеграції України, які виникли в 2013 році, саме Китай почали розглядати як третю альтернативу для України між ЄС і Митним союзом. Для цього створювалися певні передумови. На 2014 рік було заплановано одержання Україною 18 млрд дол. кредитів та інвестицій, а також виділення Україні квоти для збуту продукції в КНР, у тому числі й продукції аграрного сектору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми реформування аграрного сектору України, розвиток експортного потенціалу АПК постійно в центрі уваги вітчизняних дослідників. У більшості наукових праць, присвячених економіці АПК, розглядаються питання зовнішньоекономічної діяльності. Практика довела, що економічний стан національного АПК напряму пов'язаний з розвитком інтеграції агробізнесу у світогосподарський процес. Отже, дослідження диверсифікації зовнішньоекономічних зв'язків України має не тільки теоретичне, але й практичне значення, особливо на регіональному рівні та в розрізі країн. Тому особлива увага має бути приділена міжнародному економічному співробітництву України з окремими країнами світу, роль яких у політичному й економічному житті планети помітно підвищується. Це дає підставу для оптимістичних прогнозів щодо напрямів майбутнього економічного розвитку держави.

© Т.М. Стукач, 2015

Мета статті – обґрунтування механізму активізації експорту продукції агропромислового комплексу України та активізації інвестиційного співробітництва в цій галузі.

Виклад основних результатів дослідження. На нинішньому етапі співробітництва України і Китаю в агропромисловому комплексі розвивається за кількома напрямками, хоча й не відповідає повною мірою можливостям обох країн, про що доводять фактичні результати. Передусім це зовнішня торгівля. Розгляд статистичних даних дає змогу зробити деякі висновки щодо обсягів експорту та імпорту між Україною й Китаєм.

Позитивні тенденції у зовнішній торгівлі з Китаєм явно помітні [2, 5]. За даними Державної служби статистики України, з 2000 по 2012 рік зовнішньоторговельний оборот збільшився з 9,2 до 259,9 млн дол. США, або в 28 разів. За цей же період експорт зріс на 85,5 млн дол., або більше ніж у 400 разів [1]. Такій активізації сприяв вступ України до Світової організації торгівлі. Однак у структурі обороту 67% припадає на імпорт і 33% на експорт, тобто сальдо зовнішньої торгівлі від'ємне. Перевищення імпорту над експортом у 88,5 млн. дол. Експорт продовольства й сільськогосподарської сировини займає 4,8% від загального обсягу експорту в Китай за товарними позиціями товарної номенклатури. Відповідно на імпорт припадає 2,2%.

Зазнала змін також структура експорту з України до Китаю від кількох позицій у 2000 році до широкої номенклатури продовольства та сільськогосподарської сировини. Хоча по ряду позицій обсяги незначні.

За статистичними даними, у 2014 році сальдо зовнішньої торгівлі позитивне, обсяги експорту перевищують обсяги імпорту на 611,7 млн дол. США. Можливості для збереження такої тенденції в довгостроковому періоді в Україні є. Реалізація потенціалу, який є в національному агропромисловому комплексі, забезпечує можливості виходу на зовнішні ринки, збільшує надходження від експорту, які необхідні для модернізації й розвитку аграрного сектору країни. При цьому важливо, щоб експорт з України не мав тільки сировинний характер. Для України має велике значення виробництво та експорт аграрної продукції з високою доданою

вартістю. Це повинно бути основою моделі двостороннього зовнішньоекономічного співробітництва, в тому числі при залученні іноземних інвестицій.

Тому реформування аграрного сектору України повинно відбуватися за рахунок створення експортоорієнтованих сільськогосподарських виробничо-переробно-збутових ланцюгів, у тому числі за участю іноземного капіталу. Це дасть змогу значно підвищити продуктивність, прибутковість підприємств, у цілому їхню конкурентоспроможність, збільшити частку доданої вартості в собівартості реалізованої продукції.

Перший досвід таких спільних українсько-китайських формувань вже є. У 2013 році було створено китайсько-українську аграрну компанію «Фанда» (загальний капітал 7 млн дол.) для реалізації спільного проекту щодо створення молочного господарства й вирощування сільськогосподарських культур. Співзасновниками виступили компанія «DARA Group», яка спеціалізується на різних сферах діяльності: від енергетичної, гірської, інвестиційної тощо до сільськогосподарської. А також корпорація «Хуанфань Цюй» із провінції Хенань (загальний капітал близько 154 млн дол.), яка займається вирощуванням високоякісного насіння, розведенням великої рогатої худоби, переробкою й зберіганням овочів і фруктів.

Китайсько-українська аграрна компанія «Фанда» нині володіє 4000 га посівних площ, налічує 2000 гол. дійного стада. Протягом найближчих п'яти років планується розширити сільськогосподарську діяльність за рахунок збільшення поголів'я в 4 рази, організації тепличного овочевого та свинокомплексів. У вересні 2014 року «Фанда» підписала інвестиційну угоду про реалізацію в Корюківському районі Чернігівської області проекту щодо вирощування зернових культур, кормових трав, реконструкції свинокомплексу на 50 тис. гол., створення чотирьох комплексів для вирощування великої рогатої худоби на 5 тис. гол. і тепличного комплексу для вирощування овочів площею 12 га та їх переробки. Загальна сума проекту – 58 млн дол. [5]. Крім того, в Миколаївській області зареєстроване ТОВ Міжнародний виробничий агропромисловий парк (українсько-китайський торговельний

об'єднаний), основний вид діяльності якого – консультації з питань комерційної діяльності й управління.

На теперішній часі функціонує більше 20 спільних підприємств, основні види діяльності яких – роздрібна торгівля продуктами харчування, напоями та тютюновими виробами; виробництво ігор й іграшок, ювелірних виробів; діяльність у сфері транспорту; оптова торгівля металами та металевими рудами; організація конгресів, торговельних виставок; загальна медична практика й інші види діяльності. Більша кількість зосереджена в Києві, решта – в областях України (Одеська, Рівненська, Миколаївська, Київська).

У подальшому для успішної реалізації на території України спільних агропідприємств створюються об'єктивні передумови. Україна має конкурентні переваги для іноземних інвесторів: великий внутрішній ринок; наявність виробництва та інфраструктури, які потребують модернізації, трудових ресурсів, у тому числі з високим рівнем підготовки, а також науково-технічного потенціалу в певних галузях економіки. У свою чергу сучасна економічна стратегія розвитку Китаю передбачає створення до 2020 року держави інноваційного типу за рахунок виробництва власної науко- і технікоємної продукції, в тому числі й в аграрному секторі. Китай вже виробляє зернових і зернобобових культур 21% від світового виробництва; 24 – картоплі (збільшивши цей показник порівняно з 1990 р. у 2,7 раза); 52 – овочів та баштанних культур (в 4,5 раза); 22 – плодів, ягід і винограду (в 6,7 раза); 27 – м'яса у забійній масі (в 2,7 раза); 6 – молока (в 6 разів); 41% яєць (збільшення в 3,6 раза).

Використання наукових досягнень в аграрному секторі Китаю сприяло зростанню виробництва основних видів продукції сільськогосподарства на одну особу, при цьому значно перевищивши світові показники по зернових та зернобобових культурах (388 і 373 кг у світі), картоплі (62 та 52), овочах і баштанних культурах (410 та 156), плодах, ягодах і винограду (99 та 90), м'ясу в забійній масі (58 і 43), яйцях (21 та 10).

Запровадження спільних наукових досягнень в аграрному секторі сприятиме поліпшенню якості, вдосконаленню технології

виробництва й переробки сільськогосподарської продукції на території України.

Відкриваються можливості у сфері науково-освітнього співробітництва. За статистичними даними 2014 року, в Україні навчаються 1750 студентів із Китаю в навчальних закладах 13 областей України та Києва. Найбільша чисельність студентів зосереджена в столиці – 697 осіб, або 40%, Харківській області – 371 (21%), Одеській – 298 (17%), Миколаївській – 148 (8%), Дніпропетровській – 119 (7%). Адже це спеціалісти, які знають Україну, її мову, й можуть бути залучені до процесу розширення українсько-китайських відносин на всіх рівнях – від дипломатів до бізнесменів, до презентації можливостей України. Крім того, при аграрних вищих навчальних закладах необхідно створювати Центри по вивченню Китаю, завданнями яких будуть не тільки знайомство з культурою, історією, але і спільна науково-дослідна діяльність у сфері сільського господарства, проведення науково-практичних конференцій, стажування студентів, аспірантів, викладачів, науковців.

Як у цілому в світі, у Китаї спостерігається тенденція до зменшення площі ріллі. За даними Державної служби статистики України, цей показник у 2012 році становив 106,5 млн га (7,6% від світової), що на 17,2 млн га менше порівняно з 1990 роком. Для забезпечення внутрішнього ринку Китаю імпортованою сільськогосподарською продукцією влада країни здійснює кроки щодо зниження ввізного мита (або їх відміни). Завдяки цьому заходу тільки з Африканських країн на китайський ринок із 2010 року стало надходити більше 4 тис. найменувань продукції на суму 16 млрд дол. Це також висуває на порядок денний питання розширення посівних площ для забезпечення потреб внутрішнього ринку в продовольстві та сільськогосподарській сировині.

В Україні існує можливість оренди земельних ділянок для виробництва сільськогосподарської продукції. Розпочата земельна реформа повинна бути доведена до логічного завершення. Землю роздано в приватну власність, але необхідний ефективний механізм орендних відносин, аби власнику землі було вигідно її використовувати у сільському господарстві для збільшення обсягів ви-

робництва аграрної продукції. Розробка такого механізму дасть змогу поєднати інтереси власника й держави: збільшення доходності, дотримання культури землеробства, враховуючи зональні особливості ведення сільського господарства, впровадження сучасних технологій виробництва, переробки, реалізації продукції, забезпеченість зайнятості населення, дотримання вимог екології, соціальний розвиток села.

Організація продовольчих ланцюгів з урахуванням можливостей України, вимог китайського ринку допоможе уникнути дисбалансу в зовнішній торгівлі.

Однією з перспективних форм міжнародного співробітництва є участь у спільних проектах у третіх країнах. Україні необхідно розширення міжнародного співробітництва. Скорочення внутрішнього попиту, квотування виробництва сільськогосподарської продукції в середині ЄС ще гостріше ставить питання щодо диверсифікації зовнішньоекономічної діяльності для України.

Китай показав усьому світові можливості економічної співпраці з країнами Африки, що, з одного боку, підігріло інтерес до цього континенту, а з іншого – посилює конкуренцію за присутність на ньому. Країни Африки і Китай мають ресурси, необхідні для активного економічного співробітництва. Африка – мінеральні й енергетичні ресурси (що цікаво також Україні), Китай – фінансові ресурси, досягнення у сфері науки і технологій. Знайдений взаємовигідний механізм економічного співробітництва для Китаю й більшості Африканських країн дав позитивні результати в різних галузях.

Обсяг товарообороту між Китаєм і країнами Африки збільшився з 2000 до 2012 року в 17 разів і досяг 166,3 млрд дол. США. На Африканському континенті працює більше 2 тис. китайських підприємств. Прямі іноземні інвестиції становили 15,3 млрд дол.

Незважаючи на неоднозначну оцінку економічної діяльності Китаю на Африканському континенті – від неоколоніалізму до взаємовигідного партнерства – все ж роль цієї країни величезна. Не є винятком і аграрний сектор [4, 7, 10].

Африканський континент – це зростаючий ринок збуту й для української аграрної продукції. За оцінками спеціалістів, до

2045 року чисельність населення тут досягне 2 млрд осіб. Значна кількість найменш розвинутих країн Африки є імпортерами продовольства. За прогностичними оцінками вартість реалізованої продукції сільського господарства збільшиться до 2030 року до 600 млрд дол. Тому необхідна розробка економічної стратегії розвитку співробітництва з африканськими державами у сфері продовольства, відхід від політики самостійної роботи українських аграрних підприємств на африканському ринку.

Сільське господарство більшості Африканських країн має проблеми, пов'язані з недофінансуванням, низьким рівнем продуктивності праці, слабкорозвинутою аграрною інфраструктурою. Саме в сільській місцевості зберігається високий рівень бідності. Безумовно, воно в першу чергу потребує інвестицій. Нині економічні можливості України не дають їй змоги повною мірою брати активну участь самостійно в багатьох інвестиційних проектах в аграрній сфері, але це не повинно бути основним стримувальним фактором у розвитку економічних відносин, спрямованості цих відносин саме на стратегічне партнерство. Є й інші можливості, які даватимуть успішні результати.

Розширення присутності України на Африканському ринку можливе за рахунок спільної участі з іншими країнами, в тому числі з Китаєм, у проектах щодо виробництва рослинного етанолу, розвитку традиційного землеробства та збереження навколишнього середовища, захисту рослин від шкідників, вирощування стійких до засухи сортів гороху, рису й ін. Крім того, і Китаєм, і США використовується така форма співробітництва, до якої може залучитися й Україна, як здійснення матеріально-технічної допомоги тим підприємствам на території Африки, які виробляють товари для експорту в Україну, а також відкриття доступу африканських товарів на ринок України за рахунок зниження ввізного мита.

Проведення українсько-африканських бізнес-форумів, одержання Україною статусу спостерігача при Африканському Союзі (АС), активізація співробітництва з Митним союзом Південної Африки, Спільним ринком Східної та Південної Африки сприятиме розширенню економічних можливостей

українських підприємств, у тому числі й торговельно-промислових аграрних компаній на Африканському континенті. До інструментів міжнародного економічного співробітництва в АПК можна віднести також проведення виставок, ярмарків.

Висновки. 1. Наведені показники динаміки експортно-імпортних операцій в агропромисловому комплексі між Україною та Китаєм, приклади спільних підприємств, які працюють у цій галузі, можливості наукового співробітництва, участь у спільних проєктах у третіх країнах формують основні

конкурентні переваги двостороннього економічного співробітництва.

2. Враховуючи зростаючу роль Китаю у світовій економіці, її інноваційно-інвестиційні можливості, в багатьох випадках практичні результати залежатимуть від заінтересованості України в розширенні знань про китайське бізнес-середовище. Співробітництво з цією країною сприятиме економічному підйому України, розвитку національної промисловості, конкурентоспроможного сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
2. Оганесян А. Украина-Китай: «третья альтернатива»? А. Оганесян // Международная жизнь. – 2013. – № 12. – С.82-86.
3. Страны АСЕАН: курс на объединение экономических интересов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31518/7248389.html>.
4. Татаринцев В.М. Африка: настоящее и будущее: моногр. / В.М. Татаринцев. – М.: Восточная книга, 2012. – 392 с.
5. Україна і Китай реалізують на Чернігівщині інвестпроєкт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraina_i_kitay_realizuyut_u_chemigivskiy_oblasti_investproekt_na_58 mln_dol_1974791.
6. African Economic Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Africaneconomicoutlook.org/en/in-depth/Africa-and-its-emerging-partners/Africa-pushes-aside-post-colonialism/emerging-partners-go-from-the-balcony-to-orchestra-in-a-decade>.
7. Brown K., Shinn D / China and Africa: Century of engagement. Chatham House, 29 June 2012.
8. China-Africa Trade Booms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.joc.com/economy-watch/world-economy-news/china-africa-trade-booms_20120718.html.
9. China-Africa Trade and Economic Relationship Annual Report, 2011/ Chinese Academy of International Trade and Economic Cooperation. Beijing, 2011.
10. China provides loans to Tanzania. Forum on China- Africa Cooperation. Dar es Salaam. 2011. 23 November [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.focac.org/eng.zxxx/1880448htm>.
11. Goldman Sachs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Goldmansachs.com/our-thinking/focus-on/growth-markets/dataviz/index.html>.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015 р.

*

УДК:339.564:339.562.63(477.83)

Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, в.о. професора,
декан економічного факультету
О.Б. БУЛИК, Ю.П. КАШУБА, кандидати економічних наук, в.о. доцента
Львівський національний аграрний університет

Експортно-імпортна діяльність підприємств Львівщини

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство планує вихід на зовнішній ринок як можливість підвищити загальну ефектив-

ність свого функціонування. Ефективна зовнішньоекономічна діяльність є важливою не лише для самого підприємства, але й для країни, оскільки сприяє зростанню національного доходу, продуктивності праці, зни-

© Я.С. Янишин, О.Б. Булик, Ю.П. Кашуба, 2015

українських підприємств, у тому числі й торговельно-промислових аграрних компаній на Африканському континенті. До інструментів міжнародного економічного співробітництва в АПК можна віднести також проведення виставок, ярмарків.

Висновки. 1. Наведені показники динаміки експортно-імпортних операцій в агропромисловому комплексі між Україною та Китаєм, приклади спільних підприємств, які працюють у цій галузі, можливості наукового співробітництва, участь у спільних проєктах у третіх країнах формують основні

конкурентні переваги двостороннього економічного співробітництва.

2. Враховуючи зростаючу роль Китаю у світовій економіці, її інноваційно-інвестиційні можливості, в багатьох випадках практичні результати залежатимуть від заінтересованості України в розширенні знань про китайське бізнес-середовище. Співробітництво з цією країною сприятиме економічному підйому України, розвитку національної промисловості, конкурентоспроможного сільського господарства.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua>
2. Оганесян А. Украина-Китай: «третья альтернатива»? А. Оганесян // Международная жизнь. – 2013. – № 12. – С.82-86.
3. Страны АСЕАН: курс на объединение экономических интересов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://russian.people.com.cn/31518/7248389.html>.
4. Татаринцев В.М. Африка: настоящее и будущее: моногр. / В.М. Татаринцев. – М.: Восточная книга, 2012. – 392 с.
5. Україна і Китай реалізують на Чернігівщині інвестпроєкт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrinform.ua/ukr/news/ukraina_i_kitay_realizuyut_u_chemigivskiy_oblasti_investproekt_na_58_mln_dol_1974791.
6. African Economic Outlook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Africaneconomicoutlook.org/en/in-depth/Africa-and-its-emerging-partners/Africa-pushes-aside-post-colonialism/emerging-partners-go-from-the-balcony-to-orchestra-in-a-decade>.
7. Brown K., Shinn D / China and Africa: Century of engagement. Chatham House, 29 June 2012.
8. China-Africa Trade Booms [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.joc.com/economy-watch/world-economy-news/china-africa-trade-booms_20120718.html.
9. China-Africa Trade and Economic Relationship Annual Report, 2011/ Chinese Academy of International Trade and Economic Cooperation. Beijing, 2011.
10. China provides loans to Tanzania. Forum on China- Africa Cooperation. Dar es Salaam. 2011. 23 November [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.focac.org/eng.zxxx/1880448htm>.
11. Goldman Sachs [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.Goldmansachs.com/our-thinking/focus-on/growth-markets/dataviz/index.html>.

Стаття надійшла до редакції 15.07.2015 р.

*

УДК:339.564:339.562.63(477.83)

Я.С. ЯНИШИН, кандидат економічних наук, в.о. професора,
декан економічного факультету
О.Б. БУЛИК, Ю.П. КАШУБА, кандидати економічних наук, в.о. доцента
Львівський національний аграрний університет

Експортно-імпортна діяльність підприємств Львівщини

Постановка проблеми. Будь-яке підприємство планує вихід на зовнішній ринок як можливість підвищити загальну ефектив-

ність свого функціонування. Ефективна зовнішньоекономічна діяльність є важливою не лише для самого підприємства, але й для країни, оскільки сприяє зростанню національного доходу, продуктивності праці, зни-

© Я.С. Янишин, О.Б. Булик, Ю.П. Кашуба, 2015

женню собівартості продукції, впровадженню ресурсозберігаючих технологій, збільшенню питомої ваги експорту, іноземних інвестицій. В умовах встановлення ринкових відносин в Україні значно розширилося коло суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності – фізичних та юридичних осіб, що здійснюють експортно-імпортні операції з купівлі-продажу товарів. Тому дослідження експортно-імпортної діяльності підприємств нині є дуже актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД) та проведення експортно-імпортних операцій займалися багато вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: І.А. Волкова [1], М.І. Губіна [2], Г.М. Дроздова [3], В.В. Козик [4], В.І. Саллі, О.В. Грифонова [5], О.В. Шкурупій [6], М.Л. Chrithopher [7], J.B. Houlihan [8], D.M. Lambert, M.C. Cooper, J.D. Pagh [9], K.R. Oliver, D.M., Webber [10].

Мета статті – на основі проведених досліджень запропонувати шляхи вдосконалення виробничо-збутової діяльності підприємства ТзОВ «Агро Фрутіка Бишків» та перспективи розвитку ЗЕД.

Виклад основних результатів дослідження. У міжнародній торговельній практиці використовують два основні методи здійснення експортно-імпортних операцій, а саме: прямий (direct) експорт та імпорт, що передбачає постачання товарів промисловими підприємствами безпосередньо іноземному споживачеві або закупівлі в нього відповідних товарів, і непрямий (indirect) експорт та імпорт, що припускає продаж і купівлю товарів через торговельних посередників. Для сучасного етапу розвитку великого виробництва з величезною концентрацією й централізацією капіталу характерним є розширення прямого експорту та імпорту.

Прямий метод зовнішньоекономічних операцій застосовується:

- ✓ при продажу й закупівлі промислової сировини на основі довгострокових контрактів;
- ✓ у разі експорту дорогого і великогабаритного устаткування;
- ✓ у разі експорту стандартного устаткування через зарубіжні філії;

✓ у разі продажу й закупівлі товарів державою.

Непрямий метод дає змогу ефективно реалізовувати нові товари, споживчі товари, товари виробників, які не мають власної збутової мережі. На цей метод припадає майже половина від загального обсягу продажу товарів.

Для організації експортних операцій необхідно зробити правильний підбір менеджера з продажу, вибір маркетингової політики, підбір агентів із пошуку каналів збуту.

Дослідження розвитку експортно-імпортних операцій доводить про відсутність системного підходу до організаційно-методичного забезпечення їх обліку та аналізу, що призводить до серйозних порушень валютного, податкового й митного законодавства [1].

Важливим чинником у системі управління експортно-імпортної діяльності має управління ланцюгом поставок, що веде до підвищення ефективності функціонування підприємства. Поняття «ланцюжок поставок» висвітлено у працях багатьох зарубіжних учених. Вони вважають, що ланцюжок поставок слід розглядати як єдиний процес, а відповідальність за діяльність ланок ланцюжка не може бути розподіленою чи делегованою відповідним функційним сегментам, таким як виробництво, закупівля, розподіл і збут.

Для здійснення експортно-імпортних операцій мають бути залучені тільки висококваліфіковані спеціалісти, які знають міжнародні правила розрахунків, володіють нормативною базою з регулювання порядку проведення операцій в іноземній валюті в Україні та за її межами.

Проблемами організації експортно-імпортної діяльності, які характерні підприємствам, є:

1. Відсутність організаційної єдності серед підрозділів підприємства, тобто однакового розуміння бізнес-процесів (наприклад, відділ маркетингу досліджує ринок і представляє звіт про бажані обсяги виробництва, а відділ збуту не може реалізувати вироблену продукцію).
2. Недостатня оперативність даних про фінансово-господарську діяльність підроз-

ділів, відсутність оперативної та правдивої інформації щодо взаєморозрахунків із зовнішніми постачальниками й споживачами. Як наслідок, важкість управління дебіторською та кредиторською заборгованостями.

3. У своїй діяльності експортний відділ не в повному обсязі використовує нові інформаційні технології, що перешкоджає експорту продукції.

4. Формальні проблеми на митниці, що призводить до збільшення терміну проходження вантажу через митний контроль, непрозорість процесів обміну інформацією, відсутність централізованого контролю в режимі реального часу. За підрахунками Світового банку, в Україні суб'єктам зовнішньоекономічної діяльності необхідно оформити шість документів на експорт і десять документів – на імпорт. При цьому експортно-імпортні операції в Україні займають загальною 67 днів, тоді як в ОЕСР – 22 дні.

5. Великий обсяг “ручної” праці при передачі даних, необхідність синхронної взаємодії учасників, що неминує призводить до помилок та затримок у логістичних ланцюгах [2].

Як показує практика, суб'єкти господарювання починають займатися експортом спонтанно й функціонують в іншому, невідзначеному для них господарському середовищі, не маючи об'єктивного уявлення про перспективи та перешкоди. Відтак підприємства, що не опанували передові методи стратегічного планування зовнішньої торгівлі, приречені на невдачі в конкурентній боротьбі на зовнішньому ринку. Адже зовнішня торгівля стане успішнішою лише в тому випадку, якщо вихід підприємства на міжнародні ринки буде не тільки добре продуманий, всебічно обґрунтований, але й впливатиме з довгострокових цілей.

При аналізі експортних операцій передусім визначають зміни в товарній структурі експорту та в його географічному напрямі. Економічна свобода включає такі чинники, як пряма заборона окремих форм діяльності, визначення ставок податків, вимоги антимонопольного законодавства й ін.

Важливим аспектом аналізу експортно-імпортних операцій є визначення суми накладних витрат, які при експорті (імпорті) в

Україні та за кордоном включають витрати: з перевезення товарів; з навантаження-розвантаження товарів; зі зберігання товарів; зі страхування.

Прикладом підприємства, яке має можливість займатися зовнішньоекономічною діяльністю в Жовківському районі Львівської області, є ТзОВ «Агро Фрутіка Бишків».

Підприємство розташоване у селі Бишків, яке від районного центру знаходиться на відстані близько 25 км, а від обласного – майже 50 км. Через це село є добре сполучення маршрутним автомобільним транспортом з обласним центром. Вигідне географічне розташування сприяє розвитку соціальної інфраструктури, промисловості села.

ТзОВ “Агро Фрутіка Бишків” займається не лише виробництвом продукції рослинництва і спеціалізується на вирощуванні зернових, основним видом його діяльності є вирощування фруктів, ягід для виробництва напоїв.

Щоб відповідати вимогам щодо якості продукції українських та європейських промислових ринків, застосовуються німецькі методи вирощування вищезазначених культур. Добру якість гарантує спеціальний посадковий матеріал, імпортований з Німеччини, або одержаний у сучасному підприємстві з вирощування саджанців – СТОВ «Поділля-Плант», яке виробляє й реалізує безвірусний посадковий матеріал, що розмножується в Україні та має сертифікат європейського зразка, підтверджений інститутом НАКТуї-нбау (Нідерланди).

Більшість розсади підприємство реалізує як «фріго». Перевагами садіння за допомогою розсади «фріго» є те, що при садінні навесні (квітень-початок травня) у той самий рік підприємство збирає перший урожай. На відміну від звичного способу садіння суниць з осені, не потрібно чекати рік, щоб зібрати перші ягоди. Найпродуктивніше плодоношення суниць за такої системи вирощування слід очікувати на 2-4-й рік після садіння.

Якість продукції постійно поліпшується і підтверджується щорічним контрольним аудитом від різних міжнародних партнерів. У 2010-2011 роках із Німеччини було імпортовано спеціальні машини для обробки су-

ниці, а також зрошувальну установку для її поверхневого поливу й для крапельного зрошування малини.

ТзОВ «Агро Фрутіка Бишків» має в користуванні земельну ділянку площею 474 га, на яку укладено договори оренди з 423 паївниками.

У підприємстві працює 30 осіб на постійній основі, 75 – для догляду за насадженнями, задіяні протягом 7 міс., та в середньому 310 осіб під час сезону збирання суниць.

Конкурентоспроможність підприємства і процес виробництва ускладнюють не прості та дорогі методи імпорту посадкового матеріалу, засобів захисту рослин; подорожчання пального й добрив. Суттєво впливає на виробництво також дренажна система, яка на орендованих підприємством полях є непридатною. Тому впродовж останніх двох років доводиться значні кошти вкладати у реконструкцію дренажної системи.

На даному етапі підприємство використовує власний товарний знак для налагодження виробництва продукції, яку воно пропонує своїм замовникам. Маркетингова діяльність ґрунтується на основі укладених

контрактів з іноземними замовниками, адже головним поняттям тут є товар і продукція.

Рекламна діяльність – одна з важливих складових комплексу маркетингових комунікацій. Витрати на послуги щодо розміщення рекламної інформації на web сторінках відносно невеликі, вони залежать від обсягів інформації та способів її подачі (графічний, текстовий). Вартість послуг щодо створення й підтримки віртуального www-сервера удвічі більша. Однак період цих витрат досить короткий.

На першому місці серед економічних передумов завжди стоять фінансові цілі, що передбачають прогнози розміри прибутку, який підприємство може одержати, проводячи зовнішньоекономічну діяльність. Мінімальний розмір прибутку дає змогу суб'єктам господарської діяльності вести просте відтворення, що характерно при застосуванні стратегії виживання підприємства у важких економічних умовах.

Аналіз зовнішньоекономічної діяльності передбачає визначення ефективності експорту та імпорту продукції й послуг. ТзОВ "Агро Фрутіка Бишків" має такі показники по експортно-імпортних операціях (табл.).

Експортно-імпортні операції ТзОВ "Агро Фрутіка Бишків"

Країни-партнери	Експорт, тис. грн				Імпорт, тис. грн	
	2011р	2012р	2013р	2014р	2011р	2012р
Австрія	110,35	426,06	624,37	1190,7	-	-
Угорщина	-	-	-	-	12,61	327,88
Німеччина	-	-	-	-	-	200,27
Усього	110,35	426,06	624,37	1190,7	12,61	528,15

Отже, можна зробити висновки, що з кожним роком експортна діяльність підприємства у вартісному виразі зростає. Великі експортні постачання ТзОВ "Агро Фрутіка Бишків" здійснює в Австрію.

Партнерами ТзОВ за кордоном є: "Adolf DarboAG", "Beerenfrost Kuhlhaus GmbH", "Vulcolor Naturfarben GmbH (Австрія), "Paradiesfrucht GmbH", "Wolfgang Gchillinger Beregnungsanlagen GmbH (Німеччина), "PROPLANT KFT Hungary (Угорщина). ТзОВ „Галфрост” займається переробкою та заморожуванням ягідної продукції, споживачами якої є харчові підприємства Європи й світу, що свідчить про високу якість продукції. У підприємстві вводяться

постійні технічні та якісні поліпшення, які відповідають світовим стандартам; «Агрона Фрут» спеціалізується на переробці фруктів і ягід та включає в себе повний цикл робіт від вирощування й заготівлі сировини до переробки і випуску готової продукції. Звичайно, забезпечується й український ринок – суницю із ТзОВ "Агро Фрутіка Бишків" можна придбати у супермаркетах Львова (Арсен, Ашан, Рукавичка), Києва, на ринках Хмельницького, Львова, Сімферополя, Вінниці.

Для окреслення загальної ситуації експорту та імпорту продукції переробки плодів і ягід розглянемо ситуацію на Львівщині (рис.1).

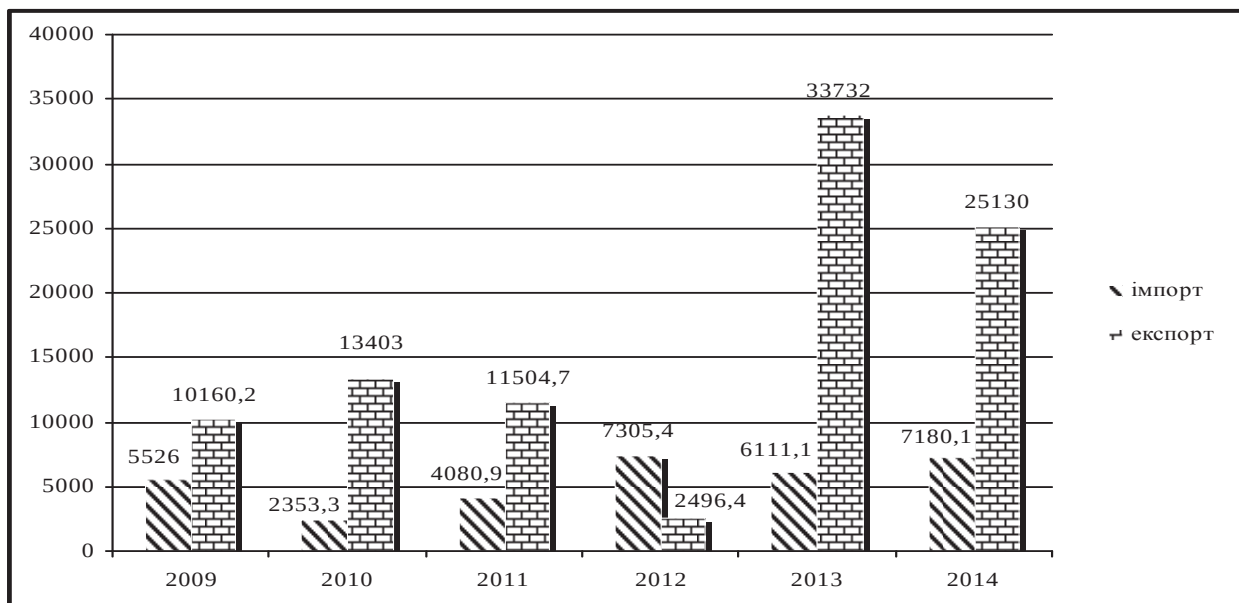

Рис. 1. Експорт та імпорт продукції переробки плодів і ягід у Львівській області, тис. дол. США

Джерело: Дані Головного управління статистики у Львівській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу: lv.ukrstat.gov.ua.

Як видно з рисунка 1, експорт продукції переробки плодів та ягід коливається і значно зріс у 2013 році. Це доводить про те, що обсяг продукції підприємства з переробки плодово-ягідної продукції Львівщини зростає. У 2014 році експорт дещо знизився у зв'язку із нестабільним курсом валюти.

Проаналізувавши зовнішньоекономічну діяльність досліджуваного господарства й одержавши статистичні дані експорту та імпорту продукції переробки плодів і ягід у Львівській області, можемо визначити питому вагу експорту й імпорту ТзОВ «Агро Фрукта Бишків» у Львівській області (рис.2).

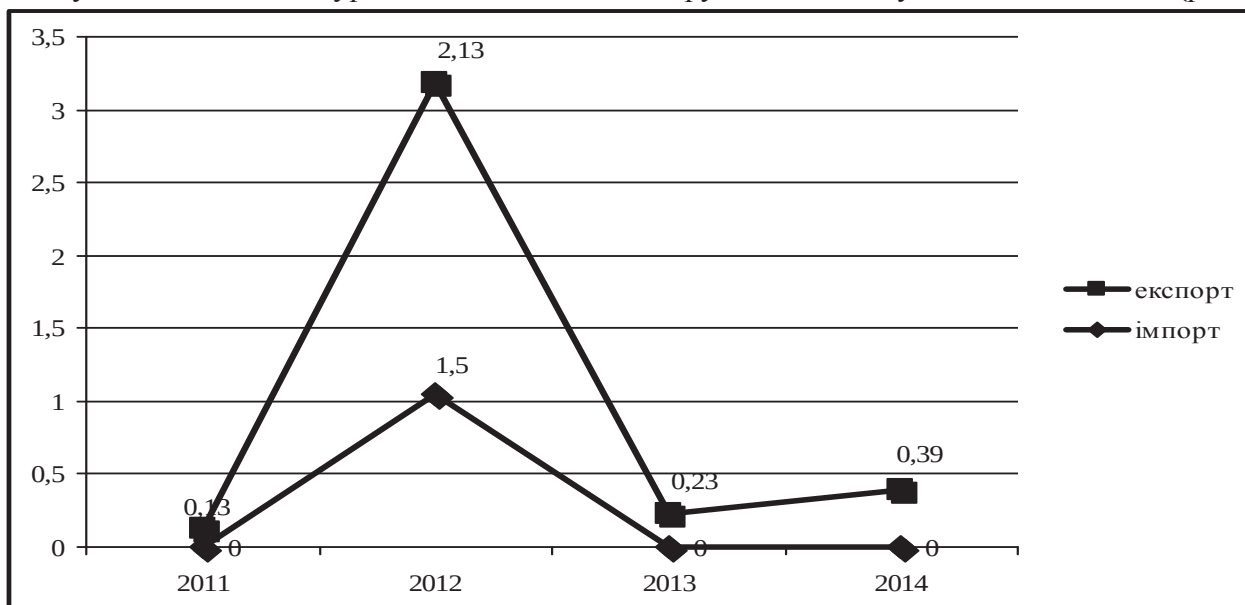

Рис. 2. Питома вага експорту та імпорту переробки плодів і ягід ТзОВ «Агро Фрукта Бишків» в експорті та імпорті переробки плодів і ягід Львівської області, %

Як видно з рисунка 2, найбільша частка експорту переробки плодів і ягід досліджуваного підприємства припадає на 2012 рік.

Посередниками в міжнародних розрахунках є банки, що організують рух грошей учасників зовнішньоекономічної діяльності. Міжнародні розрахунки – це система органі-

зації й регулювання платежів по грошових вимогах і зобов'язанням, що виникають при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності між державами, фірмами, підприємствами та громадянами, що знаходяться на територіях різних країн. У ЗЕД можуть бути використані такі форми міжнародних розрахунків: готівкою, оплата в кредит, вексель, чек, банківське переведення, розрахунок по відкритому рахунку, акредитиви. Згідно з новим законодавчим положенням іноземний партнер повинен розрахуватися за поставлену готову продукцію не пізніше 60 днів.

У Львівській області фермери, котрі хочуть професійно займатися вирощуванням великоплідної суниці, мають змогу одержати технічну й грантову підтримку від Уряду Королівства Данія. Для них працює проект «Надання послуг з управління двома ланцюгами додаткової вартості сільськогосподарської продукції в Україні» («Агро-Львів»).

Крім цього, проект має домовленість з переробним підприємством «Галфрост», яке зобов'язалося купувати суницю у виробників, що співпрацюють з проектом. У свою чергу, виробники зобов'язані вирощувати суницю, дотримуючись чітких технологічних вимог підприємства. Таку технологію фермерам надають фахівці ТзОВ «Агро Фрутіка Бишків». «Агро-Львів» також оплачує частину технологічного супроводу. Сюди входить консультаційна та інформаційна допомога – починаючи від вибору ділянки під закладку насаджень, закінчуючи охолодженням і правильним транспортуванням зібраного врожаю. Отже, фермер одержує ринок збуту продукції та забезпечує себе від втрати врожаю.

В Україні можна успішно вирощувати всі без винятку плодове та ягідні культури помірного клімату. З підвищенням матеріального добробуту населення змінюються загальні стандарти, в тому числі структура продовольчого кошика. Дослідження соціологів і дієтологів доводять, що за цих умов у структурі харчування зменшується частка споживання хліба, картоплі та цукру й, навпаки, збільшується частка плодів, ягід і овочів. Це, поряд із доцільністю максимального використання наявного природно-економічного потенціалу для виробництва

конкретних видів плодів та ягід, є орієнтиром розвитку промислового садівництва на перспективу.

Для здійснення регулювання зовнішньоторговельної діяльності держава використовує систему заходів, заснованих на сукупному поєднанні й використанні економічних і адміністративних методів відповідно до чинного законодавства України, яким закріплена можливість застосування методів митно-тарифного та нетарифного регулювання зовнішньоторговельної діяльності. Використання обох цих методів відповідає загальносвітової практиці.

Висновки. При правильній організації експортно-імпортних операцій можна досягти непоганих фінансових результатів. Головне – це правильно організувати зовнішньоекономічну діяльність. Потрібно пам'ятати, що існують можливі шляхи удосконалення експортно-імпортних операцій. Для цього необхідно зважати на всі складові даних операцій. При правильному аналізі й дослідженні окремих факторів можливо розробити такий план дій, який би більшою мірою задовольняв підприємство і сприяв в одержанні вищих прибутків від здійснення зовнішньоекономічних операцій.

Щодо досліджуваного підприємства, то слід провести всебічний аналіз стану й розвитку зовнішньоторговельної діяльності. Підприємство повинно весь час розвиватися, нарощувати нові потужності. Без нових технологій і розширення асортименту вирощуваних рослин ріст прибутку та збільшення збуту є просто неможливим.

До 2016 року має бути досягнутий обсяг виробництва у розмірі 100 га суниці при врожайності 15-16 т/га. Всі поля слід обробляти й підтримувати у належному стані згідно з сучасними технологіями.

Для критичних у наших умовах культур (суниці, малини, бузини) повинні бути передбачені системи поливу. На спеціальні замовлення клієнтів слід вирощувати нові види ягідних культур, такі як бузина, чорниця, обліпіха.

Основна цільова група клієнтів – промислові підприємства-партнери, зокрема ТзОВ «Агрона Фрут Україна» (Вінниця), "Adolf

DarboAG” (Австрія), ”ANDROS SNC” (Франція).

Як підприємство, що експортує сільськогосподарську продукцію, ТзОВ “Агро Фрутіка Бишків” повинне мати вигідні позиції на міжнародному ринку поряд із виробниками таких країн, як Польща, Іспанія, Марокко, Італія, Китай. Завдяки потужній державній підтримці сільськогосподарських підприємств у цих країнах і через великий тиск цін у харчовій промисловості, товариству “Агро Фрутіка Бишків” дуже важко залишатися конкурентоспроможним. Крім того, ускладнюють останню також непрості й дорогі методи імпорту посадкового матеріалу та засобів захисту рослин.

Продаж сировини, що давно вже доведено ринковою економікою, дає менший при-

буток, ніж готова продукція. Ніхто не заперечує, що свіжа, особливо рання, суниця приносить високий прибуток, але кожен керівник усвідомлює, скільки ж аналогічних підприємств вирощують її.

У перспективі слід зайнятися вирощуванням таких рослин, як обліпіха, аронія. Вони – невибагливі до ґрунтів і можуть рости у нашій місцевості. Ці рослини вже десятиліттями вирощують у багатьох лісгоспах області. Спочатку необхідно організувати співпрацю з цими підприємствами, підписати угоди про постачання ягід на вигідних умовах, співпрацювати з іншими спеціалістами по вирощуванню таких рослин. Виручені кошти вкласти у саджанці з вищою врожайністю і кращими смаковими якостями.

Список використаних джерел

1. Волкова І.А. Методика аналізу експортно-імпортних операцій в діяльності підприємств / І.А. Волкова, І.В. Гірчук // Вісн. ЖДТУ. – 2010. – №3 (53). – Ч.2.
2. Губіна М.І. Організація експортно-імпортних операцій на підприємстві та шляхи її вдосконалення / М.І. Губіна // Вісн. Хмельницького нац. ун-ту. Економічні науки. – 2009. – № 5. – Т.1.
3. Дроздова Г.М. Менеджмент ЗЕД підприємства: навч. посіб. / Г.М. Дроздова. – К.: КНЕУ, 2002. – 172 с.
4. Козик В.В. Зовнішньоекономічні операції і контракти: навч. посіб. / В.В. Козик. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 608 с.
5. Саллі В.І. Основи ЗЕД: навч. посіб. / В.І. Саллі, О.В. Грифонова, Л.В. Швець. – К.: ВД “Професіонал”, 2003. – 176 с.
6. Шкурупій О.В. Зовнішньоекономічна діяльність підприємства: навч. посіб. / О.В. Шкурупій. – К.: Центр навчальної літератури, 2012. – 248 с.
7. Chritopher M.L. Logistic and Supply Chain Management – London: Pitman Publihing, 1992.
8. Houlihan J.B. International Supply Chains: A. New Approach // Management Decision, 1988 – Vol. 26 – No. 3 – pp.13-19.
9. Lambert D. M. Cooper M.C. Pagh J.D. Supply Chain Management: Implementation Issues and Research Opportunities // The Internation Journal of Logistics Management, 1998 – Vol. 9 – No. 2 – pp. 1-19.
10. Oliver K.R., Webber D.M. Supply Chain Management: Logistics Catcher up with the Strategy // M. Chritopher. «logistics: The Strategic Issues» - Chapman & Hall, 1992 – 304.

Стаття надійшла до редакції 28.04.2015 р.

* * *

УДК 332.72 (477)

*Р.М. СТУПЕНЬ, кандидат економічних наук, старший викладач
Львівський національний аграрний університет*

Сутність ринку земель сільськогосподарського призначення

Постановка проблеми. Земля, будучи економічним базисом кожної соціальної форми та фінансово-кредитної системи, є головним ресурсом для оздоровлення еколого-економічної ситуації в країні. Основною метою формування розвиненого ринку земель сільськогосподарського призначення є забезпечення раціонального їх використання й підвищення родючості ґрунтів. Досягнення цих цілей визначальне, адже земля – це не лише головний засіб аграрного виробництва, а й основа державності, національної самовизначеності та просторова народногосподарська засада.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний доробок у дослідження теоретичних аспектів земельних відносин та засад формування ринку сільськогосподарських земель внесли: П. Гайдуцький [4], Д. Добряк [6], І. Лукінов [13], Л. Новаковський [15], Б. Пасхавер [16], П. Саблук [1], А. Третяк [15] й ін. Аспектам регулювання, розвитку та удосконалення аграрних земельних відносин присвячені дослідження В. Амбросова [2], Г. Гуцуляка [19], С. Кваші [9], В. Месель-Веселяка [1], А. Тихонова [6], В. Трегобчука [19], М. Федорова [1], М. Хвесика [23] й інших науковців. Проте багатогранність і різноплановість цієї сфери потребують подальшого дослідження та обґрунтування.

Мета статті – визначення сутності ринку земель сільськогосподарського призначення й аналіз основних умов функціонування такого ринку в аграрному секторі економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Земля – винятковий природний ре-

сурс, який має неабияке соціо-еколого-економічне значення, оскільки є визначальною умовою існування будь-якого суспільства, національно-державних утворень, соціально-культурного розвитку та екологічної безпечності. Земельні ресурси – це головний економічний чинник розвитку: як ресурс аграрного виробництва, простір для розміщення продуктивних сил і соціальної інфраструктури, а також як джерело природних ресурсів та енергії [10, с. 111].

Земля, на відміну від інших факторів виробництва, має низку специфічних відмінностей: необмеженість строку експлуатації; неможливість швидкого відтворення її якостей, однак за раціональної експлуатації підвищується продуктивність, зокрема в аграрному виробництві, де крім того є предметом і засобом праці; нееластичність пропозиції на ринку факторів виробництва через її чітко визначені обсяги; створена без втручання людини; нерухомий об'єкт; не піддається переміщенню, вільному переведенню з однієї галузі в іншу (з одного підприємства до іншого).

Суттєвою специфікою наділений і земельний ринок. Концептуально сутність ринку може бути сформульована з правового, економічного й соціального поглядів. Так, С. Фішер, Дж. Фрідман, Н. Ордуей, К. Макконнелл, С. Брю (представники класичної економічної теорії) визначають ринок з економічного погляду, характеризуючи його як: пакет угод, за допомогою яких продавці й покупці укладають контракт із приводу купівлі-продажу даних товарів або послуг [21, с. 10]; економічну функцію поєднання покупців і продавців через механізм

© Р.М. Ступень, 2015

цін [22, с. 444]; механізм або засіб, що формує контракт між покупцями (або пред'явниками попиту) й продавцями, або постачальниками товару чи послуги [14, с. 53].

Є. Фурубонт та Р. Ріхтер (представники нової інституціональної економіки) намагалися об'єднати економічний і соціальний аспекти ринкового механізму. Зокрема, на їхню думку, ринок є соціальним засобом, що полегшує повторний обмін серед безлічі учасників, скорочуючи трансакційні витрати пошуку інформації [27, с. 284].

Г. Бакер, Р. Гіббоні, К. Марфі, досліджуючи різні типи контрактів, дійшли висновку, що ринок є мережею стосункових контрактів між учасниками ринку, оскільки саме такі контракти, здійснювані в межах фірм,

між фірмами або індивідуумами, лежать в основі ринкового обміну [26, с. 40].

Зазначимо, що ринок земель є невід'ємною складовою економіки будь-якої країни. У структурі аграрного господарства земельний ринок має бути найбільш складним і жорстко регламентованим державою сектором. Це визначається й особливостями товару, який знаходиться у вартісному обігу, і складністю поземельних економічних відносин, що характеризують різноманітність історично сформованих форм взаємозв'язку землеволодіння, землекористування, оренди та ринкового обігу найважливішої складової національного багатства.

На нашу думку, в цілому земельний ринок можна класифікувати за різними групами ознак (табл.).

Види земельних ринків

Класифікаційні ознаки	Вид ринку
За цільовим призначенням	Землі сільськогосподарського призначення; несільськогосподарського призначення; садово-городні та дачні ділянки
За типом державного регулювання	Регульований; нерегульований
За видом угоди	Купівлі-продажу, оренди та іпотечний; первинний і вторинний
За територіальною приналежністю	Міжнародний ; національний; регіональний; місцевий
За об'єктами	Державної та комунальної власності; приватної власності

Джерело: Сформовано автором за [1; 6; 11; 12; 15; 17].

Наразі ринок земель сільськогосподарського призначення в Україні не сформований, оскільки діє мораторій на продаж таких земель (що ухвалили як тимчасовий акт, доки формуватиметься ринок землі), термін дії якого подовжено до 1 січня 2016 року (поряд з тим, набув свого розвитку ринок земель не-сільськогосподарського призначення). Україна єдина демократична країна світу, де землевласники не мають права розпоряджатися своїм майном на власний розсуд, адже увівши мораторій, держава де-факто їм це заборонила. Проте деякі країни, як, наприклад, Угорщина, тимчасово ввели суттєві обмеження на обіг земель з огляду на популістичну направленість державної політики.

Серед негативних наслідків продовження мораторію на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення варто виокремити основні [7]:

стримування оптимізації сільськогосподарського землеволодіння та землекористу-

вання, неможливість поліпшення технологічних умов використання сільськогосподарських земель унаслідок нераціональних розмірів землеволодіння, черезсмування, вкраплення дрібних ділянок інших власників у масиви земель господарств тощо;

концентрація більшої частини земель сільськогосподарського призначення у власності найменш економічно активної частини сільського населення (пенсіонерів й осіб передпенсійного віку), що не має належних професійних знань, фінансових і фізичних можливостей займатися землеробською працею;

одержання земельних ділянок сільськогосподарського призначення у спадщину особами, що проживають у містах, інших країнах, та не мають наміру займатися сільськогосподарським виробництвом і управляти земельними активами, що призводить до невикористання земель сільськогосподарського призначення;

блокування процесів створення велико-товарних підприємств ринкового типу, що кардинально знижує конкурентоспроможність вітчизняного сільського господарства на світових ринках;

зниження інвестиційної привабливості вітчизняного аграрного сектору економіки, пов'язане з підвищенням ризику вкладень унаслідок неможливості іпотечного кредитування сільського господарства під заставу земельних ділянок.

Роблячи огляд та аналіз наукової літератури, необхідно уточнити тлумачення сутності ринку земель сільськогосподарського призначення. Так, поняття ринку земель не має однозначного трактування, оскільки часто ототожнюється з обігом земель. В.М. Будзяк розглядає ринок земель сільськогосподарського призначення як систему економіко-правових, організаційно-економічних і управлінських відносин між суб'єктами приватної, державної та комунальної форм власності з метою передачі або продажу на тих чи інших умовах прав на власність [3, с. 119]. Д.С. Добряк у вузькому розумінні ринок земель розглядає як торговельні операції із землею [17, с. 3]. Л.Я. Новаковський у поняття ринок вкладає економічні відносини, що виникають у процесі обігу земель [17, с. 7]. Б.Й. Пасхавер термін «земельний ринок» трактує як сукупність земельних відносин, що дають змогу реалізувати титул землевласника для одержання ринкової вигоди. Зокрема, на його думку, землі сільськогосподарського призначення можуть забезпечити їх власникові ринковий ефект при використанні для: товарного виробництва; здачі в оренду; продажу або застави (ці три види одержання ринкового результату розглядаються автором як три форми ринку землі) [16, с. 49]. П.Т. Саблук розуміє ринок земель як угоди з купівлі-продажу, оренди й іпотеки земельних ділянок [17, с. 12]. М.М. Федоров цей термін висвітлює як процес визначення вартості землі та включення її як капіталу в економічний оборот, здійснення цивільно-правових угод із приводу переходу права власності на земельну ділянку або користування нею в установленому законодавством

порядку, з урахуванням попиту й пропозиції [20, с. 58].

Узагальнюючи систему визначень варто зауважити, що попри істотну глибину опрацювання даного питання, на наш погляд, не варто прирівнювати економічне поняття «ринок» та юридичне – «обіг». Земельний обіг є основою ринку, але реалізація угод із землею (ринкових чи позаринкових) ще не доводить про наявність повноцінного ринку.

Тому на основі критичного аналізу вищенаведених трактувань пропонуємо під «ринком земель сільськогосподарського призначення» розуміти систему взаємовідносин і механізмів, що передбачають реалізацію землевласниками й землекористувачами економічних інтересів шляхом перерозподілу земель сільськогосподарського призначення через купівлю-продаж, а також передачу прав на їхнє використання за умови сприяння відповідної інфраструктури.

На наш погляд, дане визначення досить повно відображає основні умови повноцінного функціонування ринку земель в аграрному секторі, до яких належить [20, с. 58–60]:

наявність землі як об'єкта купівлі-продажу, продавців земельних ділянок соціально-економічна мотивація їх виходу на ринок;

платоспроможність покупця;

відповідна ринкова інфраструктура земельного ринку;

існування дієвих ринкових механізмів ціноутворення на різні категорії земель;

організаційно-правові інструменти оформлення угод;

державне регулювання земельного ринку на державному, регіональному та місцевому рівнях.

Формування національного земельного ринку, його інституційної структури є результатом тривалої соціально-економічної еволюції, де історично розвинені форми землеволодіння й землекористування, що склалися спочатку як господарські традиції, в сучасній економіці мають фіксуватися в законодавстві та організаційних формах аграрного виробництва. Навіть у межах загальної еволюційної спрямованості в кожній країні цей процес набував специфічних особливостей. Система майорату в Англії, де-

фензиви (оренди, що успадковується) у Франції, скватерство (Нова Зеландія, Австралія, США, Канада), Закон про гомстеди в США, реформи Олександра II і П.А. Столипіна в Росії – є лише найбільш виразними національними особливостями становлення поземельних майнових відносин та подальшого формування земельного ринку в різних країнах.

Земельна реформа є процесом трансформації земельних відносин, включаючи відносини володіння, користування й розпорядження земельними ділянками задля підвищення економічної ефективності та екологічної безпеки використання земельних ресурсів, забезпечення врегульованого земельного обігу, захисту прав власників і землекористувачів. Земельна реформа тісно пов'язана з аграрною. Взаємозв'язок цих процесів впливає з особливої ролі землі як головного й, водночас, жорстко обмеженого виробничого ресурсу в сільському господарстві [11, с. 147]. Земля в аграрному секторі є не тільки територіальним базисом розміщення виробничих об'єктів, а також головним ресурсом і найважливішим фактором виробництва. Від розмірів сільськогосподарських угідь, їх якості, місця розташування, екологічного стану багато в чому залежить ефективність усього агропромислового комплексу. У зв'язку з цим майже всі аграрні реформи включають певні способи трансформації земельних відносин. Питання про село та землі, земельну власність і ренту як економічну основу реалізації цієї власності є основним питанням теорії і практики аграрних відносин.

Основний теоретичний багаж реформаторів в Україні ґрунтувався на світовому досвіді минулих років та науковій думці, сформованій за інших умов і стосовно інших реалій. Йдеться, головним чином, про неокласичну економічну теорію, що слугувала інтересам захисту капіталізму вільної конкуренції та ґрунтувалася на принципі невтручання держави в економічне життя [24]. Прихильники ліберальних поглядів, в обґрунтування своєї позиції, нерідко посилялися на досвід столипінських реформ, позитивно оцінюючи їхні результати, цитуючи Столипіна, який вважав причиною «корін-

ного безладу» російського села общинне землеволодіння [18]. Виступаючи за приватне землеволодіння, вони посилялися на практичний досвід західних країн, припускаючи, що дозвіл купівлі-продажу земель сприятиме залученню інвестицій в аграрний сектор, у повному обсязі запрацює «ринковий механізм», результатом чого буде розв'язання продовольчої проблеми.

Незважаючи на те, що ключовою характеристикою ринкової економіки є переважне значення приватного сектору, економічна роль держави навіть у «ліберальних» господарських системах (США, Австралія, Нова Зеландія) досить помітна і сягає 30–35 % ВВП, а в державах соціального ринкового господарства, наприклад ФРН, Франції та Швеції – 50–60 % ВВП [8, с. 42–46; 25, с. 43–44]. Особливої актуальності таке регулювання набуває на етапі становлення різних аграрних ринків.

Практичне дослідження ринку земель сільськогосподарського призначення показує, що шлях його розвитку суттєво відрізняється від запропонованого неокласичною економічною школою. Реальний ринок земель характеризується істотними трансакційними витратами, високим рівнем самоорганізації учасників ринку і не може обійтися без впливу держави. Тобто, неокласичний підхід швидко досягає межі в сфері обґрунтування функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення. Виходячи з цього, дослідження ринку сільськогосподарських земель варто здійснювати, ґрунтуючись на методології інституціональної економіки й нової економічної соціології.

Висновки. Виникнення ринку земель є закономірним результатом приватизації земель сільськогосподарського призначення, тобто переходу останніх у приватну власність. Головною складовою такого ринку має бути безпосередньо ринковий механізм, який являє собою спосіб взаємодії продавця і покупця, заснований на попиті, пропозиції та ціні. Ринок земель слід вважати одним із найбільш регульованих державою ринків і особливу увагу треба приділяти землям сільськогосподарського призначення. У цьому зв'язку, поряд і ринковими регуляторами (попитом, пропозицією і ціною), на

нього суттєво впливають інститути та організації, покликані обслуговувати й регулювати цей ринок.

Список використаних джерел

1. Аграрний сектор економіки України (стан і перспективи розвитку) / [Присяжнюк В.М., Зубець М.В., Саблук П.Т. та ін.]; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
2. *Амбросов В.Я.* Переход к рыночным земельным отношениям / В.Я. Амбросов // Стратегії реалізації земельної реформи. – 2011. – № 1. – С. 39–41.
3. *Будзяк В.М.* Формування ринку земель сільськогосподарського призначення / В.М. Будзяк // Економіка АПК. – 2008. – № 8. – С. 118–122.
4. *Гайдучський П.І.* Земля: власність, оренда, рента / П.І. Гайдучський, А.М. Стельмашук. – К.: Урожай, 1994. – 184 с.
5. *Гнаткович О.Д.* Формування ринку земель сільськогосподарського призначення як передумови здійснення підприємництва в аграрній сфері / О.Д. Гнаткович // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://firearticles.com/>.
6. *Добряк Д.С.* Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві: [моногр.] / Д.С. Добряк, А.Г. Тихонов, Н.В. Гребенюк. – К.: Урожай, 2004. – 134 с.
7. Запровадження та перспективи розвитку ринку земель сільськогосподарського призначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://land.gov.ua/ne-v-katehorii/>.
8. *Ицкович А.* Государственный сектор в АПК / А. Ицкович // Экономист. – 2004. – № 9. – С. 86–93.
9. *Кваша С.М.* Земельні відносини в контексті моделей розвитку сільського господарства України / С.М. Кваша // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 54–57.
10. *Лещук Е.Г.* Проблемы формирования рынка земель сельскохозяйственного назначения в Курганской области / Е.Г. Лещук // Достижения науки в реализации национального проекта «Развитие АПК»: Сб. науч. матер. междунар. науч.-практ. конф. – В 3 т. – Т. 1. – Куртамыш: ГУП «Куртамышская типография», 2006. – С. 110–113.
11. *Leshhuk E.G.* Reformirovanie zemel'nogo rynka Rossii / E.G. Leshhuk // Materialy XLIII nauch.-tehn. konf. Cheljabinskogo GAU. Ch. 1. – Cheljabinsk: ChGAU, 2004. – S. 145–148.
12. *Лещук Е.Г.* Социально-экономические аспекты формирования рынка земель сельскохозяйственного назначения в условиях трансформации отношений собственности (на материалах Курганской области): автореф. на соискание ученой степени канд. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами (АПК и сельское хозяйство)» / Е.Г. Лещук. – Курган, 2009. – 24 с.
13. *Лукинов И.* Влияние интеграционных и дезинтеграционных процессов на экономику Украины / И. Лукинов // Общество и экономика. – 2003. – № 1. – С. 144–162.
14. *Makkonel K.* Jekonomiks: Principy, problemy i politika. V 2-h t.: Per. s angl. 11-go izd. T. 1 / K. Makkonel, S. Brju. – Moskva, 1992. – 399 s.
15. *Новаковський Л.Я.* Земельна реформа і землеустрій в Україні: [моногр.] / Л.Я. Новаковський, А.М. Третяк, Д.С. Добряк. – К.: Будівельник, 2001. – 152 с.
16. *Пасхавер Б.Й.* Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47–53.
17. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України [Текст] / Б.М. Данилишин [та ін.]; ред. Б.М. Данилишин. – К.: РВПСУ НАНУ, 1999. – 716 с.
18. *Столыпин П.А.* Деньги – это чеканенная свобода / П.А. Столыпин // Уральские нивы. – 1991. – № 8. – С. 72–73.
19. *Трегобчук В.М.* Регіональна екологічна політика та механізми її реалізації в нових умовах господарювання / В.М. Трегобчук, Г.Д. Гуцуляк, В.П. Прадун // Актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів і механізми їх вирішення: доп. учасн. IX укр.-пол. наук. семінару (м. Умань, 25–30 верес. 1999 р.). – 1999. – С. 58–80.
20. *Федоров М.М.* Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55–60.
21. *Фишер С.* Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи; пер. с англ. – М., 1993. – 446 с.
22. *Fridman Dzh.* Analiz i ocenka prinosjashhej dohod nedvizhimosti: Per. s angl. / Dzh. Fridman, N. Ordujev. – М., 1995. – 544 s.
23. *Хвесик М.А.* Стратегічні перспективи раціоналізації землекористування в контексті соціально-економічного піднесення України / М.А. Хвесик // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 24–29.
24. *Shishkin A.F.* Jekonomicheskaja teorija: Uchebnoe posobie dlja vuzov / A.F. Shishkin. – 2-e izd.: V 2 kn. Kn. 1. – М.: Gumanit. izd. centr VLADOS, 1996. – 656 s.
25. *Югай А.* Землепользование в аграрной сфере / А. Югай // АПК: экономика, управление. – 2005. – № 11. – С. 42–46.
26. *Baker G.* Relational Contracts and the Theory of the Firm / G. Baker, R. Gibbons, K.J. Murphy // The Quarterly Journal of Economics. – 2002. – № 117 (1). – P. 39–84.
27. *Furubotn E.G.* Institutions and Economic Theory: The Contribution of the New Institutional Economics / E.G. Furubotn, R. Richter. Ann Arbor: The University of Michigan Press, 1998. – 426 p.

Стаття надійшла до редакції 25.06.2015 р.

* * *

*В.М. ДАВИДЕНКО, здобувач
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Розвиток земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах Чернігівщини

Постановка проблеми. В Україні чверть століття тривають процеси трансформації земельних відносин до умов ринкової економіки. За цей час проведено роздержавлення сільськогосподарських угідь, здійснено їхню передачу у приватну власність, запроваджено інститут оренди земель. На базі колективних сільськогосподарських підприємств на новій організаційно-правовій основі створено агроформування ринкового типу. Частина громадян обрали можливість розширити особисті селянські господарства за рахунок приєднання до них земельних паїв.

Створення реального власника земель, який би прагнув до раціонального, еколого-безпечного й ефективного їх використання, було визнано ключовою метою проведення земельної реформи, що бере свій початок із прийняттям Постанови Верховної Ради Української РСР «Про земельну реформу» № 563-ХІІ від 18.12.1990 р. Таким чином, із 15 березня 1991 р. усі землі були визнані об'єктом земельної реформи. Однак формування ефективних власників сільськогосподарських угідь відбувається доволі повільно. Сучасний стан земельних відносин і численні прогалини у земельному законодавстві зумовлюють необхідність подальших наукових розвідок, спрямованих на вдосконалення орендних земельних відносин, забезпечення ефективного й екологобезпечного використання сільськогосподарських угідь, збереження та відтворення родючості ґрунтів, формування відповідальності власників

новостворених агроформувань за раціональне використання й охорону орендованих земель.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти ринкових трансформацій земельних відносин, реформування відносин власності на землю, створення нових форм господарювання ринкового типу досліджували відомі вчені економісти-аграрники В.Г. Андрійчук [1], П.І. Гайдуцький [2], Д.С. Добряк [3], Ю.О. Лупенко [4], В.Я. Месель-Веселяк [5, 6], Л.Я. Новаковський [7], П.Т. Саблук [5, 6], А.М. Третьак [8], М.М. Федоров [4, 5, 6, 9], О.В. Ходаківська [10], В.В. Юрчишин [11] й інші. За свідченнями зарубіжних дослідників, в основу ринкових трансформацій земельних відносин в Україні були покладені теорії інституціональної економіки та політичної економії, а саме: теорія ефективності, теорія ренти, теорія суспільного вибору, теорія розподілу і теорія інституціональних змін [12, 13, 14]. Інституційно-правові зміни, що відбуваються нині в економіці аграрного сектору зумовлюють необхідність поглиблених досліджень щодо розвитку земельних відносин на національному й регіональному рівнях через призму згаданих вище економічних теорій.

Мета статті – дослідження сучасного стану земельних відносин у сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області та з'ясування основних причин, що стримують їх розвиток.

Виклад основних результатів дослідження. У результаті земельної реформи сформовані абсолютно нові земельні відно-

сини, в основі яких лежить приватна власність на землю [15,16]. У результаті роздержавлення земель і передачі їх у власність колективним сільськогосподарським підприємствам та громадянам, відбувся перерозподіл земельного фонду за формами власності й господарювання із суттєвими змінами у його структурі [17]. Якщо на початок 1990 року увесь земельний фонд Чернігівської області перебував у державній власності, то на початок 2014-го питома вага сільськогосподарських угідь державної власності становила 25,8%; приватної – 74,2 і колективної – 0,01% (табл. 1).

Передача державою у приватну власність громадян значної площі сільськогосподар-

ських угідь покладена в основу формування ринкових земельних відносин в Україні, в яких важливу роль відіграє нормативна грошова оцінка земель сільськогосподарського призначення.

Нормативна грошова оцінка земель необхідна для регулювання земельних відносин при передачі земель у власність, спадщину, під заставу з метою одержання банківського кредиту, при даруванні, оренді, визначенні ставок земельного податку, при розробці показників та механізмів економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель [5].

1. Зміна структури сільськогосподарських угідь за формами власності у Чернігівській області

Рік	Усього, тис. га	Державна		Приватна		Колективна	
		площа, тис. га	%	площа, тис. га	%	площа, тис. га	%
	Сільськогосподарські угіддя						
1990	2134,6	2134,6	100,0	-	-	-	-
2001	2106,8	518,6	24,6	1580,2	75,0	-	-
2005	2103,4	511,6	24,3	1591,6	75,7	0,2	0,009
2010	2069,8	534,6	25,8	1535,1	74,2	0,1	0,005
2014	2068,4	533,9	25,8	1534,4	74,2	0,1	0,005
	Рілля						
1990	1534,7	1534,7	100	-	-	-	-
2001	1341,1	260,9	19,4	1075,3	80,2	-	-
2005	1372,8	249,2	18,2	1123,6	81,8	-	-
2010	1405,0	239,0	17,0	1166,0	83,0	-	-
2014	1415,3	235,4	16,6	1179,9	83,4	-	-

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Починаючи з 2000 року, грошова оцінка земельних ділянок щороку станом на 1 січня уточнюється на коефіцієнт індексації, порядок проведення якої затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2000 року №783 «Про проведення індексації грошової оцінки земель».

Із 1 січня 2012 року набула чинності Постанова Кабінету Міністрів України від 31.10.2011 року «Про внесення змін до Методики нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення та населених пунктів», положенням якої передбачена норма: «для врахування змін у рентному доході, який створюється при виробництві зернових культур, до показників нормативної грошової оцінки ріллі, проведеної станом на 1 липня 1995 р. (з урахуванням індексації)» застосовується коефіцієнт 1,756.

У результаті цього нормативна грошова оцінка 1 га ріллі в Чернігівській області у 2012 році підвищилася до 16295 грн.

За повідомленням Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру, на 1 січня 2015 року нормативну грошову оцінку проіндексовано на коефіцієнт 1,249. Кумулятивне значення коефіцієнта індексації з 1995 року становить 3,997. Якщо у 1995 році грошова оцінка 1 га ріллі в Чернігівській області була 2900 грн, то нині – 20352 грн (рис. 1).

На основі нормативної грошової оцінки проведено паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам з наступним поділом земель колективної власності на земельні частки (паї).

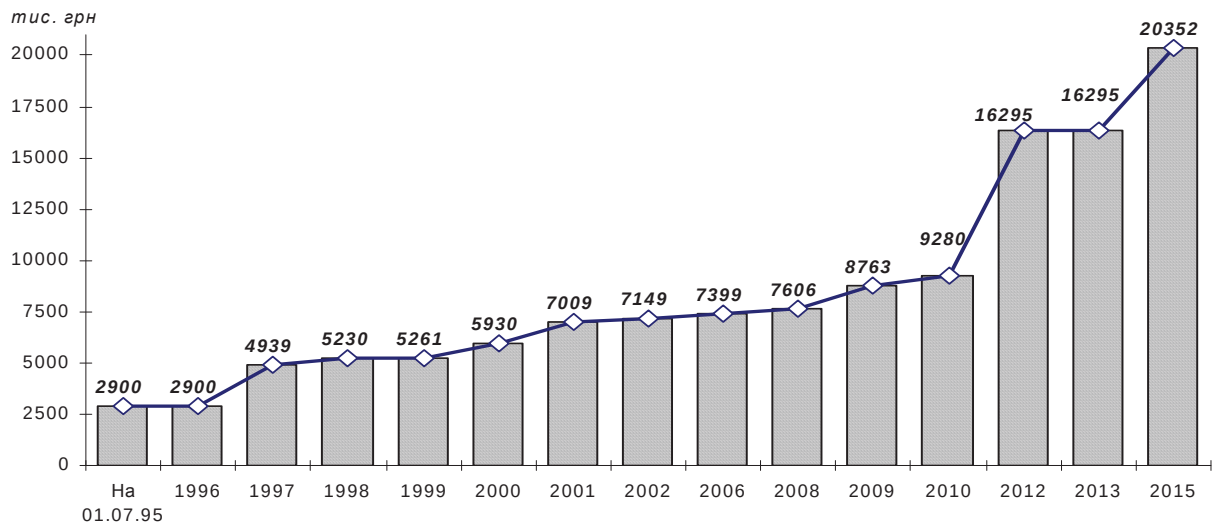

Рис. 1. Нормативна грошова оцінка 1 га ріллі в Чернігівській області (1995-2015 рр.)

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

У Чернігівській області розпайовано 1445,3 тис. га сільськогосподарських угідь, що становить близько 70% загальної площі угідь області. Середній розмір паю – 4,14 га. Наростаючим підсумком, з початку реформування, 348,7 тис. громадян набули право на земельну частку (пай). Видано 340,1 тис. сертифікатів, що посвідчують це право. Нині близько 98% власників сертифікатів оформили державні акти на право власності на земельну ділянку.

Понад 10,5 тис. осіб (3,1%) приєднали земельні паї до особистих селянських гос-

подарств (без створення юридичної особи), що на 70% перевищує аналогічний показник 2001 року, 8,6 тис. паїв залишилися не вистребуваними (рис. 2).

Відповідно до чинного законодавства власники земельних часток (паїв) і земельних ділянок можуть надавати їх в оренду, приєднувати до особистих господарств, передавати у спадщину, або дарувати без зміни цільового призначення. Громадяни Чернігівської області в основному реалізували своє право власності на земельні паї, посвідчені сертифікатом, передавши їх в оренду (понад 68%).

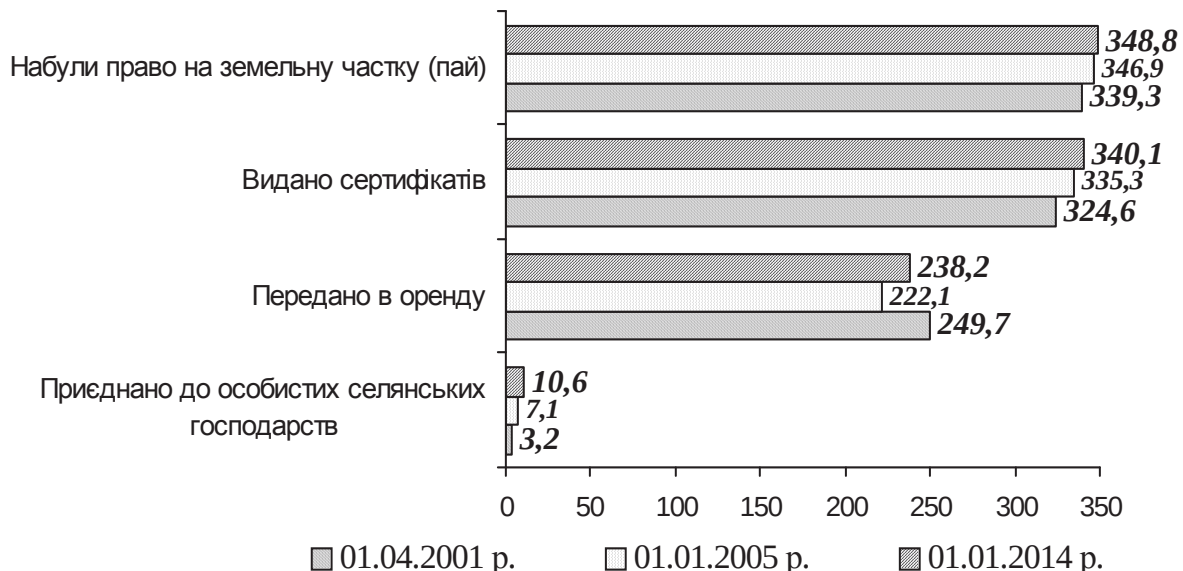

Рис. 2. Реалізація права власності на земельну частку (пай) у Чернігівській області, тис. осіб

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

За період реформування 19% (64,9 тис.) власників земельних паїв нотаріально посвід-

чили перехід права власності, 99,2% з яких становить спадкування, по 0,4% припадає

на дарування і продаж (основна їхня кількість укладена в період до 2005 р.). За весь досліджуваний період жодної операції обмі-

ну в Чернігівській області не зафіксовано (табл. 2).

2. Рух права власності на земельну частку (пай) в Чернігівській області

Показник	На початок року							
	2001		2005		2010		2014	
	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%	Кіль-кість	%
Чисельність громадян, які одержали сертифікати, осіб	324635	х	335260	х	339622	х	340134	х
Нотаріально посвідчені переходи права власності – всього	7980	100	33985	100	54734	100	64885	100
У т.ч.:	7526	94,4	33446	98,4	54184	99,0	64335	99,2
успадковано								
подаровано								
обмінано								
продано								
	195	2,4	266	0,8	274	0,5	274	0,4
	0	0	0	0	0	0	0	0
	259	3,2	273	0,8	276	0,5	276	0,4

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

В області реформовано 613 сільськогосподарських підприємств. На їх базі створено 860 нових агроформувань, з яких товариств з обмеженою відповідальністю – 339, приватних (приватно-орендних) підприємств – 176,

акціонерних товариств – 21, сільськогосподарських кооперативів – 34, фермерських господарств – 195, інших агроформувань – 95 (табл. 3).

3. Новостворені агроформування на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств Чернігівської області

Новостворені агроформування	Станом на 01.01							
	2001		2005		2010		2014	
	Кіль-кість, од.	С.-г. угіддя, тис. га	Кіль-кість, од.	С.-г. угіддя, тис. га	Кіль-кість, од.	С.-г. угіддя, тис. га	Кіль-кість, од.	С.-г. угіддя, тис. га
Реформовано колективних с.-г. підприємств	604	1429,5	609	1438,7	613	1445,3	613	1445,3
Створено нових форм господарювання – всього	733	1132	809	888,3	827	762,2	860	845,9
У т.ч.:	336	581,3	354	481,1	314	433,7	339	533,5
товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ)								
приватні (приватно-орендні) підприємства								
сільськогосподарські акціонерні товариства								
сільськогосподарські кооперативи								
фермерські господарства	39	16,4	100	35,9	183	54,8	195	60,49
інші агроформування	24	21,9	97	54,7	89	46,1	95	32,9

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Серед організаційно-правових форм господарювання переважають товариства з обмеженою відповідальністю (ТОВ). У 2014 році їхня частка становила 39,4% від загальної кількості сільськогосподарських підприємств Чернігівської області, з часткою землекористування 63,1% від усіх сільськогосподарських угідь. Середній розмір одного підприємства зі статусом товариства з обмеженою відповідальністю – 1573,7 га.

Порівняно з 2001 роком даний показник зменшився на 156,3 га.

У 2001 році частка сільськогосподарських кооперативів становила 27,0% загальної кількості підприємств і 29,2% сільськогосподарських угідь, що були у власності й користуванні агроформувань, а на початок 2014 року ці показники дорівнювали 4,0 та 2,6% відповідно. Крім того, значно скоротилася площа сільськогосподарських угідь, що припадає на один кооператив. Якщо у

2001 році цей показник становив 1672,2 га, то на початок 2014-го – у 2,6 раза менше. Сільськогосподарські кооперативи залишаються найменш реформованою формою господарювання, що поступово трансформуються в інші приватні одиниці [5, с. 67-68]. Як видно з рисунка 3, цей процес супроводжується зменшенням їхньої кількості й площі сільськогосподарських угідь, що знаходиться в їх користуванні. Поступово збільшується кількість приватних (приватно-орендних) підприємств і фермерських гос-

подарств. Якщо останніх у 2001 році в Чернігівській області налічувалося лише 39 од., то на початок 2014-го їхня кількість зросла у 5 разів і становила 195 од.

Земельні відносини новостворених агроформувань ґрунтуються головним чином на орендних засадах. Частка орендованих земель у сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області становить 97,8%. Решта угідь (2,2%) знаходиться на правах власності, або постійного чи тимчасового користування, відмінного від оренди (рис. 3).

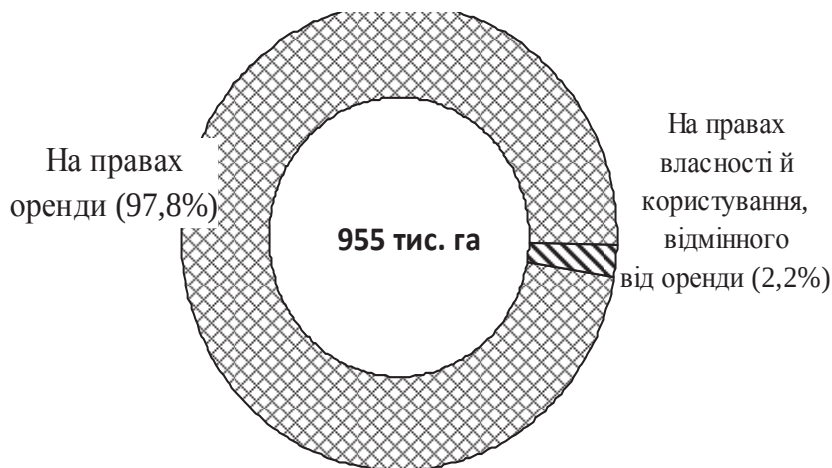

Рис. 3. Структура землекористування сільськогосподарських підприємств Чернігівської області, 2013 р.

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Договори оренди укладаються із власниками земельних паїв та земельних ділянок. Так, у 2013 році в області укладено 238,2 тис. договорів оренди, у тому числі 59,8% із селянами-пенсіонерами. Близько

половини договорів укладається з підприємствами, де одержано земельний пай, близько 8% – із фермерськими господарствами, 42,8% – з іншими суб'єктами господарювання (рис. 4).

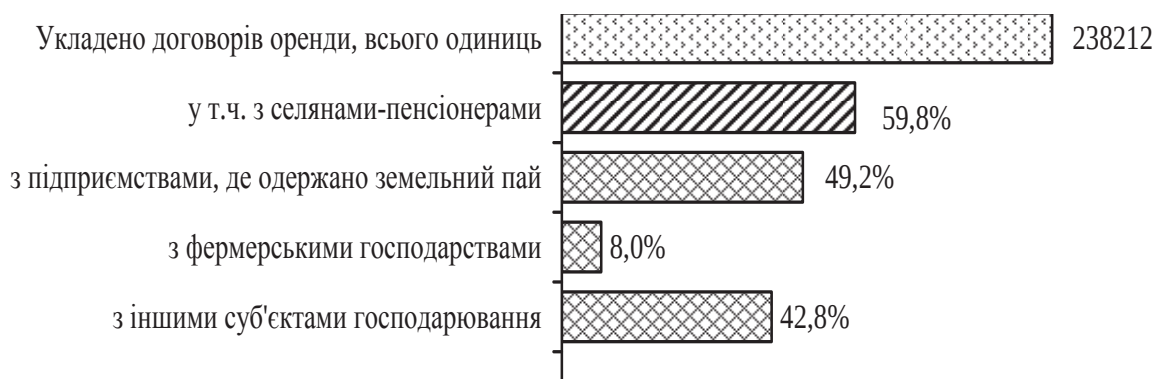

Рис. 4. Структура укладення договорів оренди земельного паю в Чернігівській області, 2013 р.

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Строки укладення договорів оренди різні. Однак слід зазначити, що на Чернігівщині переважає середньострокова оренда з термі-

нами договорів 6-10 років (57%). Майже не залишилося договорів, які б укладали на строк 1-3 роки (2%) (рис. 5).

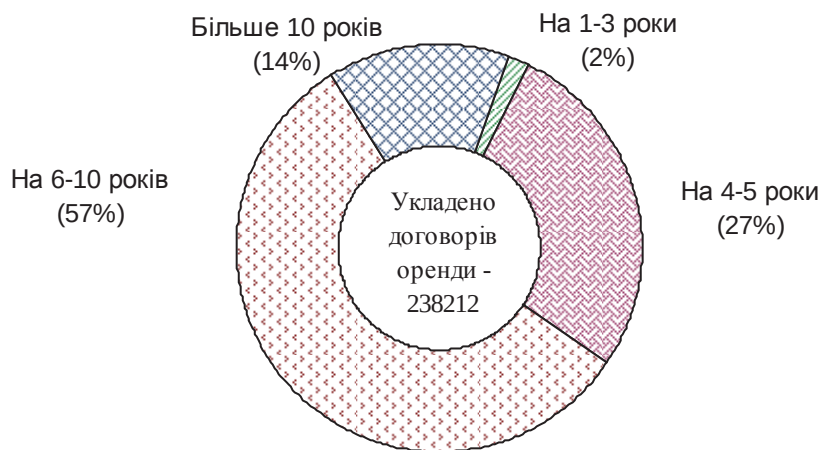

Рис. 5. Структура укладених договорів оренди за строками їх дії у Чернігівській області, 2013 р.

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

Основними чинниками формування орендної плати є нормативна грошова оцінка та відсоток від неї. Указом Президента України №725/2008 від 19 серпня 2008 року «Про невідкладні заходи щодо захисту власників земельних ділянок та земельних часток (паїв)» встановлено рівень орендної плати не менше 3% від нормативної грошової оцінки [6].

У 2013 році середній розмір орендної плати в Чернігівській області становив 519 грн/га, що є близьким до середнього значення по Україні (616 грн/га) та вдвічі меншим, ніж у Полтавській і Черкаській областях (рис. 6).

Проте якщо аналізувати відсоток орендної плати від нормативної грошової оцінки, який для господарюючих суб'єктів-орендарів земельних ділянок сільськогосподарського призначення не може бути нижчим 3%, то у сільськогосподарських підприємствах області він становить 3,4%. Це при тому, що сільськогосподарські підприємства 12 областей України, які мають значно кращі ґрунтові й природно – кліматичні умови, в 2013 році не виплачували мінімально встановлений рівень орендної плати.

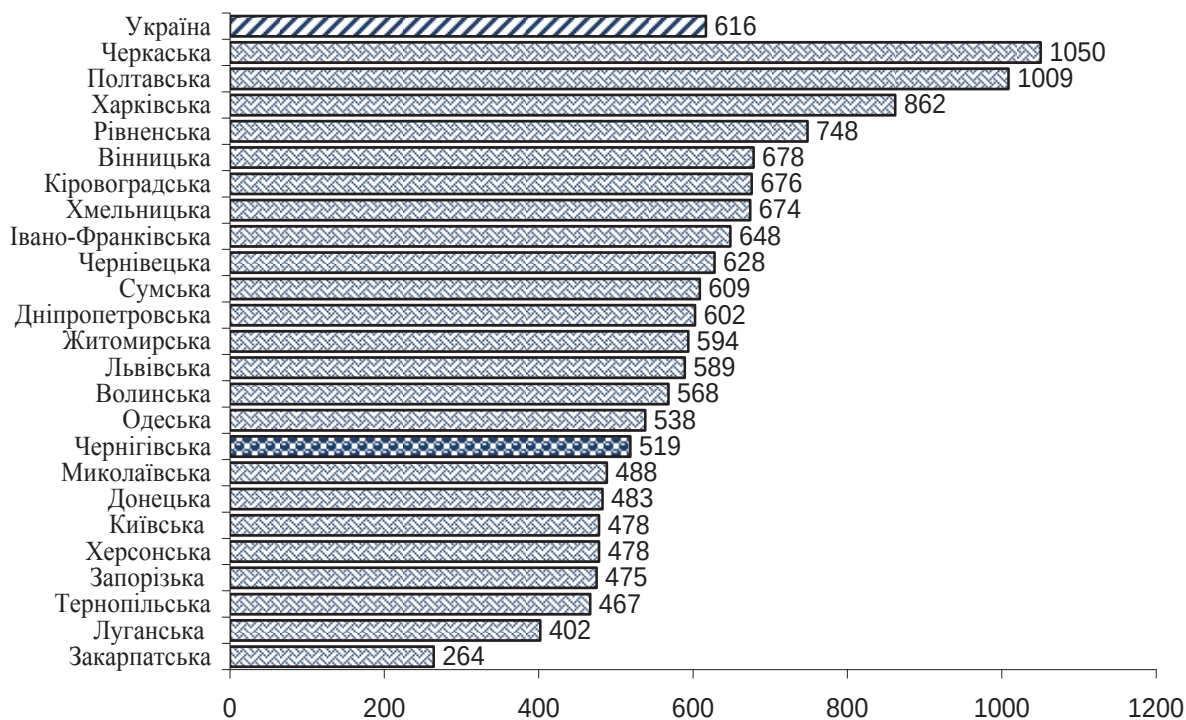

Рис. 6. Розмір орендної плати за земельні паї в Україні, 2013 р.

Джерело: За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру.

У структурі собівартості продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах Чернігівської області частка орендної плати становить 10%, тоді як оплата праці з нарахуваннями – лише 7%, аморти-

зація – 5% (рис. 7). Необхідно зазначити, що в підприємствах України частка орендної плати в структурі собівартості продукції рослинництва становить понад 12%.

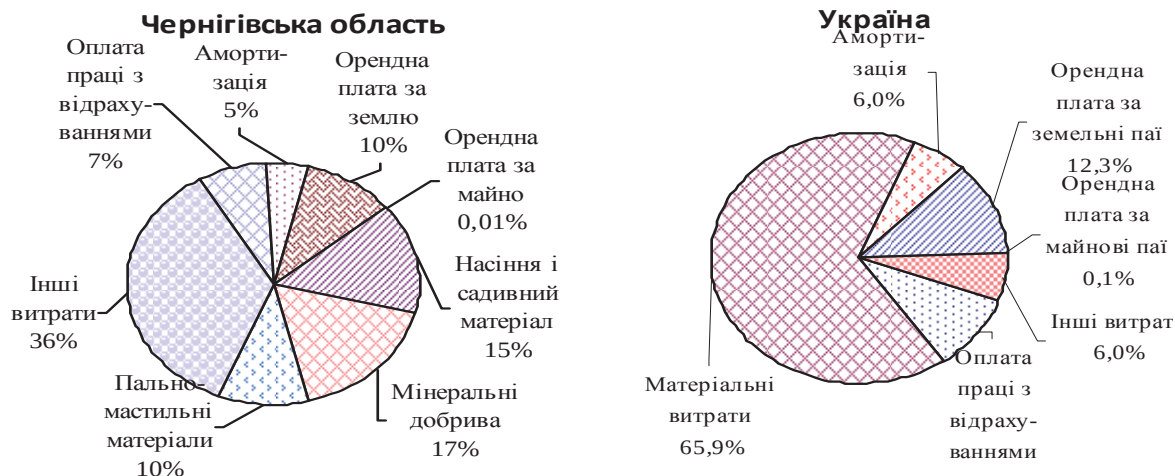

Рис. 7. Структура витрат виробництва продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах України та Чернігівської області, 2013 р.

Джерело: розраховано за даними Державної служби статистики України.

Висновки. Реформування земельних відносин було спрямоване на підвищення ефективності використання сільського господарських угідь. На даному етапі проведення земельної реформи у Чернігівській області завершено роздержавлення і паювання земель колективних сільськогосподарських підприємств, створено умови для рівноправного розвитку всіх форм власності на землю та різних організаційно-правових форм господарювання, надано селянам можливість самостійно вирішувати питання щодо використання земельних паїв і земельних ділянок. Підвищення ефективності використання сільськогосподарських угідь залежить від подальшого розвитку земельних відносин, спрямованих на раціональне й екологічнобезпечне використання земель сільськогосподарського призначення. Для подальшого їх удосконалення провідними вітчизняними вченими пропонується формування нової та удосконалення існуючої законодавчої бази з питань ефективного використання земель сільськогосподарського призначення; розроблення правових і соціально-економічних механізмів ефективного реалізації прав власності на землі сільськогосподарського призначення; удосконалення орендних земельних відносин у сільському господарстві формуванням конкурентного середовища серед

орендарів землі, усебічним захистом і гарантуванням прав селян-орендодавців; запровадження економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель сільськогосподарського призначення; забезпечення державного контролю за проведенням заходів щодо збереження і відтворення родючості ґрунтів [6, с. 28-29].

У подальшому наукові дослідження спрямовуватимуться на розв'язання проблем законодавчого урегулювання рентних відносин, за яких значна частка створюваної у сільському господарстві земельної ренти має повертатися виробникам на розширене відтворення галузі. Потребує удосконалення нормативна грошова оцінка земель у зв'язку зі змінами, що відбуваються в аграрному секторі та економіці країни в цілому. Важливе значення у регулюванні земельних відносин належить розробленню і запровадженню регуляторних інструментів ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, що забезпечить повноцінну реалізацію права приватної власності на земельні ділянки громадянами України, залучення земельних ділянок сільськогосподарського призначення до економічного обігу. Особливої уваги потребує розроблення механізму екологізації сільськогосподарського землекористування.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки [Текст] / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9.
2. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д.Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
3. Добряк Д.С. Сучасний стан земельної реформи та перспективи розвитку земельних відносин в Україні / Д.С. Добряк // Землевпоряд. вісн. – 2015. – № 4. – С. 3-4.
4. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М.М., Ходаківська О.В., Корчинська С.Г., Солов'яненко Н.А.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 60 с.
5. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лют. 2009 року / [Саблук П.Т., Федоров М.М., Месель-Веселяк В.Я., Ходаківська О.В. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 116 с.
6. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, О.В. Ходаківська [та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 60 с.
7. Новаковський Л.Я. Уповільнена хода земельної реформи / Л.Я. Новаковський // Дзеркало тижня. – 2015. – № 24 – 3 лип. 2015 р.
8. Третяк А.М. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій: наук. доп. / А.М. Третяк – К., 2014. – 24 с.
9. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55-60.
10. Ходаківська О.В. Земельні відносини у сільському господарстві: регіональний вимір : моногр. / О.В. Ходаківська, Н.І. Бурлака. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 242 с.
11. Юрчишин В.В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 90-91.
12. Konrad Hagedorn. Property rights reform on agricultural land in Central and Eastern Europe / Konrad Hagedorn // Quarterly Journal of International Agriculture. – 2004. – № 4. – P. 409-438.
13. Johan F. M. Swinnen. The political economy of land reform choices in Central and Eastern Europe / Johan F. M. Swinnen // Economics of Transition. – 1999. - Volume 7, Issue 3. – P. 637-664.
14. Gerber L. Land reform and land markets in Eastern Europe / L. Gerber, R. Giovarelli // Land reform. – 2005. – №1. – P. 27-32.
15. Thompson S. Agrarian Reform in Eastern Europe Following World War I: Motives and Outcomes / Sarahelen Thompson // American Journal of Agricultural Economics. – 1993. – Vol. 75. – No. 3. – P. 840-844.
16. Deininger K. Agrarian reforms in Eastern European countries: lessons from International experience / Klaus Deininger // Journal of international development. – 2002. – vol. 14. – P. 987-1003.
17. Legal impediments to effective rural land relations in Eastern Europe and Central Asia – a comparative perspective / Prosterman R., Hanstad T., Giovarelli R., Rolfes L. And other. The World Bank. – Washington, 1999. – 340 p.
18. Ходаківська О.В. Розвиток земельних відносин в аграрному секторі України / О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 26 с.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015 р.

*

УДК 331.101

Ю.В. ЛЕЛЮК, аспірант*

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Кадрове забезпечення закладів культури сільської місцевості Сумщини

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація, що склалась у кадровому забезпеченні сфери культури України, а

саме: недосконала законодавча база (невиконання вимог законодавства України щодо фінансування пільг і гарантій для працівників культури); вкрай низький рівень заробітної плати; відсутність мотивації; незадовільні умови праці; відсутність планування кадрового резерву; недосконалість (іноді й відсут-

---

* Науковий керівник – Я.М. Мартинишин, доктор економічних наук, професор.
© Ю.В. Лелюк, 2015

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки [Текст] / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3-9.
2. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д.Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
3. Добряк Д.С. Сучасний стан земельної реформи та перспективи розвитку земельних відносин в Україні / Д.С. Добряк // Землевпоряд. вісн. – 2015. – № 4. – С. 3-4.
4. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М.М., Ходаківська О.В., Корчинська С.Г., Солов'яненко Н.А.]; за ред. Ю.О. Лупенка, М.М. Федорова. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 60 с.
5. Трансформація земельних відносин до ринкових умов. Матер. Одинадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26-27 лют. 2009 року / [Саблук П.Т., Федоров М.М., Месель-Веселяк В.Я., Ходаківська О.В. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 116 с.
6. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, О.В. Ходаківська [та ін.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2009. – 60 с.
7. Новаковський Л.Я. Уповільнена хода земельної реформи / Л.Я. Новаковський // Дзеркало тижня. – 2015. – № 24 – 3 лип. 2015 р.
8. Третьяк А.М. Концептуальні засади розвитку сільськогосподарського землекористування сільських територій: наук. доп. / А.М. Третьяк – К., 2014. – 24 с.
9. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55-60.
10. Ходаківська О.В. Земельні відносини у сільському господарстві: регіональний вимір : моногр. / О.В. Ходаківська, Н.І. Бурлака. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 242 с.
11. Юрчишин В.В. До проблеми доведення до логічного завершення земельних та всіх інших сучасних аграрних перетворень / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 90-91.
12. Konrad Hagedorn. Property rights reform on agricultural land in Central and Eastern Europe / Konrad Hagedorn // Quarterly Journal of International Agriculture. – 2004. – № 4. – P. 409-438.
13. Johan F. M. Swinnen. The political economy of land reform choices in Central and Eastern Europe / Johan F. M. Swinnen // Economics of Transition. – 1999. - Volume 7, Issue 3. – P. 637-664.
14. Gerber L. Land reform and land markets in Eastern Europe / L. Gerber, R. Giovarelli // Land reform. – 2005. – №1. – P. 27-32.
15. Thompson S. Agrarian Reform in Eastern Europe Following World War I: Motives and Outcomes / Sarahelen Thompson // American Journal of Agricultural Economics. – 1993. – Vol. 75. – No. 3. – P. 840-844.
16. Deininger K. Agrarian reforms in Eastern European countries: lessons from International experience / Klaus Deininger // Journal of international development. – 2002. – vol. 14. – P. 987-1003.
17. Legal impediments to effective rural land relations in Eastern Europe and Central Asia – a comparative perspective / Prosterman R., Hanstad T., Giovarelli R., Rolfes L. And other. The World Bank. – Washington, 1999. – 340 p.
18. Ходаківська О.В. Розвиток земельних відносин в аграрному секторі України / О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 26 с.

Стаття надійшла до редакції 22.07.2015 р.

*

УДК 331.101

Ю.В. ЛЕЛЮК, аспірант*

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

Кадрове забезпечення закладів культури сільської місцевості Сумщини

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація, що склалась у кадровому забезпеченні сфери культури України, а

саме: недосконала законодавча база (невиконання вимог законодавства України щодо фінансування пільг і гарантій для працівників культури); вкрай низький рівень заробітної плати; відсутність мотивації; незадовільні умови праці; відсутність планування кадрового резерву; недосконалість (іноді й відсут-

---

* Науковий керівник – Я.М. Мартинишин, доктор економічних наук, професор.
© Ю.В. Лелюк, 2015

ність) статистичної інформації щодо сучасного стану кадрового забезпечення призвели до численних кадрових втрат у закладах культури сільської місцевості.

Сучасна система кадрового забезпечення повинна бути пов'язана з розробкою та реалізацією кадрової політики, яка включатиме в себе: планування, підбір, розстановку кадрів, їхню адаптацію, навчання, кар'єру, методи стимулювання й умови праці. Ефективну систему кадрового забезпечення слід спрямувати на підвищення кваліфікаційного рівня працівників культури, створювати належні умови для мотивації та продуктивності праці. Проте, на жаль, кадрове забезпечення закладів культури у сільській місцевості й досі залишається однією з найгостріших та не розв'язаних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення проблем кадрового забезпечення завжди займало особливе місце серед науковців. Ці питання висвітлені у дослідженнях таких українських вчених, як: Н.А. Бачинська [1], І.Д. Безгін [2], О.О. Васильєва [3], Н.В. Голікова [4], О.Л. Михальчук [5], І.В. Мосійчук [6], В.П. Рябоконь [8] й інших.

Мета статті – аналіз сучасного стану кадрового забезпечення закладів культури у сільській місцевості Сумської області. Для досягнення зазначеної мети необхідно:

- 1) проаналізувати динаміку кількості клубних і бібліотечних закладів;
- 2) проаналізувати співвідношення клубних закладів та бібліотек із чисельністю фактичних й основних працівників;

3) оцінити рівень освіти працівників;

4) охарактеризувати показники динаміки плинності кадрів.

Виклад основних результатів дослідження. Сприяння реалізації культурно-мистецьких проєктів, спрямованих на духовне відродження села, передусім залежить від кадрового забезпечення закладів культури. Вивчення питань кадрового складу, заробітної плати та мотивації працівників є першочерговим завданням державної політики у сфері культури сільської місцевості.

Комплексний аналіз стану кадрового забезпечення, проведений за статистичними даними Сумської області з 2005 по 2013 рік, виявив, що ефективність роботи будь-якого закладу культури залежить від якісного кадрового складу: фактичної чисельності працівників закладу культури; рівня їхньої освіти; стажу роботи у відповідній сфері діяльності; вікової структури; плинності кадрів.

За статистичними даними, у 2013 році в галузі культури Сумської області нараховувалося 1031 клубних і 462 бібліотечних працівників, у 2005 році – 974 клубних та 535 бібліотечних працівників. Можна зазначити, що стан кадрового забезпечення закладів культури області характеризується відносною стабільністю. Проте кількісні показники кадрового забезпечення бібліотечних закладів з кожним роком показують тенденцію до зменшення. Так, порівняно з 2005 роком у 2013-му чисельність фактичних працівників зменшилася на 73 особи (табл. 1).

1. Співвідношення клубних закладів і бібліотек із кількістю фактичних та основних працівників за роками у Сумській області

Рік	Кількість закладів, од.		Усього працівників, осіб			
	клубних	бібліотечних	фактично		у. т. ч. основні працівники	
			клубних закладів	бібліотечних закладів	клубних закладів	бібліотечних закладів
2005	593	482	974	535	740	515
2006	584	484	983	529	748	512
2007	579	481	963	523	722	509
2008	569	480	951	511	726	500
2009	558	471	971	505	729	494
2010	560	469	988	498	726	487
2011	558	463	989	483	727	473
2012	559	464	1005	474	733	464
2013	561	464	1031	462	740	454

Джерело: Складено автором на основі [9].

Отже, аналіз показав, що кількість клубних закладів станом на 2013 рік порівняно з

2005 роком зменшилася на 32 установи (5,4 %), бібліотек – на 18 (3,8 %). За останні

два роки спостерігається невелике збільшення чисельності фактичних працюючих спеціалістів у клубних закладах і залишається стабільною, а в бібліотечних – зменшилася на 61 особу (12 %).

Освітній рівень працівників закладів культури у сільській місцевості, як показують

статистичні дані, невтішний. Так, із загального числа спеціалістів із вищою освітою у 2013 році працюють 95 співробітників клубних закладів і 75 – бібліотечних. Викликає занепокоєння той факт, що лише 33 працівники клубних закладів та 31 – бібліотечних мають профільну вищу освіту (табл. 2).

2. Співвідношення забезпечення спеціалістами закладів культури у сільській місцевості за рівнем освіти

Рік	Заклад	Спеціалісти з освітою					Фахових працівників до фактично працюючих, %
		фаховою – усього	вищою		неповною базовою		
			усього	фаховою	усього	фаховою	
2005	Клубний	362	57	...	...	...	37,0
	Бібліотечний	373	62	...	...	...	70,1
2006	Клубний	365	68	...	...	...	37,3
	Бібліотечний	374	70	...	...	...	70,2
2007	Клубний	350	71	...	...	...	36,0
	Бібліотечний	416	90	...	...	...	78,6
2008	Клубний	345	76	...	...	...	35,8
	Бібліотечний	362	73	...	...	...	70,2
2009	Клубний	339	80	27	259	...	46,50
	Бібліотечний	359	79	34	280	...	72,67
2010	Клубний	276	72	20	391	256	38,0
	Бібліотечний	315	82	33	356	282	64,7
2011	Клубний	275	77	26	405	249	37,8
	Бібліотечний	301	78	30	348	271	63,6
2012	Клубний	278	81	28	409	250	37,9
	Бібліотечний	295	74	30	346	265	63,6
2013	Клубний	267	95	33	417	234	36,1
	Бібліотечний	236	75	31	342	257	63,4

Джерело: Складено автором на основі [9].

На основі зазначених показників можна зробити висновок, що статистичні дані щодо розподілу працівників на категорії з вищою та базовою освітою почали ґрунтовно аналізувати з 2010 року. Отже, станом на 2013 рік у сільській місцевості Сумської області вищу освіту мають 95 працівників клубних (що на 18,7 % більше, ніж у 2009-му) й 75 бібліотечних (що на 5 % менше, ніж у 2009-му) закладів; фахову вищу освіту – 33 працівники клубних (що на 22,2 % працівників більше порівняно з 2009-м) і 31 працівник бібліотечних (на 10 % менше ніж у 2009-му) закладів. З базовою неповною освітою працівників клубних закладів –

417, бібліотечних – 342 (що на 6,6 % більше у клубних закладах та на 4 % менше у бібліотечних порівняно з 2010 роком); із базовою фаховою неповною освітою – 234 працівника клубних (що на 8,6 % менше, ніж у 2010) і 257 працівників бібліотечних закладів (що на 9 % менше, ніж у 2010 році).

Динаміка показників освітнього рівня сучасних закладів культури сільської місцевості Сумської області, на перший погляд, позитивна. Підвищується показник росту рівня освіти, проте зрозуміло, що показник працівників з вищою фаховою освітою низький порівняно з працівниками закладів культури у містах (табл. 3).

3. Показник забезпечення спеціалістами закладів культури у містах Сумської області за рівнем освіти за 2013 рік

Рік	Заклад	Спеціалісти з освітою					Фахових працівників до фактично працюючих, %
		фаховою – усього	вищою		базовою не повною		
			усього	фаховою	всього	з фаховою	
2013	Клубні	471	225	109	580	362	44,4
	Бібліотечні	861	461	332	631	529	75.1

Джерело: Складено автором на основі [9].

Констатуючи статистичні дані можна зазначити, що у містах Сумської області працівники культури переважають із освітою:

вищою – 130 працівників клубних, 386 – бібліотечних закладів;

фаховою вищою – 76 працівників клубних, 301 – бібліотечних закладів.

Головними, ще й досі не вирішеними причинами цього є: незадовільні умови праці, недостатнє фінансування закладів культури з місцевих бюджетів і, відповідно, низький рівень заробітної плати, недостатнє залучення позабюджетних коштів для реалізації культурницьких проектів, застаріла матеріально – технічна база більшості закладів культури та безперспективність для молодих спеціалістів, які обмежені не лише в професійній діяльності, але й позбавлені нормальних умов життя. Важливим показни-

ком, який суттєво впливає на професійну діяльність, є стаж роботи в галузі, що законодавчо представлений чотирма віковими категоріями: до 3-х років; від 3 до 9; з 10 до 20 та понад 20 років [7].

Відсутність належних умов праці у закладах культури сільської місцевості призводить до відпливу висококваліфікованих кадрів. Спостерігається стабільна динаміка вільних вакансій у сфері культури сільської місцевості, що викликає неабияке занепокоєння. Станом на 01.01.2013 року загальна кількість вільних вакансій у клубних закладах сільської місцевості Сумської області становила 91, у бібліотечних – 16. Необхідно зазначити, що у 2013 році звільнилося 89 співробітників клубних закладів, було прийнято 96; у бібліотечних – звільнилося 45, прийнято 35 (табл. 4).

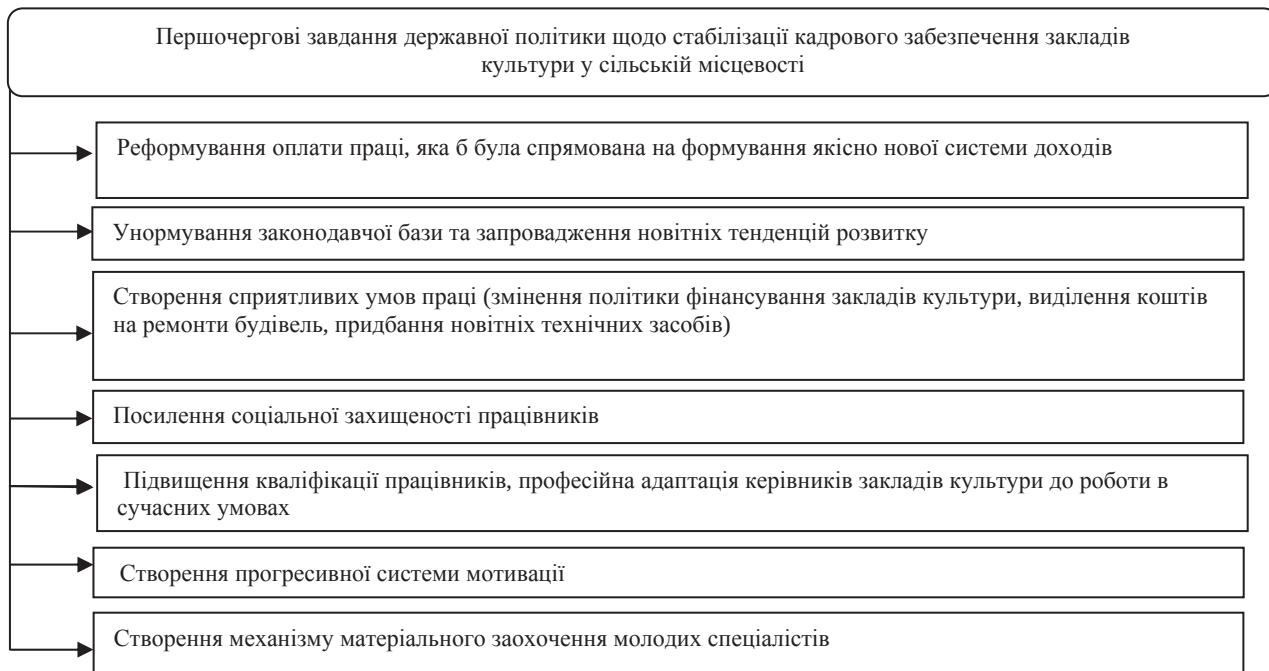
4. Динаміка плинності кадрів основних професій працівників установ і закладів культури сільської місцевості Сумської області за 2005–2013 роки

Рік	Заклад	Кількість вакансій	Прийнято	Вибуло		
				усього	у т. ч. спеціалістів	%
2005	Клубний	239	145	129	57	13,1
	Бібліотечний	17	52	48	16	9,0
2006	Клубний	132	129	121	48	12,4
	Бібліотечний	4	37	40	20	7,6
2007	Клубний	122	118	144	53	14,8
	Бібліотечний	3	47	50	32	9,5
2008	Клубний	116	117	113	43	4,5
	Бібліотечний	9	44	53	32	6,2
2009	Клубний	102	87	81	29	8,5
	Бібліотечний	5	25	31	23	6,1
2010	Клубний	86	92	95	32	10,0
	Бібліотечний	5	52	59	32	11,7
2011	Клубний	89	118	117	31	11,7
	Бібліотечний	5	25	39	25	7,9
2012	Клубний	95	107	101	33	4,5
	Бібліотечний	9	20	29	12	2,6
2013	Клубний	91	96	89	35	4,7
	Бібліотечний	16	35	46	24	5,3

Джерело: Складено автором на основі [9].

Так, аналізуючи динаміку кількості вільних вакансій, важко не помітити її суттєвий спад у клубних закладах порівняно з 2005 роком (кількість яких зменшилася на 148), у бібліотечних – ситуація значно стабілізувалася лише у 2013 році (різниця становила одну вакансію). Співвідношення прийнятих і вибулих спеціалістів нестабільне. Помітно, що з 2007 року вибуло працівників більше, ніж було прийнято.

Важливим завданням державної політики нині має бути подолання кризових явищ, що склались у трудовій діяльності, та піднесення іміджу професії працівника культури у сільській місцевості. Таким чином, необхідною умовою ефективного розвитку кадрового забезпечення закладів культури у сільській місцевості є запровадження низки заходів (рис.).

Першочергові завдання державної політики щодо розвитку кадрового забезпечення

Джерело: Складено автором.

Висновки. За результатами проведеного аналізу можемо стверджувати, що сучасний стан кадрового забезпечення закладів культури у сільській місцевості потребує поліпшення. Вважаємо, що для стабілізації становища, яке склалося, на державному рівні необхідно практично реалізувати запропоновані заходи, які в кінцевому підсумку будуть

спрямовані на ефективний розвиток кадрового забезпечення закладів культури в сільській місцевості.

Основними перспективами подальших наукових досліджень кадрового забезпечення закладів культури у сільській місцевості є розробка основних підходів до розвитку кадрового потенціалу у сфері культури.

Список використаних джерел

1. Бачинська Н.А. Кадри сільських бібліотек: проблеми та перспективи / Н. А. Бачинська, В. Несін // Вісн. книжкової палати. – 2013. – № 12. – С. 1–3.
2. Безгін І.Д. Мистецтво і ринок: нариси / І. Д. Безгін. – К.: ВВП “Компас”, 2005. – 544 с.
3. Васильєва О.О. Соціально-економічні проблеми кадрового забезпечення сільськогосподарських підприємств / О.О. Васильєва // БІЗНЕС ІНФОРМ. – 2012. – № 5. – С. 125–128.
4. Голікова Н.В. Людський капітал як фактор зростання та розвитку економіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.01 – “Економічна теорія та історія економічної думки” / Н. В. Голікова. – К., 2004. – 24 с.
5. Михальчук О.Л. Проблеми кадрового забезпечення і матеріальна база сільських закладів культури Волині у 1960–70-х роках / О. Л. Михальчук, 2008. – 186 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://storage.library.opu.ua/online/periodic/iv-11/186-193.pdf>
6. Мосійчук І.В. Кадровий потенціал соціальної сфери в умовах сталого розвитку / І. В. Мосійчук // Вісн. ЖДТУ. – 2013. – № 1 (63). – С. 291–293.
7. Про затвердження Порядку виплати доплати за вислугу років працівникам державних і комунальних бібліотек: Постанова від 22 січ. 2005 року № 84 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/84-2005-п>.
8. Рябоконь В.П. Кадри села: проблеми формування і закріплення / В. П. Рябоконь // Економіка АПК. – 2010. – № 5. – С. 115–119.
9. Сумська обласна державна адміністрація. Офіц. сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sm.gov.ua/ru/oda>.
10. Argyle M. Social situation / M. Argyle. – Cambridge e. a., 1981. IX. – 453 p.
11. Boyatzis R. E. The competent manager: A model for effective performance / R. E. Boyatzis. – New York : Wiley. – 1982. – 308 p.
12. Thorndike E. L. Intelligence and its use / E. L. Thorndike // Harper's Magazine. – № 140. – 1920. – P. 227–235.
13. Hutmacher W. Key competencies for Europe : [report of the symposium] / W. Hutmacher // Secondary education for Europe (Berne, 27–30 March 1996). – Strasburg, 1997. – P. 124–128.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2015 р.

***

Концептуальні основи екологічно збалансованого розвитку агросфери

Серед багатьох глобальних і локальних проблем нині все більшу увагу привертає проблема гарантії якості життя та здоров'я людини – невід'ємної частини біосфери, яка протягом усього життя впливає на навколишнє природне середовище як завдяки промислому виробництву, так і в процесі забезпечення себе продовольством. На сучасному етапі світового розвитку Україна входить до першої десятки країн світу, які виробляють продовольство не тільки для свого народу, а й для народів інших країн, намагаючись допомогти людям у подоланні глобальної продовольчої кризи. Суттєво важливим є те, що на фоні інтенсивного використання аграрної сфери нашої країни для розв'язання глобальної проблеми голоду, за оцінкою багатьох українських дослідників, дедалі яскравіше проявляються ознаки екологічної кризи, яка супроводжується поступовою деградацією навколишнього природного середовища, незважаючи на те, що в Україні багатократно зменшилося використання хімічних добрив, одного із найвпливовіших факторів зростання екологічної кризи.

Тому на порядку денному постають питання агроекології, вирішення яких поширюється на понад 70% території країни, яка входить у коло агросфери.

Безумовно, що увагу наукової спільноти приверне до себе нова монографія академіка НААН О.І. Фурдичка*, присвячена формуванню концептуальної основи екологічно збалансованого розвитку агросфери нашої країни. Вона тим важливіша, що викладені матеріали розглядаються в контексті Європейської інтеграції України, а лівова частина уваги у сільському господарстві країн ЄС нині приділяється якраз питанням екології.

У шести розділах монографії, в яких послідовно і взаємозв'язано викладені результати досліджень О.І. Фурдичка, вперше в Україні узагальнено теоретико-методологічні засади формування збалансованої агросфери країни в контексті її європейської інтеграції з удосконаленням методики й регламенту агроекологічного моніторингу агросфери з урахуванням структури сільськогосподарських угідь і стану агроландшафтів за даними дистанційного зондування Землі (ДЗЗ).

Перший розділ присвячений екологічним проблемам агросфери в площині поняття „зелена економіка” з оцінкою основних типів природних ресурсів з огляду на їхню невичерпність, чи, навпаки, вичерпність. Показано, що збалансований розвиток суспільства (зазначимо – в гармонії з природою) є основою стану здорового та якісного життя людини.

Підкреслено, що існує недостатній рівень узгодженості законодавчого поля України у сфері охорони навколишнього природного середовища з відповідним законодавством ЄС, що потребує прискорення роботи щодо гармонізації вітчизняних нормативно-правових актів з міжнародними нормами та стандартами.

У другому розділі системно розкрито сутність агроекології як наукової основи збалансованого розвитку „агросфери”, поняття якої було введено у науковий світ академіком О.О. Созіновим, а також сформовано одинадцять напрямів наукових досліджень в агроекології з визначенням п'ятих з них, що є пріоритетними для України.

Третій розділ присвячений трьом складовим агросфери: земельним ресурсам, лісовим й водним екосистемам. При цьому зазначено, що з дев'яти категорій земель в агросфері активно використовуються три: сільськогосподарського й лісгосподарського призначення та землі водного фонду з

---

* Фурдичко О.І. Економічні основи збалансованого розвитку агросфери у контексті європейської інтеграції України: моногр. – К.: ДІА, 2014. – 432 с.

констатацією, що відбулося поліпшення обліку земельних угідь при найменшій забезпеченості пересічного українця запасами прісної води і опорою лісового господарства на ідеологію державного централізованого управління.

Важливе місце у монографії займає четвертий розділ, в якому розкрито наукові підходи до формування збалансованих агроландшафтів зі змістовною характеристикою лісомеліоративних підобластей лісостепової та степової зон України з ґрунтовним лісомеліоративним районуванням, що дало змогу автору сформулювати положення про те, що агроекологічне районування є концептуальним втіленням можливостей прогнозування розвитку агросфери на засадах когерентності й диференціації природно-антропогенних процесів функціонування агроландшафтів.

У п'ятому розділі сформовані наукові засади екологічної безпеки аграрного виробництва в Україні з визначенням особливостей безпечного ведення рослинництва і тваринництва з переходом на органічне землеробство з виробництвом високоякісної продукції.

Останній (шостий) розділ присвячений оцінці стану та перспективам розвитку сільських селітебних територій із зазначенням того, що, на жаль, українське село нині залишається у глибокому соціально-економічному занепаді, а селяни – у безнадійній ситуації, що при русі до європейських стандартів життя потребує комплексного підходу для розв'язання проблеми збалансованого розвитку сільських територій, які є не тільки основою для аграрного виробництва, а й середовищем проживання сільського населення з певними соціально-економічними та екологічними потребами.

Додамо, що здорова економія агросфери країни – запорука здоров'я понад 40 млн її мешканців.

Безсумнівно, що розкриття в монографії екологічних основ збалансованого розвитку агросфери України в контексті її Європейської інтеграції є вагомим внеском у наукову скарбницю нашої держави і водночас сподіваємося, що наступна монографія О.І. Фурдичка буде присвячена „блакитній економіці”.

***В.І. ВЛАСОВ, доктор економічних наук,
доктор сільськогосподарських наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України***

* * *

Новини АПК

Україна збільшує експорт продуктів переробки до ЄС

"Поступово українські сільгосптоваровиробники починають дедалі більше використовувати нові можливості експорту продукції переробки на високомаржинальний ринок ЄС", – про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Олексій Павленко.

Якщо у першій половині 2014 року частка сировинних видів продукції становила 76%, то у 2015 році – уже 67%. Відбулося зростання частки продуктів переробки у сільськогосподарському експорті до ЄС, що позитивним чином характеризує розвиток аграрного сектору України.

Найбільш показовими є приклади зростання експорту м'яса птиці – утрічі (до 27,3 млн дол. США); томатної пасти – у 9,5 раза (до 6,9 млн дол. США); обробленого зерна зернових культур (лущене, плющене, у вигляді пластівців) – майже удвічі (до 5,6 млн дол. США); цукру і кондитерських виробів з цукру – у 1,8 раза (до 17,8 млн дол. США); готових продуктів із зерна – у 1,3 раза (до 18 млн дол. США).

З початку 2015 року відбувся експорт яєчних продуктів до ЄС на суму 4,5 млн дол. США, в той час як за аналогічний період минулого року експорт не здійснювався.

"Пріоритетним напрямом розвитку вітчизняного агросектору є орієнтація на збільшення частки продукції переробки, а також продукції з високою доданою вартістю у загальному сільськогосподарському експорті України. Це дозволить нам збільшити валютні надходження до державного бюджету. А поточні результати експорту до ЄС свідчать про високий потенціал української продукції та гарні перспективи на світовому ринку", – наголосив Міністр Олексій Павленко.

Прес-служба Мінагрополітики України